

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 3. SZ. 201—288 I. BUDAPEST, 1964. JULI.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő
KÓHALMI BÉLA

El szám munkatársai: CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, KOVACSICS JÓZSEF egyetemi tanár, DUXNÉ NAGY KATALIN, egyetemi tanársegéd, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, MÉSZÁROS ISTVÁN tanár, SONKOLY ISTVÁN tanár, Debrecen, ARADY KÁLMÁN főorvos, MARKOVITS GYÖRGYI, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KELECSÉNYI ÁKOS tudományos kutató, FARAGÓ LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MALLER SÁNDOR, a Magyar UNESCO Bizottság főtitkára, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdasági tudományok kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TARDY LAJOS, a jogtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁLVÖLGYI ÉNDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, LAKOS KATALIN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, DARABOS PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÓRA LÁSZLÓ, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, WITTEK LÁSZLÓNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODI CSABANÉ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani.
Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható :

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon : 111—010, MNB egyszámúszám : 46

Csekkbefizetési számla : 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon : 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon : 180—850

Csekk számla : egyéni 61.257, közületi 61.066

Beatrix királyné könyvtára

A MÁTYÁS király könyvtáráról készült leghasználatosabb jegyzékek (WEINBERGER, HEVESY, FÖGEL, HOFFMANN Edit¹) megkülönböztetés nélkül MÁTYÁS király könyveiként, korvinaként sorolják föl mindazokat a kódexeket, amelyek akár MÁTYÁS király, akár BEATRIX személyével hozhatók kapcsolatba. Tehát azokat, amelyeken a HUNYADI-ház címerével ellátott magyar címer, vagy BEATRIX királyné aragon címere, vagy pedig mind a kettő megtalálható. Ez az eljárás abból az előre elfogadott, de semmiképpen sem bizonyított föltevésből indul ki, hogy ha BEATRIX esetleg hozott is magával könyveket Nápolyból, azok Budán természetszerűleg belekerültek a királyi könyvtárba; ugyanerre a sorsra jutottak azok a kódexek is, amelyeket a MÁTYÁS királlyal kötött házasság után ajándékoztak neki vagy ő maga készíttetett. WEINBERGER meg is mondja, hogy valószínűtlennek tartja egy külön BEATRIX-gyűjtemény létezését.² HOFFMANN Edit ugyan a régi magyar bibliofilekről írt munkájában a modenai ORIGENES-kódexet, a wolfenbütteli psalteriumot és a bécsi REGIOMONTANUST mint BEATRIX királyné három könyvét említi, de ugyanabban a munkájában mind a három kódex megtalálható a *Mátyás király könyvtára* cím alatt egyesített táblázatban, és nem szentelt külön fejezetet a régi bibliofilek sorában BEATRIX királynénak.

Pedig a humanista királynék körében nem volt szokatlan jelenség a külön királynéi könyvtár. Ismerjük XI. LAJOS francia király felesége, CHARLOTTE DE SAVOIE könyvtárának a jegyzékét 1484-ből.³ A jegyzék 106 könyvet tartalmaz. BEATRIX királyné nővérének, I. ERCOLE ferrarai herceg feleségének, Aragoniai ELEONORÁnak könyvtárában halálakor, 1493-ban 74 könyvet találtak.⁴ Érdemes tehát megvizsgálni azt a kérdést, hogy a könyvkultúrájáról híres nápolyi udvarból Budára került BEATRIX királynénak nem volt-e itt külön könyvgyűjteménye? A kutatók talán csak azért nem vették észre eddig, mert szemüket elkápráztatta a Corvina-könyvtár fénye.

¹ WEINBERGER, Wilhelm: *Beiträge zur Handschriftenkunde*. 1. *Die Bibliotheca Corvina*. Wien, 1908. (Sitzungsberichte der Akademie in Wien. Philos. — Hist. Kl. 159. Bd. 6. Abt.) HEVESY, André de: *La Bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris, 1923. *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Szerk. BERZEVICZY Albert, KOLLÁNYI Ferenc, GEREVICH Tibor. Bp. 1927. (Benne: FÖGEL József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. 59—82. l.) HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 96—103. l.

² WEINBERGER: *Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz*. Zentralbl. Bibliothekswesen. 1929. 6—13. l.

³ DELISLE, Léopold: *Le Cabinet des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale*. T. 1. Paris, 1868. 91—93. l. (Histoire générale de Paris)

⁴ FAVA, Domenico: *La Biblioteca Estense nel suo sviluppo storico*. Modena, 1925. 121—122. l.

Kérdésünkre a feleletet a kódexek címereinek közelebbi vizsgálata fogja megadni. Ugyanis nem kevesebb, mint hét olyan kódex maradt ránk, amelyeknek díszes címlapján egy pajzson egyesítve látható MÁTYÁS király és az Aragon-ház címere, s ezenkívül még számos olyan kódexet ismerünk, amelyekben MÁTYÁS király címerén kívül, önálló pajzson, különböző elhelyezésben találjuk meg a BEATRIX királynéra emlékeztető címert.

A királynék címerhasználata

Különös jelenség, hogy míg a kódexek belsejében vagy kötésén ott látható címerek mindig fontos szerepet játszottak az egykori possessorok megállapításában, a könyvtártörténeti kutatásban eddig talán még a gondolata sem merült föl annak, hogy ezzel kapcsolatban alaposabban meg kellene vizsgálni a címerek alkalmazásának a kérdését. Pedig a címerhasználat módja egy olyan korszakban, amely még az élő heraldika világa, amikor a címer még fontos jogi kifejező eszköz, nem pusztá véletlennek, játékos díszítőkedvnek az eredménye, hanem van tudatos mondanivalója is. Ezt a mondani-valót figyelembe kell vennünk a könyvtártörténet, jelen esetben a Corvina-könyvtár szempontjából, és forrásértéket kell tulajdonítanunk neki. Hogy egy kódex címlapján csak MÁTYÁS király címere van-e rajta, vagy pedig vele közös pajzson egyesítve az aragon címer is ott látható, az nem függhetett az illuminátor önkényétől, attól, hogy akart-e a király mellett a királynénak is hízelegni, vagy hogy MÁTYÁS király akarta ezzel figyelmességét kimutatni felesége iránt, vagy éppen a maga hatalmát fitogtatni az Aragoniai-házzal való kapcsolat föltüntetésével, hanem a címer lényeges jel a kódex tulajdonosát illetőleg.

Természetesen nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a címerhasználat esetében nincs szó országos törvényről, írásban rögzített jogszabályról, hanem csak jogszokásról.⁵ Azt is meg kell gondolnunk, hogy a kódexek díszítése nem jogi képzettségű emberek működése, hanem művészi tevékenység volt, amely nem minden esetben ismeri és követi pontosan a jogi elveket.

Mégis, ha föltesszük a kérdést: lehet-e a közös korona alatt, egy pajzson egyesített magyar—aragon címer MÁTYÁS és BEATRIX közös címere, a heraldika határozott *nem*-mel válaszol: a férj sohasem viseli felesége címerét, a közös címer csak a feleséget illeti meg.⁶ (Talán analógiaként hivatkozhatunk a magyar nyelvhasználat rokon szellemére: a feleség viselheti férje és a saját nevét, de a férj sohasem viselte felesége nevét.) Hogy ez az általános elv a magyar királynék címerhasználatában is érvényesült, az pontosan bizonyítható, ha röviden megvizsgáljuk ennek a címer-, illetve pecséthasználatnak a kialakulását.⁷

A pecséttel fennmaradt legrégebb királynői okleveleket IV. BÉLA feleségétől, MÁRIA királynétól ismerjük.⁸ Az ő pecsétje még megegyezik a királyi pecséttel, csupán annyi az eltérés, hogy a pecsét egyik oldalán a trónon ülő király alakja helyett a királynét

⁵ ÁLDÁSY Antal: *Címertan*. Bp. 1923. 38., 61. l. (A magyar történettudomány kézikönyve. II. 6.) BÁRCZAY Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. Bp. 1897. 36. l.

⁶ ÁLDÁSY: *I. m.* 8—9. l.

⁷ Erre a vizsgálatra azért voltunk kénytelenek, mert a magyar heraldikai tudomány eddig még egyáltalán nem foglalkozott ezzel a kérdéssel, sőt arról sincs tudásunk, hogy a külföldi szakirodalom megvizsgálta volna azt a problémát, hogy a feleség címerhasználati szokásjoga hogyan érvényesült uralkodónők esetében.

⁸ Országos Levéltár. Diplomatikai osztály. DL 686.

ábrázolták. De a pecsét másik oldalán a címer a király címere: a kettőskereszt. A királyné tehát még pusztán férje címerét használta, saját családját nem. Ugyanezzel az eljárással találkozunk MÁRIA királyné utódjának, a kun ERZSÉBETnek, V. ISTVÁN feleségének a pecsétjein.⁹ Nem változott a címerhasználat módja a többi Árpád-kori királyné (KUN LÁSZLÓ felesége, IZABELLA¹⁰, III. ENDRE első felesége, FENENNA¹¹ és második felesége, ÁGNES)¹² idejében sem.

A királynék címerhasználatára először az ANJOUK idejében önállósult. Az ország címere, a kettőskereszt, továbbra is egyformán megtalálható KÁROLY RÓBERT és felesége, a lengyel ERZSÉBET pecsétjein, de míg a király pecsétjén a trónon ülő alak mellett mindkét oldalt ott van a király címere (az ANJOU-címer és az ÁRPÁDOK vágásos címere egy pajzsban egyesítve), addig a királyné pecsétjén a királyné képe mellett csak jobb oldalon¹³ látható a király említett címere, baloldalt a királyné családi címere van, a lengyel sas.¹⁴ A királyné tehát már használta férje és a maga címerét, de a király címerében természetesen nyoma sincsen a királyné családi címerének. NAGY LAJOS felesége, a bosnyák ERZSÉBET, úgy látszik, nem használta saját családi címerét, hanem megint csak férjét,¹⁵ mégpedig leggyakrabban pusztán az ANJOUK struccos sisakdíszét.¹⁶ NAGY LAJOS lánya, MÁRIA királynő viszont ZSIGMONDDAL kötött házassága után sem használta férje címerét, mert ő nem királyné volt, hanem saját jogán királynő.¹⁷ Ugyanakkor húga, HEDVIG lengyel királyné pecsétjében egymás mellett áll férje és a maga jelvénye, a lengyel sas és az ANJOU-címer.¹⁸

ZSIGMOND király felesége, CZILLEI Borbála királyné pecsétjein kétféle változatban találjuk meg címerét. Legtöbbször a négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a magyar vágások vannak, amelyek most már a kettőskereszt helyett az ország címerét jelölik, a 2. és 3. mezőben a CZILLEI-ház három csillagja.¹⁹ A másik esetben az 1. mezőt ZSIGMOND egyfejű, luxemburgi sasa tölti be, a 2. és 3. mezőben a magyar vágások, a 4. ben a CZILLEI csillagok láthatók.²⁰ ZSIGMOND maga ellenben még úgynevezett kettős-pecsétjén sem tünteti föl a kettőskereszt, vágások, cseh oroszlán, Dalmácia, Brandenburg, Luxemburg jelvényei mellett felesége családi címerét.²¹

A következő királyné, ZSIGMOND lánya, ALBERT felesége, ERZSÉBET pecsétjén legtöbbször két külön, egymás felé dőlő és sarkán érintkező pajzsban a magyar vágásokat és Ausztria címerét tünteti föl.²² Tehát használta férje osztrák címerét, de saját családi címer használata nem volt szükséges, mert ő a magyar király (ZSIGMOND) lánya volt, a királyi vágásos címer tehát saját címerként is megillette. Előfordul azonban egy olyan összetettebb megoldás is, hogy félkörben négy pajzs érintkezik egymással: a magyar vágások, luxemburgi, osztrák és cseh címer.²³

Az elődök gyakorlatába pontosan beleilleszkedik az a címerhasználat, amellyel BEATRIX királynénál találkozunk: az osztott címerpajzs jobb oldalát a királyi címer foglalja el (ennek közepén a szokásos HUNYADI-holló), bal oldalát saját családi címere, az aragon címer. Minden olyan oklevélen, amelyet a maga nevében, saját pecsétjével adott

⁹ DL 817 (1272), DL 841 (1273), DL 954 (1276), DL 1119 (1282).

¹⁰ DL 921 (1275).

¹¹ DL 1320 (1291)

¹² PÓR Antal — SCHÖNHERR Gyula: *Az Anjou-ház és örökösei*. Bp. 1895. 33. 1. (A magyar nemzet története 3.)

¹³ A jobb és bal oldalt az egész cikkben természetesen mindig címertanilag kell érteni, tehát úgy, mintha a címert magunkon viselnénk. Szemközt nézve fordítva látjuk: ami címertanilag jobboldalt van, az az előttünk levő képen baloldalt látszik, és viszont.

¹⁴ DL 3137 (1338), DL 4072 (1349), DL 5631 (1367), DL 25796 (1331).

¹⁵ DL 6523 (1378).

¹⁶ DL 6650 (1379), DL 7029 (1383), DL 6955, DL 6967 (1382), DL 7136 (1385).

¹⁷ DL 7787, DL 7795, DL 7797 (1392), DL 7823, DL 7858 (1393).

¹⁸ DL 8042 (1395).

¹⁹ DL 9279, DL 9280 (1407), DL 10204 (1414), DL 12184 (1430), DL 11131 (1431).

²⁰ DL 12325 (1430), DL 12388 (1431), DL 12468 DL 13907 (1432).

²¹ PÓR — SCHÖNHERR: I. m. 439. l.

²² DL 13170, DL 13248, DL 13265, (1438), DL 12678, DL 13283, DL 13463, DL 30171 (1439), DL 13649 (1441).

²³ PÓR — SCHÖNHERR: I. m. 617. l.

ki, ezt a kettős, egyesített magyar-aragon címert találjuk meg.²⁴ Ugyanakkor *Mátyás király sohasem használta pecsétjein* sem ezt az egyesített címet, sem általában semmiféle formában az aragon címet.²⁵ A BEATRIXnál kialakult formát pontosan követi két királyné-utódja: II. ULÁSZLÓ felesége, ANNA és II. LAJOS felesége, MÁRIA. Osztott pajzsuk jobb oldalán a királyi férj, bal oldalt a saját család címere (mindkét részben külön-külön, megfelelő szív-pajzs is van). ANNA királyné esetében a közös címtől kétoldalt még a W és A betűk is (WLADISLAUS, ANNA), de a körirat: „Anna Dei gratia regina Hungarie, Boemie etc”.²⁶

A címerhasználatnak ez a gyakorlata teljesen logikus. A királyné saját családi címerét származása alapján használta, de ugyanakkor mint királynét megillette az ország címere is, amit férje címere fejez ki, illetőleg azzal azonos. Ha ellenben a király használta volna felesége címerét, ez uralmat vagy legalább jogigényt jelentett volna afölött az ország fölött, amelynek uralkodócsaládjából felesége származott. Mikor az ANJOU királyok egy pajzson egyesítették saját liliosomos családi címerüket az ÁRPÁD-ház családi címerének számító vágásos címerrel, ezzel a leányági leszármazást, a magyar trónon való örökösödési jogukat fejezték ki. Ugyanezért vette bele a vágásokat DURAZZOI KÁROLY nápolyi király mint magyar király (II. vagy KIS KÁROLY) a maga címerébe²⁷ és így vált ezáltal ez a motívum szerves részévé a nápolyi királyok címerének akkor is, amikor a Nápoly fölötti uralom az Aragon-család kezébe ment át. A nápolyi Aragon uralkodók, BEATRIX családja már így viselte kezdetől fogva a magyar vágásokat az egyesített nápolyi — aragon címerben.²⁸ MÁTYÁS király is azóta, hogy cseh királlyá koronázták, következetesen használta címerében a vörös alapon ágaskodó, kettősfarkú, koronás, fehér oroszlánt, a cseh királyság címerét ugyanakkor, amikor sohasem tette ugyanezt az aragon címerrel; mert hiszen ő Nápolynak sohasem volt királya, s ilyen igénye sem merült föl.

Végeredményben tehát egy Magyarországon századokon át kialakult és érvényesült jogszokás igazolja azt a tételt, hogy az egy pajzson egyesített magyar — aragon címer nem lehet MÁTYÁS király és BEATRIX közös címere, hanem csakis *Beatrix királynéi címere* attól fogva, hogy MÁTYÁSSal házasságot kötött. MÁTYÁS királynak tehát nem volt joga arra, hogy a Corvina-könyvtár kódexébe ezt az egyesített címet festesse be. *Az egyesített címerrel jelölt kódexek nem Mátyás király, hanem felesége, Beatrix számára készültek.*

Kódexek Beatrix címerével

A MÁTYÁS király és BEATRIX személyével kapcsolatba hozott kódexekben az aragon címer háromféle módon fordul elő:

1. Az egy pajzson egyesített magyar — aragon címer, amelyről az előzőkben bizonyítottuk, hogy BEATRIX királynéi címerét jelenti.

²⁴ Csak néhány példa: DL 24768 (1482), DL 71015 (1489), DL 59793, DL 71021, DL 75337 (1490), DL 98489 (1492), DL 102659 (1495), DL 90253 (1500). Az összetett címer aragon részéből mindig hiányzanak a magyar vágások, mert azok egyszer már megtalálhatók a címer jobboldali részében, a király címerében. Ld. még: SZINYAY László: *Beatrix és Izabella királynék pecsétjei*. Turul. 1883. 67—69. l.

²⁵ KUMOROVITZ Bernát Lajos: *Mátyás király pecsétjei*. Turul. 1932. 5—19. l. Ua.: *A magyar trikolor és a magyar államcímer múltja*. 1956. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában. Diss. 447.)

²⁶ ANNA királyné pecsétjét ld.: DL 84585 és Orsz. Ltár. Diplomatikai osztály, Selmecbánya város levéltára II. 969. MÁRIA királyné pecsétje: DL 32598 (1523), 24192 (1524), 24196 (1526).

²⁷ SIEBMACHER: *Grosses und allgemeines Wappenbuch*. I. 2. Nürnberg, 1857. 56. t.

²⁸ Uo. 26. l. és 57. t.

2. A magyar és az aragon címer külön-külön címerpajzsokon.

3. Pusztán az aragon címer.

Az egyes csoportok problémáit külön kell megvizsgálnunk.

1. Hét olyan kódexet ismerünk, amely az első csoportba tartozik, tehát díszes címlapján az egyesített címet találjuk. Ezek a következők: AGATHIAS: *De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis*,²⁹ BONFINI: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*,³⁰ CARAFFA, Diomedes: *De institutione vivendi*,³¹ GREGORIUS MAGNUS: *Dialogi*,³² ORIGENES: *Homiliae*,³³ *Psalterium Davidis*,³⁴ REGIOMONTANUS: *Epitome almagesti*.³⁵ A címerek természetesen nem tökéletesen egyformák, mert hiszen a kódexekbe mindig meglehetősen változatossággal festették be a címereket, így MÁTYÁS címereit is a hiteles korvi ákba. Nem várhatjuk tehát azt sem, hogy BEATRIX címerét mindig pontosan a pecséteken található alakban találjuk meg. A királynéi pecsétekhez leghasonlóbb címet az ORIGENES, *Psalterium* és REGIOMONTANUS kódexeken látjuk. Ezekben a pecsét-címertől való egyetlen eltérés az, hogy a címer baloldala a teljes aragon címet tartalmazza, eredeti formában, nem hiányzanak belőle a magyar vágások, a pecsét ellenben ezt a fölösleges ismétlést elhagyja, mert a vágások a címer jobboldali részében, a királyi címerben egyszer már ott vannak. Ebből arra következtethetünk, hogy az említett kódexek díszítése teljes egészében, tehát a címerek befestése is Itáliában történt, ahol az aragon címet ismerték, de nemigen ismerhették BEATRIXnak Magyarországon követett pecsét-használati gyakorlatát. Az egyetlen olyan kódex-címer, amely elhagyja az aragon részből a magyar vágásokat, a Diomedes CARAFFA-féle. Ez a kódex Nápolyban készült, 1476-ban a szerző nászajándékaként. Talán éppen ezért volt nagyobb az a szerzőnek a címer logikus voltára. Viszont mivel a kódex még a házasságkötés előtt, tehát akkor készült, amikor még nem volt megállapítva BEATRIX későbbi pecsétje, itt a MÁTYÁS-rész nem a szokásos, szív-pajzsos alakban készült, hanem a holló a jobb oldali címerfélnek a 3. mezőjét foglalja el. Az első háromként említett kódexekéhez teljesen hasonló lenne az AGATHIAS-kódex címere, de itt azt a címertani hibát követte el a festő, hogy fölcserélte az osztott címer két oldalát és a rangban előkelőbb, a férj címerét megillető jobb oldali mezőbe festette az aragon címet, a bal oldalba a szív-pajzsos MÁTYÁS-címet. Erősen eltér a többitől, de a címerhasználati szokásoknak azért teljesen megfelel a BONFINI-kódex, amennyiben itt az 1. mezőt a vágások, a 4.-et a holló, a 2. és 3. mezőt a megismételt aragon címer tölti be.

Hogy az eddig ismertetett hat kódex nem MÁTYÁS király, hanem BEATRIX számára készült, az az is bizonyítja, hogy egyikben sem található meg a lapszéli díszekben MÁTYÁS király emblémái és arcképei, ellenben a BONFINI, CARAFFA és *Psalterium* kötetek díszel közt ott vannak az Aragon-ház emblémái, az AGATHIAS, BONFINI, CARAFFA kódexekben BEATRIX arcképe. Mégis közelebről meg kell vizsgálnunk egy látszólagos ellenmondást a *Psalteriummal* kapcsolatban: a címlapján egyesített címerrel és BEATRIX-emblémákkal díszített kódex kötések az egyik legdíszesebb korvina-kötés, MÁTYÁS király címerével, drágakövekkel kirakott korona alatt. A kötésnek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a kódexet MÁTYÁS ajándékkul készítette felesége használatára.³⁶ Nem ilyen esetet ismerünk, amikor a kódex címlapján a megajándékozott, a kötésen az aján-

²⁹ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár Clmae 413.

³⁰ *Uo.* Clmae 421.

³¹ Parma G. G. III. 170. 1654.

³² Modena. Biblioteca Estense. Cod. Lat. 449 = a. G. 3. 1. (Mikrofilmje a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtára Mikrofilmtárában.)

³³ Modena. Cod. Lat. 458 = aM. I. 4.

³⁴ Wolfenbüttel. Herzog August Bibl. 39. Aug.

³⁵ Bécs. Österr. Nat. Bibl. God. Lat. 44.

³⁶ A korvina közt egészen szokatlan típusú kötése van, amely pontosan megegyezik az aragon-címeres LIVIUS-kódex kötéstáblájának középső részével. TAMARO DE MARINIS (*La legatura artistica in Italia nei secoli XV et XVI*. Firenze, 1960. T. I. 21. l. T. 3. 87—88. l.) mind a két kötést nápolyi munkának tartja. Kétségtelen, hogy az aragon címeres kötetet nehezen lehetne Budán készültnek tartani s így le kell mondanunk a magyar kutatók korábbi álláspontjáról, amely szerint a díszes kötés a királyi könyvkötőműhely terméke. (*Bibliotheca Corvina* i.m. 56. l.) De Nápoly helyett nem inkább Velencében kell-e keresni a két különleges kötés mesterét? Éppen T. DE MARINIS munkája közül olyan velencei kötések, amelyekben bizonyos rokon vonásokat lehet fölfedezni.

dékozó címere látható. Ilyen VITÉZ János CICERÓ-kódexe, amelynek címlapjára VITÉZ címerét festették, de csatjai egyikén MÁTYÁS címere van.³⁷ Még pontosabban megfelel a *Psalterium* esetének az a breviárium, amelyet IV. HENRIK francia király ajándékozott FERDINÁND osztrák főhercegnek, a későbbi II. FERDINÁND császárnak. A breviárium rendkívül díszes kötésének közepét a francia király címere és a nevét jelző *H* betű foglalja el, négy sarkában is koronás *H* betűk, bent ellenben a megajándékozott tulajdonos-jele.³⁸ Hasonlóképpen értelmezhetjük a továbbiakban ismertésre kerülő PETRARCA kódexet, amelynek belsejében föltételezhetően BEATRIX címere volt, a tábla sarkában pedig MÁTYÁS király hollójára emlékeztető fekete madarak.

Végül a csoportban utolsóként szólnunk kell a hetedik kódexről is, a GREGORIUS-ról. Ennek egyesített címere nagyon hasonló a BEATRIX-kódexekéhez, mégsem tarthatjuk olyanak, amely a királyné számára készült. A hollós szív pajzs ugyanis nem a MÁTYÁS-rész közepén, hanem az egész egyesített címer közepén foglal helyet, ami annak a jele, hogy a festő MÁTYÁS címerét akarta ábrázolni, de ezzel súlyos címertani hibát követett el, belevéven a király címerébe felesége címerét. Hogy a kódex csakugyan nem BEATRIX, hanem MÁTYÁS számára készült, azt a kolofon szöszerint meg is mondja: „Ad honorem dei atque serenissimi regis Hungariae laudem, Florentiae.” A hét kódex közül tehát vég-eredményben hatról állapíthatjuk meg, hogy BEATRIX kapta ajándékba vagy ő készítette.

2. A megvizsgálandó kódexek második csoportjába azok tartoznak, amelyekben külön-külön pajzson található meg MÁTYÁS király címere és az aragon címer, elég sokféle alkalmazásban. Éppen azért nem is várhatjuk, hogy ezekkel kapcsolatban olyan egységes eredményt fogunk kapni, mint az első csoport esetében. Annál is inkább, mert a király és királyné címerének együttes föltüntetése éppen úgy jelölheti a király és a királyné személyét, — mert ilyen esetben a királyné nem az egyesített címet, hanem csak saját családi címerét használta, — mint egyedül a királyné személyét. A címeregysítés ugyanis nemcsak egy pajzson belül történhetik, hanem két, egymás mellett, egymással érintkező, vagy összekötött pajzson is. Így látjuk pl. KINIZSI Pálné MAGYAR Benigna imádságos-könyvében (FESTETICH-kódex) a KINIZSI és a MAGYAR család címerét mint a feleség címerét, két külön pajzson, de a pajzsokat magukban foglaló keretek egymást metszve kapcsolódnak.³⁹

Ebbe a — MÁTYÁS király címerét és az aragon címet külön-külön pajzsokon tartalmazó csoportba tartozik a DIDYMUS-korvina.⁴⁰ A kódex rendkívül díszes első lapján a keret belső szélén MÁTYÁS, külső szélén BEATRIX térdelő alakját látjuk, mindkettejük mellett egy-egy címerpajzs, rajta MÁTYÁS mellett a magyar, BEATRIX mellett az aragon címer. A kódex 1487-ben készült, abban az időben, amikor már egyre gyakrabban találkozunk a korvínák díszítéseiben a királyi pár képével. Itt tehát egyszerűen az ábrázolt személyeket jelölő címerekről van szó. Hasonlóan, ahhoz, mint ahogy a római Rossiana-könyvtár missalejának kánonképén MÁTYÁS király térdelő alakja mellett ott van címere. (BEATRIX alakja mellett természetesen a puszta aragon, nem az egyesített címer van, mert ez itt személyére utaló címer.) A DIDYMUS-kódex tehát valóban hiteles korvina, nem pedig BEATRIX királyné számára készült kódex.

Némileg hasonló, de kissé komplikáltabb magyarázatot igényel a RANSANUS-kódex⁴¹, amelyben ugyan nincs aragon címer, de a kutatók általában föltételezik, hogy eredetileg rajta volt. RANSANUS *Építome rerum Hungaricarum* című történeti munkájának a MÁTYÁS királyhoz intézett ajánlást tartalmazó díszes lapja MÁTYÁS és BEATRIX egymás mellett trónon ülő alakját tünteti föl, amint a szerző átnyújtja nekik munkáját.

³⁷ Bécs. Österr. Nat. Bibl. Cod. Lat. 11. Reprodukcióját ld. HERMANN, H. J.: *Die illuminierten Handschriften und Inkunabeln der Nationalbibliothek in Wien*. (Beschreiben des Verzeichniss der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge = ezentúl röviden: *NF.*), VI. 3. Leipzig 1932. 59. sz. 12., 13. t.

³⁸ MAZAL, Otto: *Einbände für französische Könige und Königinnen in der Einbandsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek*. Biblos. 1962. 9. 1.

³⁹ BÁRCZAY: *I.m.* 31. 1. — A FESTETICH-kódexről repr. ld. HOFFMANN E.: *I.m.* 327. t.

⁴⁰ New York. Pierpont Morgan Library. Morgan MS 496. ALLEN, Walter: *The four Corvinus Manuscripts in the United States*. Bulletin of the New York Public Library 42. 1938. 315—323. 1. Repr.: *Bibliotheca Corvina* 141. 1. — HEVESY: *I.m.* 21. t. — *Dizlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből*. Pest, 1871. 16. t.

⁴¹ OSzK Clmae 249. Repr.: BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvínák*. Bp. 1962. 9. t. Az állítólag kivehető kivakart címerekről ld. HOFFMANN Edit: *I.m.* 179. 1.

(Megjegyzendő, hogy a munka megírására BEATRIX királyné biztatta a szerzőt, a felajánlást ábrázoló kép tehát teljesen indokolt.) A lap alsó szegélyének díszes keretében két, egymástól független címer van most, az egyik II. ULÁSZLÓ királyé, a másik BAKÓCZ Tamás bíboros esztergomi érseké. A szakirodalomban általában azzal az állítással találkozunk, hogy ULÁSZLÓ címere alatt kivehető MÁTÝÁS király, BAKÓCZÉ alatt BEATRIX királyné címerének nyomai. A magunk részéről a leg gondosabb vizsgálattal sem tudtuk nyomát találni ULÁSZLÓ vörös alapon fehér sasos szív pajzsa alatt a korábbi kék alapon fekete hollójának (a két király címere csak ebben különbözött egymástól). BAKÓCZ címere alatt sem lehet megtalálni BEATRIX címerét, de itt valószínűnek látszik egy korábbi címer eltávolítása, mert a címer fölé helyezett bíborosi kalapot a többi festésnél durvábbnak látszó alapozás veszi körül, — ilyesmi a királyi címer koronája körül nincs, — mintha itt a korábbi korona nem tökéletesen eltávolítható nyomait akarták volna így eltüntetni. Két kis arany-csücsökről is föltételezhető, hogy ennek az eredeti koronának nyomai.

Az az elgondolás, hogy itt eredetileg MÁTÝÁS és BEATRIX címere volt egymás mellett, — de nem egymással összekapcsolva, — elég logikusnak látszik. Hiszen az ajánlás mindkettejüknek szól, és a képen is MÁTÝÁS és BEATRIX együtt látható. Így tehát lehetséges, hogy a két címer nem possessort akart jelölni, hanem ugyanolyan személyjelölő címer, mint amilyennel a DIDYMUS-korvinán találkoztunk. Az eredeti terv csakis a MÁTÝÁS és BEATRIX-címer lehetett, de hogy ez a kivitelezés is megtörtént-e, az már nem bizonyos. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a fehér sas alatt nyomát sem lehet kivenni a fekete hollónak. Főleg azonban érthetetlen, miért vitte el magával Nápolyba a szerző a teljesen kész kódexet, amelyre már ráfestette az új király, ULÁSZLÓ címerét? Miért nem ajándékozta neki a későn elkészült kódexet, ha már MÁTÝÁS nem élt?

Nézetünk szerint a kérdés nyitját az ULÁSZLÓ-BEATRIX házasság bonyodalmaiban kereshetjük. A kódex címlapja kétségtelenül még MÁTÝÁS király életében készült, mert másként nem őt ábrázolná, de valószínűleg közvetlenül a király halála körüli időben. A királyi pár alakja már ott volt, eltávolítani nem lehetett, de a címerek talán még nem voltak készen a lap alján. A szerző tehát ügyes fordulattal vagy ULÁSZLÓnak, vagy BEATRIXnak akarta ajándékozni a díszes kötetet. Az ULÁSZLÓ és BEATRIX-címereket tehát azért festette a címlap aljára, hogy az új királyi párnak vagy külön BEATRIXnak mint az új király feleségének kedveskedjék vele. Az ajándék átadása azonban az első időben a házasság titokban tartása miatt nem volt lehetséges, utóbb pedig az érvénytelen házasság fölbontása, illetőleg az azt megelőző pereskedés miatt vált alkalmatlanná arra, hogy a szerző a maga érdekében használja föl. Az elsieltett ajándék tehát gazda nélkül maradt, s a családott szerző magával vitte Itáliába. Mikor azután 1492-ben meghalt, unokaöccse, JÁNOS palermói dominikánus szerzetes örökölte a kódexet, aki új ajánlással egészítette ki a munkát, amelyben nagybátyja törteneti munkáját BAKÓCZ prímásnak ajánlotta. A kötet új címlapot is kapott, ahol most már ő nyújtja át a könyvet BAKÓCZ érseknek. A régi címlapon pedig BEATRIX címerét BAKÓCZÉVAL festette át. Ezen a helyen már az ULÁSZLÓ-címer sem zavart többé, mert a belső lap címeri csak díszítő elemek, nem jelölnek possessort. A RANSANUS-kódex tehát nem külön BEATRIX számára készült, hanem a királyi párnak ajánlott kódexként, de a királyi könyvtárba soha nem került bele.

A MÁTÝÁS és BEATRIX címerét külön-külön hordozó kódexek sorában harmadikként a sokat vitatott *Graduale* problémáit kell megvizsgálunk.⁴² A nagyméretű, páratlanul díszes kódex jelenlegi első levelén a keret alsó szegélyének díszei közt egy angyal tartja két kezével, külön-külön, egymástól kifelé dőlő pajzson Mátýás király címerét és az aragon címert.

VARJU Elemér 1908-ban megjelent cikkében⁴³ annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kódex francia egyházi szokásoknak megfelelően készült, mert nem ádvntell, hanem húsvétal kezdődik. VARJUNAK ez a föltételezése sajnálatos módon sok problémának és sok téves hipotézisnek vált alapjává. Ha ugyanis a kódex francia egyházi szokásoknak megfelelően készült, akkor bizonyos, hogy nem Magyarországon másolták, s francia-flamand típusú festményei miatt szinte kényszerítőnek látszott a föltevés, hogy a kötet a francia király ajándékaként került MÁTÝÁS királyhoz⁴⁴. Bár HOFFMANN Edit valóban csak VARJU tekintélye előtt meghajolva fogadta el a francia

⁴² OSZK Clmae 424. Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 40. t.

⁴³ VARJU Elemér: *Két Corvin-kézirat*. Magy. Könyvszle. 1908. 1—25. l.

⁴⁴ BERKOVITS Ilona: *Egy Corvin-kódex származása*. Magy. Könyvszle. 1945. 22—37. l. U.A.: *Egy korvina-miniatura*. Műv. tört. Ért. 1959. 250—259. l. U.A.: *Una miniatura della Biblioteca Corvina* Acta Hist. Art. VII. 1960. 79—80. l.

eredetet, különben hajlandóbb lett volna Budára lokalizálni.⁴⁵ Annnyival is inkább, mert — mint helyesen megjegyzi, — érthetetlen, hogy ajándékba félig kész kódexet küldtek. Tudniillik abban egy kutató sem kételkedik, hogy a kódex legjelentősebb miniatűrái, a többitől elütő, nem flamand, hanem olasz stílusban már Budán készültek. Ugyancsak a budai eredet mellett emelt szót HERMANN is, a bécsi illuminált kódexek katalógusában.⁴⁶

VARJU véleményével szemben a legutóbb SZIGETI Kilián⁴⁷ teljesen meggyőzően bizonyította be, hogy a kódexnek semmiféle francia vonatkozása nincs, hanem egyszerűen az egyházi év második részét tartalmazó kötet (ezt egyébként már HERMANN is kimondta), amely ferences kolostor számára készült, s valószínűleg szerzetesi műhelyben, csak néhány jelentősebb képét festette királyi illuminátor. A kódexet tehát nem MÁTYÁS király kapta ajándékba, hanem éppen ellenkezőleg, királyi ajándékként készült egy magyarországi ferences kolostor számára. A probléma most már csak az, hogy ebben az esetben a két címer a királyé és királynéé közös ajándékát jelzi-e, vagy pedig csak a királyné személyére utal? Mindenekelőtt le kell szögezniünk, hogy a kódex eleje csonka, mert a graduale szövegéből elől két lapnyi rész, tehát így a díszes kezdőlap is, hiányzik.⁴⁸ A címereket ezért sem tekintjük possessor-címernek: de azért sem, mert MÁTYÁS és BEATRIX címere itt az ajándékozót vagy ajándékozót jelzi, nem pedig egy olyan személyt, akinek a számára a kódex készült. Az együtt szereplő magyar és aragon címerben pedig nem BEATRIX címerét kell keresniünk, hanem MÁTYÁS és BEATRIX címerét, mert a két címerpajzs sem nem érintkezik, sem nem dől egymás felé, hanem egymástól kifelé. Az angyal alakja ezért nem tekinthető a címereket egyesítő elemnek.⁴⁹ A graduale tehát minden valószínűség szerint nem egyedül BEATRIXnak, hanem a királyi párnak közös ajándékaként készült. Bizonyosra vehetjük, hogyha egyedül a királyné készítette volna, akkor szokásos, egy pajzson egyesített királynéi címerét tétette volna bele.

Két külön pajzsra tagoltan állhatott eredetileg BEATRIX címere a párizsi PETRARCA-DANTE-kódex címlapján, ahol ma a francia királyi címer látható ilyen alakban. A kódexet a táblán található fekete niellós hollószérű ma darakalapján TAMMARO DE MARINIS korvinaként ismertette.⁵⁰ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára bizonyítása szerint MÁTYÁS király készítette nászajándékuul felesége számára, s csak később, a nápolyi könyvtár szétszóródása után került a francia király birtokába, s akkor festették az eltávolított eredeti címer helyére a mait.⁵¹

Semmiképpen nem lehet BEATRIX címerét látni a THURÓCZY-krónika augsburgi kiadásának elején levő összetett címerben.⁵² Igaz ugyan, hogy a többszörösen összetett címer középpontjában, közös korona alatt felső sarkukkal egymáshoz támaszkodó pajzsokon látható a magyar és az aragon címer, — ami megfelelne a királyné címerének is, — de ezek közül teljes körben MÁTYÁS király országának címerai vannak, magát a művet pedig a kiadó MÁTYÁSNAK ajánlotta. Az élelmes kiadó azonban ismerve Beatrix hatalmát és jelentőségét, így akart mindkettőjüknek kedvére lenni, a Hunyadi- és Aragonház kapcsolatát jelezve.⁵³ Ennek a jele az is, hogy úgy látszik, két különleges példányt

⁴⁵ HOFFMANN Edit: I. m. 86. l.

⁴⁶ NF VI. 4. 47. sz.

⁴⁷ SZIGETI Kilián: *A Mátyás-graduale eredetének kérdése*. Magy. Könyvszle. 1963. 327—332. l.

⁴⁸ SZIGETI Kilián megállapítása.

⁴⁹ Más a helyzet CZILLEI Ulrik pecsétjén (*A Magyar K. Orsz. Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója*. Bp. 1889. 9. tábla 41. kép.). Itt a két pajzson elhelyezett CZILLEI címer az angyal egymás felé dölve, felső sarkeikon érintkezve tartja össze.

⁵⁰ MARINIS, Tammaro de: *Appunti e ricerche bibliografiche*. 1940. 91. l. és 156. l. UA.: *La legatura...* HOBSON: *Two renaissance bindings*. The Book Collector. 1958. 267.

⁵¹ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *A Corvina egy Petrarca-Dante kódexre a párizsi Bibliothèque Nationale-ban*. M. gy. Könyvszle. 1961. 239—246. l. UA.: *Un manuscrit Pétrarque-Dante de la Bibliothèque Nationale à Paris et ses rapports avec la Bibliothèque Corvinienne*. Bp. 1962. Acta Hist. Art. Acad. Sci. Hung. T. VIII. Fasc. 1—2. 99—106. l.

⁵² THURÓCZY János: *Chronica Hungarorum*. Augsburg, 1488. HAIN 15518.

⁵³ Erősen hasonló címeralkalmazást találunk a volaterrai MARLIANUS-korvinában, *Az Epithalamium in nuptiis Blancae Mariae Sfortiae et Iohannis Corvini MARLIANUSNAK az eljegyzés alkalmából készített beszédét tartalmazza*. A kódex első levelén egymás mellett, arany zsinórokkal összekötve látható MÁTYÁS király és a SFORZA-család címere, alatta ez a szöveg: „Iuncta uno haec fulgent praeclara insignia nexu: quae torum vincere

készítettet a királyi pár számára. A krónikának ugyanis fönmaradt két pergamenre nyomtatott kiadása, arany betűkkel nyomott ajánlással, a többi fönmaradt példányoknál messze tökéletesebb kiféttéssel.⁵⁴ Joggal lehet fölteni, hogy ez a két példány MÁTYÁSÉ, illetve BEATRIXÉ volt. Igaz ugyan, hogy az ajánlással kapcsolatos címer nem possessor-címer, hiszen ez minden példányban megtalálható, — de mégis szükségtelen volt, hogy még ezen felül királyi és királynéi possessor-címert fessenek rá.

A második csoportban eddig ismertett könyvek mindegyike olyan volt, ahol MÁTYÁS címere és az aragon címer egymással mellérendelő helyzetben volt ábrázolva, s így esetről esetre külön vizsgálattal kellett eldönteni, hogy föltehetőleg MÁTYÁS és BEATRIX vagy külön BEATRIX címerét jelentették-e. Van azonban még két olyan kódex, amelyekben az aragon címer nyilvánvalóan alárendelt szerepet játszik a királyi címerrel szemben. Ezeknél tehát szóba sem jöhet az a föltevés, hogy BEATRIX számára készültek volna. Az egyik a vatikáni missale, a másik a párizsi CASSIANUS-korvina. A római missale⁵⁵ első lapján, a possessor megillető helyen ott áll MÁTYÁS címere, s ugyanez látható a 104. levélen, míg a következő levél az aragon címeret hordozza. Nem többet jelent ez, mint a királyné személyének kiemelését, ugyanúgy, mint egyes korvinákban BEATRIX királyné arcképe. Hasonló ehhez a remekbe készült CASSIANUS is.⁵⁶ Ez a kódex csak ULÁSZLÓ idejében kapta meg befejezését, és ennek megfelelően már ULÁSZLÓ címere van benne, de még megtalálható MÁTYÁS király neve és emblémája is a díszítések közt. Ugyanígy az egyik lapszéli keret díszei közt ott van az aragon címer, de tulajdonképpen csak díszítőelemként. Ugyanígy egy másik lapon a főcímerként ábrázolt ULÁSZLÓ-címer mellett a lap szélére szorult másik, összetett címer részei közt lengyel sas és aragon sávok megint csak díszítőelemek, nem tulajdonost jelölő címer. Legföljebb arra következtethetünk belőle, hogy a kódex befejezése már 1491 táján megtörténhetett, amikor még BEATRIXET ULÁSZLÓ feleségének lehetett tekinteni. Később a saját csapdjából minden áron szabadulni akaró ULÁSZLÓ számára aligha lehetett volna otthagyni, főleg nem az ő lengyel sasával egy pajzsra egyesítve az aragon sávokat, ami — ha mégis több, mint díszítés, akkor csak BEATRIX hiányos címere lehetne.

Végeredményben tehát a második csoportba tartozó könyvek közül csak kettőt találtunk olyant, amelyről föltehető, hogy BEATRIX számára illuminálták, az egyik a PETRARCA, a másik pedig a THURÓCZY-krónika egyik fönmaradt példánya.

3. Régebbi kódexkatalogusokban nemegyszer előfordul az a tévedés, hogy egyes kódexeket pusztán csak a magyar vágásokat is tartalmazó aragon címer alapján BEATRIX tulajdonaként s így egyszersmind korvinaként tüntettek föl. Pedig — mint az előzőekben láttuk — a magyar vágások jelenlétének semmi köze MÁTYÁS és BEATRIX házasságához, hanem azok már egy évszázaddal BEATRIX kora előtt beletartoztak az Aragon-ház címerébe. Ezzel a címerrel látták el tehát BEATRIX atyjának, ARAGONIAI FERDINÁNDnak és testvérének, ARAGONIAI JÁNOS bíborosnak a kódexeit is. De természetesen ezt a címet kellett megkapniuk azoknak a könyveknek is, amelyeket BEATRIX még lánykorában kapott, és amelyeket esetleg Nápolyból Budára magával hozhatott.

Ilyen, Nápolyból Budára került kódex a melki psalterium, amelyről ugyanennek a folyóiratnak egy korábbi évfolyamában⁵⁷ talán sikerült bebizonyítanunk, hogy BEATRIX személyes tulajdona volt. Itt tehát csak egészen röviden annyit foglalunk össze erre vonatkozólag, hogy a kis zsoltároskönyv a szöveg egyes kitételei szerint nő számára készült, tulajdonosa a possessor-címer tanúsága szerint az Aragoniai-ház tagja volt, és 1605-ben minden valószínűség szerint Esztergomban került PÁLFFY Miklós ajándékként KOHÁRY Péter birtokába, abban a városban, ahol BEATRIX 1491-től kezdve egészen Magyarországról való távozásáig, 1500-ig élt.

orbem, quae vincere nulli contigit et ne ipsis secum certare daretur, perpetua iungi voluerunt fata cathena". A címerek itt nem a tulajdonost jelölik, a kettős, összetett címer nem azt jelenti, hogy a kódex SFORZA Bianca számára készült, hanem az aláírt szövegnek megfelelően jelképes kifejezése a HUNYADI és SFORZA-ház házassági, szövetségi, hatalmi kapcsolatának. A kódex nem is SFORZA Biancának vagy CORVIN Jánosnak van ajánlva, hanem MÁTYÁS királynak, s ennek megfelelően a 4. levélen, ahol MÁTYÁS király képe látható, ott van MÁTYÁS király possessor-címere, mert a kódex az ő számára készült.

⁵⁴ OSzK. Inc. 1143.

⁵⁵ Vatikáni könyvtár. Cod. Lat. Urb. 110. Repr.: HEVESY: *I. m.* 49, 50., 51. t.

⁵⁶ Párizs. Bibl. Nat. Cod. Lat. 2129. Repr.: HEVESY: *I. m.* 43., 44. t. — Bibliotheca Corvina 129., 131. l. (Mikrofilmje az MTA Könyvtárának mikrofilmtárában.)

⁵⁷ CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné Psalteriuma Melkben*. Magy. Könyvszle. 1960. 428—430. l.

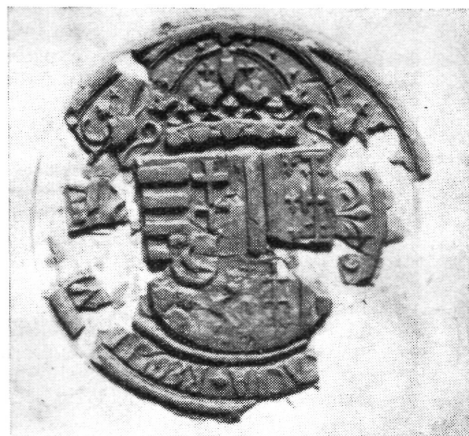
1. ZSIGMOND király címeres pecsétje

2. BORBÁLA királyné címeres pecsétje

3. MÁTYÁS király címeres pecsétje

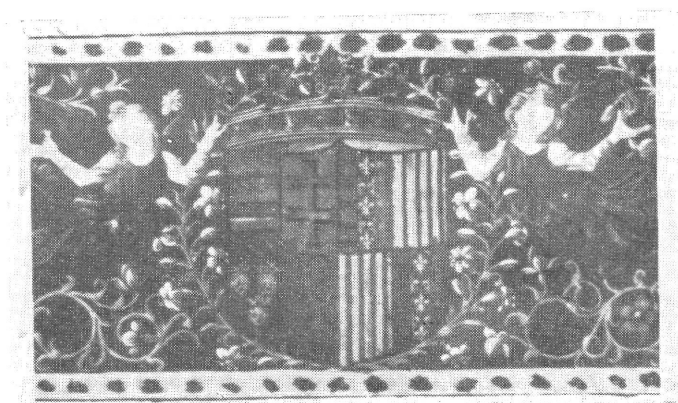
4. BEATRIX királyné címeres pecsétje

5. II. ULÁSZLÓ király címeres pecsétje

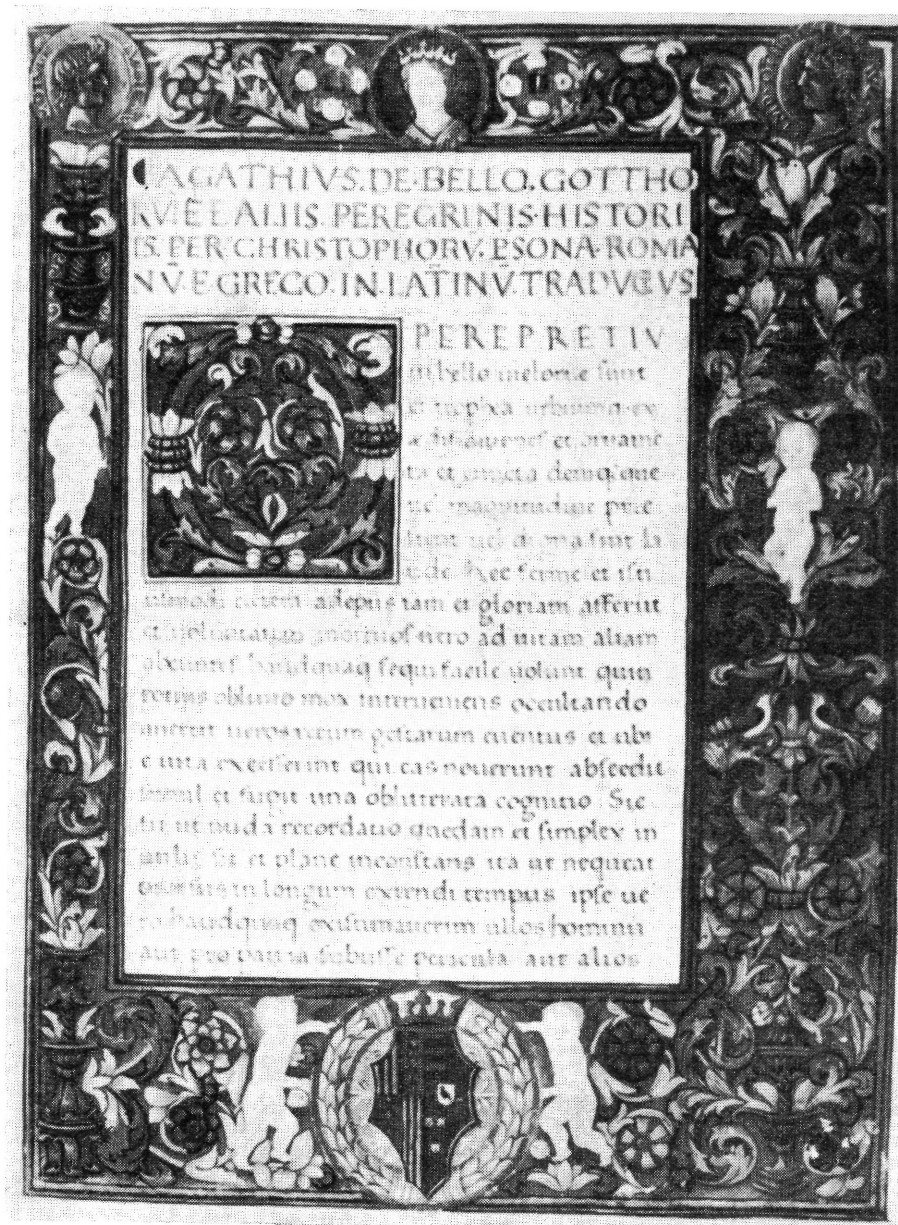
6. ANNA királyné címeres pecsétje

7. BEATRIX címere a REGIOMONTANUS-kódexben

8. MÁTYÁS király Agathias-kódexe

9. BEATRIX királyné AGATHIAS-kódexe

Bizonyosan BEATRIX hozta Nápolyból azt a CURTIUS-kódexet is, amely 1877-ben ABDUL HAMID szultán ajándékaaként Konstantinápolyból került haza.⁵⁸ A kódex possessor-címere az aragon címer, s mivel a kötet a Corvina maradványai közt volt, eredeti tulajdonosaként BEATRIX királynéra kell gondolnunk.

Van még egy puztán aragon címerrel jelzett kódex is, a besançoni LACTANTIUS, amelyet HEVESY BEATRIX tulajdonának, s egyúttal korvinának tekintett.⁵⁹ Szerinte ugyanis a lapszélkeret díszítései közt látható hegyes süvegű, csizmás törpék magyar viseletet mutatnak be, a kódexet tehát Magyarországon díszítették. Ez azonban teljesen alaptalan föltevés. Nemcsak azért, mert a figurák viselete egyáltalán nem speciálisan magyar, hanem mivel puzta aragon címer és nem az egyesített magyar-aragon címer van rajta, ezért — ha egyáltalán BEATRIX számára készült — még házassága előtt kellett készülnie. Ebben az esetben pedig nem készülhetett Magyarországon. A LACTANTIUS-kódex éppen úgy lehetett az Aragon-ház bármely más tagjáé.

Beatrix királyné könyvei

Az eddigiekben azt a problémát vizsgáltuk meg, hogy a Corvina-könyvtárral kapcsolatba hozott kódexek közt vannak-e olyan kötetek, amelyek BEATRIX királyné számára készültek, — házassága előtt vagy után. De még nem feleltünk arra a kérdésre, hogy ezek a könyvek beolvadtak-e a királyi könyvtár állományába, illetve egyenesen a Corvina számára készültek-e, vagy pedig a királynénak volt Budán saját könyvgyűjteménye.

Hogy BEATRIXnak már Nápolyban, házasságkötése előtt is voltak könyvei, arról hiteles forrásadatok szólnak. A nápolyi számadáskönyvekből tudjuk, hogy a kis királylány már tízéves korában pergamenre írt könyvet kapott, CICERO munkáját: *De senectute*. Később ugyancsak CICERONAK két másik művét: *De officiis* és *Epistolarum liber*, valamint egy VERGILIUST⁶⁰. Nápolyi zenetanára, Johannes TINCTORIS több munkáját ajánlotta neki.⁶¹ Diomedes CARAFFA nászajándékát, a *De institutione vivendi-t* szintén még Nápolyban kellett megkapnia, mert benne a szerző arra is ad tanácsokat, hogyan viselkedjék BEATRIX Magyarország felé vezető útja közben.

Mennyi könyve volt még BEATRIXnak ezeken kívül, nem tudjuk. Azt sem tudjuk, hány könyvet hozott magával Budára. De hogy voltak ilyenek, arra nemcsak a már említett CARAFFA-kódex, a melki psalterium és a CURTIUS-kódex a bizonyíték, hanem két hiteles korvina is, a *Liber Sancti Albani*⁶² és TRAPEZUNTIUS: *In perversionem problematum Aristotelis*.⁶³ Ebben a két utóbbi kódexben ugyanis MÁTYÁS címerét az aragon címerre festették rá. A TRAPEZUNTIUS-kódex Budán díszes, aranyozott, címeres korvina-kötést is kapott. Bizonyos tehát, hogy ez a két kódex bekerült a királyi könyvtár állományába. De éppen a címer-átfestés és új kötés bizonyítja a legjobban, hogy azok a

⁵⁸ Budapest. Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 4.

⁵⁹ Besançon. Bibliothèque municipale. Ms 170. HEVESY: *I. m.*-ben a 2. sz. alatt. Repr. uo. 13. t.

⁶⁰ BERZEVICZY: *I. m.* 67—68. l.

⁶¹ HARASZTI Emil: *Zene és ünnep*. Mátyás király emlékkönyv. 2. k. Bp. 1940. 312. l.

⁶² Oxford. Bodleiana. Bibliotheca Canoniana. Cod. Lat. Script. ecll. 17. (COXE, Henricus: *Catalogus codicum manuscritorum Bibliothecae Bodleianae*. Pars 3. Oxonii, 1954. 291. l.)

⁶³ Bécs. Österr. Nationalbibl. Cod. Lat. 218. (NF VI. 3. 139—340. l.) MEZEY László (*Codices Latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961.) a budapesti Egyetemi Könyvtár Konstantinápolyból hazakerült, Cod. Lat. 11. sz. kódexéről is föltételezi, hogy BEATRIX hozhatta magával Nápolyból, mert eredetileg Marinus TOMACELLUS, a nápolyi király hajóhadának parancsnoka számára készült. Sajnos a kódex első lapja csonka, és így nem tudjuk, milyen címer volt rajta.

kódexek, amelyeken megmaradt BEATRIX aragon címere és — amint legalább a CURTIUS-kódexről tudjuk, nem kaptak új kötést, azok nem jutottak az előbbieks sorsára, hanem megmaradtak a királyné tulajdonában. A psalterium esetében ez világos, de még nem bizonyítéka egy külön könyvgyűjteménynek, mert nem könyvtári darab, hanem személyes használatra való imádságos-könyv. Könyvtári darab azonban a másik pusztán aragon-címeres darab, a CURTIUS-kódex.

CURTIUS *Rerum gestarum Alexandri Magni libri c.* munkája valószínűleg már a BEATRIX-szal kötött házasság előtt megvolt MÁTYÁS király könyvtárában, mert a MÁTYÁS címerével fönmaradt példányt 1467-ben másolta a király számára már akkor rendszeresen dolgozó Petrus CENNINIUS.⁶⁴ Igaz ugyan, hogy nem egyszer előfordul, hogy ugyanaz a munka több példányban található meg a korvínák közt, mégis föltűnő, hogy a nápolyi példányban nem festették át az aragon címert és nem kapott új kötést.⁶⁵ Már pusztán ebből a tényből nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a két CURTIUS-kódex közül a MÁTYÁS-címeres példány korvina, az aragon-címeres pedig BEATRIX királyné külön könyvtárának egyik darabja.

Van azonban ennek a kódexnek egy különlegesen érdekes bejegyzése is, ami úgy látszik, hogy közelebbi vonatkozásba hozza BEATRIX-szal; és megerősíti azt a föltevést hogy a királyné személyes tulajdonában maradt. Ez a bejegyzés néhány soros titkosírás az első előzék belső lapján. A titkosírás megfejtése OROSZ GÁBOR, MEZEY LÁSZLÓ és GERÉZDI RABÁN közös munkájával sikerült, és a következő eredményt adta: „Anno d[omi]ni mille[s]j[m]o LXXX[X] p[ri]mo die dom[in]ico post [diem] epiphaniarum domini veni huc agriam, tercio die venit post me huc sere[n]iss[im]us d[ominus] rex ladislaus: 1490 coronatus in die dominico die post festum [egy bizonytalan jel] exaltationis san[ctae] crucis[egy bizonytalan jel].”

Mit mond ez a följegyzés? A szöveg írója azt állítja, hogy ő 1[4]91 vízkereszt utáni vasárnap Egerbe jött. (A följegyzés tehát Egerben készült). Harmadnapra utánaajött ULÁSZLÓ király, akit 1490 szentkereszt fölmagasztaltatásának napja utáni vasárnap megkoronáztak.

A koronázás időpontjának megjelölésében némi bizonytalanság, sőt hiba is van. A bizonytalanság abban áll, hogy a „die post festum” nem mondja meg, hogy szentkereszt fölmagasztaltatásának napja (szept. 14) után hányadik napról van szó; a hiba pedig az, hogy a koronázás napja, szeptember 18, 1490-ben nem vasárnapra, hanem szombatra esett. Az azonban kétségtelen, hogy ULÁSZLÓ király 1491 elején csakugyan járt Egerben, amikor Kassa felé vonult a trónkövetelő lengyel Albert ellen, ugyanis január 15-ről Egerből keltezett oklevelét ismerjük.⁶⁶

De ki lehetett az a személy, akinek fontos volt, hogy Egerben ULÁSZLÓ királlyal találkozzék, s aki szükségesnek tartotta, hogy ezt a ránézve fontos eseményt följegyezze, valamint azt, hogy a találkozás alkalmával ULÁSZLÓ már meg volt koronázva? Még hozzá ezt a följegyzést csak olyan személy tehetta, aki egy aragon címeres kódex birtokában volt, és aki ezt a kódexet annyira a saját legszemélyesebb tulajdonának érezte, hogy bejegyzéseket, sőt fontos, bizalmas, mások előtt titkolt följegyezni valót írja bele.

A kódexben található címer, a följegyzés tartalma és titkossága alapján a legkézenfekvőbb magyarázat az lenne, hogy a bejegyzés írója maga a királyné volt. Ismerve az ULÁSZLÓ-BEATRIX-féle házassági tragikomédiát és a rá következő hosszas pereskedést, az egi epizód és annak följegyzése teljesen megmagyarázható. BEATRIX titokban találkozhatott Egerben ULÁSZLÓval, akiről jól tudjuk, hogy politikai ürügyekre hivatkozva kezdettől fogva kikötötte a házasságkötés szigorú titokban tartását. Ennek a titokban

⁶⁴ OSZK Clmae 160. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Mátyás király könyvtárának scriptorai*. Petrus Cenninius. Magy. Könyvszle. 1958. 327—344. l.

⁶⁵ A TRAPEZUNTIUS-kódex, amelyben a címert átfestették, új kötést is kapott Budán.

⁶⁶ RÁTH Károly: *A magyar királyok hadjáratai, utazásai, tartózkodási helyei*. Győr, 1861. 254. l.

tartásnak természetesen csak az volt az oka, hogy adott pillanatban tagadhassa a házasság érvényességét. Viszont szakítani sem mert még ekkor, amikor öccsének Kassa felé betört seregei fenyegették. Sőt éppen BEATRIX volt az, aki a lengyel trónkövetelő elleni hadjárat céljaira nagy összeget bocsátott a férjének hitt ULÁSZLÓ rendelkezésére, hogy katonákat fogadhasson.⁶⁷ Hogy a találkozás helye Eger volt, az sem meglepő, ha arra gondolunk, hogy BEATRIX, mikor MÁTYÁS halála után, CORVIN Jánostól való féltében elhagyta a budai királyi palotát, először NAGYLUCSET Dóczy Orbán egri püspök és nádorhelyettes vizivárosi házában telepedett le, és onnan vezette az ország ügyeit. ORBÁN püspöknek pedig várakat és uradalmakat adományozott. Másrészt ORBÁN püspök volt az, aki elnőkölt az ULÁSZLÓT királlyá választó országgyűlésen.⁶⁸

Nagy valószínűséggel föltehetjük tehát, hogy BEATRIX az aragon-címeres CURTIUS-kódexet, amelyet Nápolyból hozott magával, magánál tartotta saját könyveként, személyes használatára. Meg kell azonban vallanunk, hogy ennek a tetszetős föltevésnek bizonyos nehézségei is vannak — az említett datálási hibán kívül is. Mindenekelőtt az írás egyáltalán nem látszik BEATRIX kezeírásának. Amennyiben a titkosírásban található mindössze három, betűikkel kiírt, szó írása összehasonlítható BEATRIX ismert írásával, úgy látszik, hogy a titkosírással szöveg sokkal vaskosabb, határozottabb, inkább hátra dőlő betűi nem felelnek meg BEATRIX sokkal finomabb, szálkásabb, bizonytalanabb, inkább előredőlő betűinek.⁶⁹ De ez a nehézség áthidalható a föltevésével, hogy BEATRIX nem maga írta be a sorokat, hanem egy bizalmas hívével vagy íródeákjával beíratta, és nem maga pepecselt a jelkulccsal. A másik nehézség az, hogy bár a titkosírás jelei nagyon hasonlóak, részben azonosak is azokkal a jelekkel, amelyeket BEATRIX titkosírással írt leveleiből ismerünk, de túlnyomó részük eltér azoktól.⁷⁰ Persze ez a nehézség sem döntő, mert az 1482—1486-ból ismert levelek íráskulcsát 1491-ig, éppen a titkosság érdekében megváltoztathatta. Harmadik nehézségként azzal a problémával állunk szemben: hogyan kerülhetett a Corvina-könyvtár maradványaival Konstantinápolyba az a könyv, amely BEATRIX személyes tulajdona volt, sőt bizalmas bejegyzését tartalmazta? Dehát ennek több módja is lehetett. Esetleg Esztergomban hagyta, úgy mint a psalteriumot, amikor 1500-ban menekülésszerűen távozott Itáliába, hiszen ekkor már, az ULÁSZLÓVAL kapcsolatos remények teljes szétfoslása, a házasság érvénytelenségének kimondása után a följegyzésnek nem volt ránézve többé semmi értéke. A gazdátlaná vált könyvet ezután Esztergomból is Budára vihették a Corvina könyvei közé.

A titkosírással bejegyzés tehát valószínű, hogy egyrészt az ULÁSZLÓ-kori magyar történet egy eddig ismeretlen epizódját őrizte meg, amelyről más források hallgatnak: BEATRIX 1491 elején Budától és Esztergomtól távol, Egerben, titokban találkozott ULÁSZLÓVAL. Hogy ennek a találkozásnak mi volt a célja, talán a hadjárat pénzügyi támogatásával kapcsolatos ellenszolgáltatások kikötése vagy biztosítékok szerzése a házasság érvényessége tekintetében, vagy valami más, azt eldönteni nem tudjuk. Másrészt megerősíti azt a föltevést, hogy a CURTIUS-kódex BEATRIX királyné személyes tulajdona volt⁷¹, de *a kódex problémáit véglegesen nem tekinthetjük tisztázottnak.*

⁶⁷ BERZEVICZY: *I. m.* 504. l.

⁶⁸ *Uo.* 475., 482., 489. l.

⁶⁹ BEATRIX sajátkezű levelének reprodukcióját ld. BERZEVICZY: *I. m.* 348. l. után.

⁷⁰ A modenai levéltárban őrzött titkosírással bejegyzett leveleinek mikrofilmjei az Országos Levéltár filmtárában (8620).

⁷¹ Hasonló eredményre jutott VÉRTESY Miklós: *Titkosírás egy Corvinában. Magyar Könyvszle.* 1961. 167—169. l. Közli a titkosírás reprodukcióját is.

Sokkal biztosabb talajon mozgunk az egyesített címerekkel ellátott kódexek esetében. Már maga az a tény, hogy ezek a kódexek nem MÁTYÁS vagy MÁTYÁS és BEATRIX, hanem kizárólag BEATRIX címerét viselik, szinte bizonyossá teszik, hogy nem voltak a királyi könyvtár részei. Nyomatékos érvként kínálkozik az is, hogy míg a MÁTYÁS-címeres korvinák közt elég gyakran találkozunk olyanokkal, amelyekben ott látható MÁTYÁS és BEATRIX képe, addig a BEATRIX-címeres kötetekben, ha van arckép, az csak BEATRIX képe, MÁTYÁSÉ soha sincs bennük.⁷²

Pedig a REGIOMONTANUS-kódexet nem a szerző ajánlotta BEATRIX királynénak. Az ajánlás BESSARION bíborosnak szól. Ezt a kódexet tehát a királyné nem ajándékként kapta, hanem maga készítette a maga számára. Nagyon fontos a mi problémánk szempontjából a korvinaként emlegetett két AGATHIAS-kódex. Agathias *De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis* c. munkája Christophorus PERSONA latin fordításában azonos időből nem kevesebb, mint hat példányban ismeretes, s még hozzá a hat példány közül három azonos másolókéztől.⁷³ A fordító ezeket a példányokat a következő személyeknek ajánlotta: 1. IV. SIXTUS pápa, 2. MEDICI Lorenzo, 3. I. FERDINÁND nápolyi király, 4. ismeretlen személy (befejezetlen példány), a minket közelebből érdeklő 5. és 6. példányt MÁTYÁS királynak és BEATRIX királynénak, külön-külön. Mind a kettő nápolyi munka, BEATRIXÉ a díszesebb.

A MÁTYÁS királynak ajánlott példányban a possessornak megfelelő helyen MÁTYÁS címere, a BEATRIXnak ajánlott példányban BEATRIX királynéi, egyesített címere. MÁTYÁS példányában a királyhoz szóló ajánlás, a királyi arcképe, BEATRIX példányában BEATRIXnak szóló ajánlás és a királyné képe. Miért készítettett volna a fordító nagy költséggel külön-külön példányt a királynak és a királynénak, ha nem tudott arról, hogy a királynénak magának is külön vannak könyvei? Hiszen célját úgy is elérhette volna, ha a két királyi személynek közösen ajánl föl egy példányt, kettejüknek szóló ajánlással, a királyné számára ez semmivel sem lett volna kevésbé megtisztelő.

Sajnos a kettős-címeres kódexek kötéséből nem sok következtetést tudunk levonni a magunk számára, mert a hat könyv közül három új kötésben van, az AGATHIAS korvina-példánya ugyanolyan poncolt. aranymetszésű vörös bársony kötésben maradt, mint BEATRIXÉ, ez tehát nem korvina-kötés, hanem az az eredeti, amelyben az ajándékozó küldte. A psalterium, amelyen MÁTYÁS címere van, s amelynek királyi ajándék-voltát próbáltuk bebizonyítani, nem könyvtári darab. Egyetlen olyan kódex van csak, amelyet BEATRIX készítettett és egykorú bőrkötésben van, ez a REGIOMONTANUS. Ennek a kötésén nincs címer.⁷⁴

Negative mégis bizonyíthatunk a kötésekkel is: egyetlen egy olyan kódexben sem láthatjuk BEATRIX kettős címerét, amely a korvinák szokásos aranyozott, címeres kötésében maradt ránk. Ugyanilyen negatív bizonyíték az, hogy az ULÁSZLÓ és II. LAJOS korában nyugati humanisták (CUSPINIANUS, GREMPER, BRASSICANUS) által elhozott korvinák közt sincs olyan, amelyben

⁷² CSONTOSI János: *Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-codexeken*. Arch. Ért. 1888. Új folyam 8. 97—115., 209—220., 311—326. 1. UA.: *Mátyás és Beatrix kiadatlan arcképei*. 1910. 204—211. l.

⁷³ HOFFMANN Edit: *Christophoro Persona Agathias-fordításának néhány példányáról*. Magy. Könyvszle. 1924. 9—12. l.

⁷⁴ HEVESY: *I. m.* 134. sz. a. tévesen írja, hogy a REGIOMONTANUS-kódex kötésén címer van.

BEATRIX királynéi címere lenne. Nyilvánvalóan azért, mert akkor már a királyné könyvei nem voltak ott. Nincs ilyen a Konstantinápolyból hazakerült kódexek közt sem.

A fönmaradt BEATRIX-kódexekhez járulnak még azok a neki ajánlott kódexek és nyomtatott könyvek, amelyekről csak adataink vannak, de maguk a példányok elvesztek.

Végeredményben tehát a következő könyvekről állapíthatjuk meg, hogy egykor BEATRIX tulajdonában voltak:

1. AGATHIAS: *De bello Gothorum et aliis peregrinis historiis per Christophorum Personam e Graeco in Latinum trad.* (Fönmaradt kódex. Bp. OSzK. Clmae 413. Egyesített címer, BEATRIX képével, neki szóló ajánlással.)⁷⁵

2. BONFINIS, Antonius de: *Historia Asculana.* (Elveszett kódex, BONFINI a királynénak ajánlotta és ajándékozta Magyarországra érkezésekor.)⁷⁶

3. BONFINIS, Antonius de: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali.* (Fönmaradt kódex. Bp. OSzK. Clmae 421. Egyesített címerrel, BEATRIX képével, neki szóló ajánlással.)⁷⁷

4. CARACCIOLUS, Robertus: *De laudibus sanctorum.* (Nyomtatott könyv. Nápoly, 1489, Mathias MORAVUS. GW 6501. IOHANNES MARCUS CYNICUS Parmensis ajánlotta BEATRIXnak. A királyné dicsőségére adta ki 2000 példányban, az első példányt neki küldte el: „decevi... primum horum istud Celsitudini tuae transmittere.” Az elküldött példány nem maradt fön.)

5. *Carmen in obitum regis Mathiae Corvini.* (Ismeretlen helyen lappangó kódex. Tárgya és különleges kiállítása folytán, — fekete papíron ezüst betűkkel, — föltételezhető, hogy BEATRIX számára készült.)⁷⁸

6. CICERO: *De senectute.* (Elveszett kódex. Még leánykorában készült BEATRIX számára.)⁷⁹

7. CICIRO: *De officiis.* (Ugyanúgy.)⁸⁰

8. CICERO: *Epistolarum liber.* (Ugyanúgy.)⁸¹

9. CURTIUS Rufus: *Rerum gestarum Alexandri Magni libri novem.* (Fönmaradt kódex. Bp. Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 4. Aragon címerrel.)⁸²

¹⁰ CARAFFA Diomedes: *De institutione vivendi.* (Fönmaradt kódex. Párma. G. G. III. 170. 1654. Szerző nászajándéka BEATRIX számára 1476-ban. Egyesített címerrel, BEATRIX képével.)⁸³

11. CARAFFA Diomedes: *Instruzione dei cortigiani.* (Nyomtatott könyv. [Nápoly, c. 1489? Mathias MORAVUS.] GW. 6116. IOHANNES MARCUS CYNICUS BEATRIXnak szóló ajánlásával jelent meg. Egy pergamenre nyomtatott példánya található a milánói Trivulzio-könyvtárban. Nem egészen lehetetlen, hogy ez volt egykor BEATRIX példánya.)⁸⁴

⁷⁵ Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 35. t. és HOFFMANN Edit: *Agathias.* i. h.

⁷⁶ BONFINI maga említi történelmének bevezetésében.

⁷⁷ Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 37. t.

⁷⁸ BUDIK, P. A. (*Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen.* Jahrbücher der Literatur. 88. 1839. Wien. Anzeige-Blatt) említi, hogy egy magánkönyvtárban van.

⁷⁹ BERZEVICZY: *I. m.* 67—68. l.

⁸⁰ *Uo.*

⁸¹ *Uo.*

⁸² Repr.: BERKOVITS: *I. m.* 18. t.

⁸³ CSONTOSI János: *A pármái Corvin-codex.* Magy. Könyvszle. 1878. 319—328. l. UA.: *Diomedes Carafa. De institutione vivendi. A pármái Corvin-codexből* Magy. Könyvszle. 1890. 53—86. l.

⁸⁴ Az ajánlás „Beatrici Aragoniae, Hungariae, Bohemiaeque reginae” szól. HOFFMANN E. (*i. m.* 108. l.) azt írja, hogy ennek a munkának a kéziratát MARCUS CYNICUS másolta BEATRIX számára, a kódex azonban elveszett, és ma csak nyomtatásban ismerjük. Ez a megállapítás téves. A kódexet az ajánlás szövege szerint MARCUS CYNICUS a szerző számára másolta, és azután mivel élvezte mélyértelmű tartalmát és stílusát kinyomtatta és BEATRIX királynénak ajánlotta. A nyomtatvány nincs datálva, az impres-

12. IACOBUS PHILIPPUS BERGOMENSIS: *De claris selectisque mulieribus*. Nyomtatott könyv. Ferrara, 1497, Iacobus de RUBEIS de Valentia. HAIN 2813. (BEATRIXnak ajánlva jelent meg. A följánlott példány nem maradt fenn.)⁸⁵

13. *Liber Sancti Albani*. — AUGUSTINUS, Aurelius: *Ad Cyrillum epistola*. — URBANUS papa V.: *Versus decem heroici*. (Fönnmaradt kódex. Oxford. Bodleiana. Bibl. Canoniana. Cod. Lat. Script. ecel. 17. Az aragon címer át van festve MÁTYÁSÉVAL. Ezt a könyvet tehát BEATRIX hozta magával Nápolyból, de a királyi könyvtár állományába került.)

14. ORIGENES: *Homiliae*. (Fönnmaradt kódex. Modena. Biblioteca Estense. Cod. Lat. 458 = aM. 1. 4. Egyesített címerrel.)⁸⁶

15. PETRARCA: *Trionfi*. — *Sonetti e canzoni*. — DANTE: *Vita nuova e canzone*. (Fönnmaradt kódex, valószínűleg MÁTYÁS király ajándéka BEATRIXnak. Tábláján hollók, bent az első levél alján francia királyi címer, valószínűleg BEATRIX címere helyére festve. Paris. Bibl. Nat. Cod. Ital. 584. Repr.: T. de MARINIS: *Appunti* i. h. — CSAPODINÉ két idézett tanulmányában.)

16. *Psalterium Beatae Mariae Virginis*. (Fönnmaradt kódex. Melk. Bencés apát-ság. Aragon címerrel. Nem könyvtári darab, hanem imádságoskönyv.)⁸⁷

17. *Psalterium Davidis*. (Fönnmaradt kódex. Wolfenbüttel. Herzog August Bibliothek. 39. Aug. Egyesített címerrel, BEATRIX emblémáival. Kötésén MÁTYÁS király címere. Nem könyvtári darab, hanem imádságoskönyv. Valószínűleg MÁTYÁS király ajándéka felesége számára.)⁸⁸

18. REGIOMONTANUS, Iohannes: *Epitome almagesti, seu Megales syntaxeos Ptolemaei*. (Fönnmaradt kódex. Bécs. Österr. Nat. Bibl. Cod. Lat. 44. Egyesített címerrel, BEATRIX arcképével.)⁸⁹

19. TINCTORIS, Iohannes: *Tractatus de regulari valore notarum*. (BEATRIX elvezett kódexe. Haraszi Emil említi, hogy a szerző BEATRIXnak ajánlotta ezt a munkát még házasságkötése előtt.)⁹⁰

20. TINCTORIS, Iohannes: *Complexus effectuum musicae*. (Ugyanúgy.)

21. TINCTORIS: *De inventione et usu musicae*. (BEATRIX föltételezhető nyomtatott könyve.)^{90a}

22. TINCTORIS, Iohannes: *Terminorum musicae diffinitorium ad illustrissimam virginem et dominam Beatricem de Aragonia*. (Nyomtatott könyv. [Treviso, 1476, Gerardus de LISSA de Flandria.] HAIN 15. 527. BMC VI. 886. l. A munka hely, év, nyomda megjelölése nélkül jelent meg BEATRIXnak ajánlva, de mint az ajánlásból kiderül, még házassága előtt. Mivel a BMC szerint a nyomdász ezt a betűtípust, amellyel a könyv

sum adatait a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* állapítja meg, és teszi a nyomtatás idejét 1489 tájára. Lehetséges azonban, hogy ennél korábban készült. A kiadó ti. Diomedes CARAFFA-ról nem mint meghalt személyről beszél, már pedig CARAFFA 1487-ben halt meg. A British Museum ősnymtatványkatalógusa szerint a betűtípus, amellyel a könyv készült, főleg 1480—1481-ben volt használatban, de elvéve 1489-ig.

⁸⁵ A felajánlást ábrázoló fametszeten 1493-as évszám[!], de ez lehet elírás MCCCCLXXXIII MCCCCLXXXVII helyett. Ti. a szerző 1503-ban kiadott másik, munkájában, a *Supplementum supplementi chronicarum*-ban azt írja BEATRIX-ról, hogy „ad quam nos librum de claris mulieribus nuper aeditum [sic!] dicavimus.” Egyébként erről a *Supplementum* c. munkájáról is föltételezhető, hogy elküldte BEATRIXnak, mert ebben jóval bővebben ír MÁTYÁS királyról, mint előző könyvében, az 1483-ban megjelent *Supplementum chronicarum*-ban és említi BEATRIX házasságát is.

⁸⁶ Repr.: FAVA: *I. m.*

⁸⁷ Repr.: CSONTOSI János: *Beatrix királyné imakönyve Mölkben*. Magy. Könyvszle. 1880. mellékleteként.

⁸⁸ Repr.: HEVESY: *I. m.* 14. t.

⁸⁹ Repr.: BERZEVICZY: *I. m.* 308. l. után. — NF VI. 3. 52. 142.

⁹⁰ HARASZTI: *I. m.* 312—314. l. (A szerző nevének változatairól *uo.* 315. l.)

^{90a} HARASZTI E. azt írja (*I. m.* 314. l.), hogy a szerző BEATRIXnak ajánlotta ezt a nyomtatott könyvet. De ugyanebben a munkájában később (349. l.) az olvasható, hogy az ajánlás Johannes STOKEM-nek szól, aki Budán volt karmester. Mindenesetre bizonyosra vehető, hogy a régi kapcsolat alapján BEATRIXnak is küldött egy példányt a szerző.

készült, 1476-ban kezdte használni, a megjelenés éve csak 1476 lehet. A följánlott példány nem maradt fenn.)⁹¹

23. TRAPEZUNTIUS, Georgius: *In perversionem problematum Aristotelis a Theodoro Gaza editum*. (Fönnmaradt kódex. Bécs. Österr. Nat. Bibl. Cod. Lat. 218. Az aragon címer MÁTYÁSÉVAL átfestve, tehát BEATRIX hozta magával Nápolyból, de bekerült a Corvina-könyvtárba.)⁹²

24. THURÓCZY János: *Chronica Hungarorum*. (Nyomatott könyv. Augsburg, 1488, RATDOLT. HAIN 15. 518. Pergamenre nyomtatott, arany betűkkel nyomott ajánlással BEATRIX számára készült, díszesen kifestett példány. OSzK Inc. 1143b.)⁹³

25. VERGILIUS. (Elveszett kódex. Még leánykorában készült BEATRIX számára.)⁹⁴ MÁTYÁS királlyal közösen ajándékként készítettett kódex: *Graduale* (OSzK Clmae 424.)⁹⁵

Természetesen az itt felsorolt könyvek nem voltak mind egyidejűleg BEATRIX királyné tulajdonában. Könnyen lehet, hogy a házasságkötése előtti időkből ismert nápolyi kódexeket nem mind hozta magával. De végeredményben mindegyik BEATRIX személyéhez fűződik, az ő tulajdonában, könyvtárában, használatában volt vagy ő készítette. Másrészt viszont könnyen lehetséges, hogy idővel alaposabb vizsgálatok különböző külföldi gyűjteményekben több kéziratról fogják még kideríteni, hogy egykor a magyar királyné birtokában voltak.

*

Az eredetiben vagy csak adatok alakjában fönnmaradt kódexek és nyomtatott könyvek alapján egy humanista magyar királyné könyvgyűjteményének halvány körvonalai bontakoznak ki. Könyvgyűjteménye, amelynek eredete viszamegy a BEATRIX házassága előtti időre, és amely gyarapodva-fogyatkozva megmaradt az uralkodás fényes időszakában éppen úgy, mint MÁTYÁS halála után, a királyné zaklatott életében Magyarországon — előbb a budai várban, azután Esztergomban —, sőt Magyarországról való távozása után is.

Az aragon uralkodócsaládban, amelyből BEATRIX származott, otthonos volt a könyvgyűjtés és humanista műveltség. BEATRIX nagyatyjának, ALFONZONAK kedves tartózkodási helye volt a könyvtár, ahol fölolvastatott magának, sőt maga is vitákat folytatott.⁹⁶ Az utód, FERRANTE pompás könyvgyűjteményét elég jól ismerjük: a tengerre néző nagy könyvtárterem asztalain ott csillogtak a nagy, aranyos kötetek, a többiek pedig szép rendben sorakoztak a maguk helyén.⁹⁷ Nem csoda, ha ebben a légkörben BEATRIX már gyermekkorában kapott könyveket: CICEROT, VERGILIUST, bizonyosan a klasszikus latin nyelv elsajátításához, amit nem nélkülözhet, ha majd felnövekedve valamelyik fejedelem vagy király oldalán egy humanista műveltségű udvarban kell megállnia a helyét. Mikor azután az Alpokon túli, messzi északi vidék-

⁹¹ A nyomtatványt a British Museum ősnymtatványkatalógusa pontosabb megállapítás nélkül 1471—1494 közé teszi. De mivel ugyancsak a BMC szerint a nyomdász ezt a betűtípust 1476-tól kezdve használta, s mivel az ajánlás BEATRIXET még nem nevezi magyar királynénak, a megjelenés évét 1476-ra tehetjük.

⁹² Ld. 63. sz. jegyzet.

⁹³ VARJU Elemér: *A Turóczy-kronika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött példányai*. Magy. Könyvszle. 1902. 398. l.

⁹⁴ BERZEVICZY: I. m. 68. l.

⁹⁵ Repr.: BERKOVITS: I. m. 40. t.

⁹⁶ BERZEVICZY: I. m. 16. l.

⁹⁷ MAZZATINTI: *La biblioteca dei re d'Aragonia in Napoli*. Rocca S. Casciano, 1897. CX—CXIII. l. + T. de MARINIS: *La biblioteca Napoletana de re d'Aragona*. Milano, 1947—1952. 1—4. köt.

ről megjelentek a hatalmas magyar király követei, hogy MÁTYÁS feleségül Magyarországra kísérjék, Diomedes CARAFFA, nászajándékkul, remekbekerészült kódexben foglalta össze számára, hogyan kell viselkednie mint magyar királynénak. Az *Institutio vivendi* azonban nem az egyetlen könyv, amelyet Nápolyból magával hozott Magyarországra, hanem más kódexeket is, és egy részükkel férje könyvtárát gazdagította, más részüket megtartotta a maga használatára. Az egyesített magyar – aragon címeres kötetek annak bizonyítékai, hogy Magyarországra érkezte után, mint királyné is kapott, illetőleg készítetett saját maga számára kódexeket, gondoskodva arról, hogy királynéi címer jelölje azokat. Itáliai minátorok az ő számára is dolgoztak, de hogy ATTAVANTÉT is foglalkoztatta volna, az valószínűleg félreértésen alapszik.⁹⁸ Olasz humanisták is ajánlottak föl neki kódexeket, nyomtatott könyveket: BONFINI MÁTYÁS udvarába érkeztekor neki nyújtotta át a *Historia Asculanát*; Christophorus PERSONA az *Agathias*t, IOHANNES MARCUS CYNICUS a *Caracciolust* küldte, Diomedes CARAFFA egy második könyvet is ajándékozott neki.

A könyv nem üres dísz volt a királyné számára. Nemcsak BONFININÁL olvassuk, hogy a király megbízta, legyen BEATRIX fölolvasója, hanem RANSANUS is arról értesít, hogy maga a királyné adta át neki azt a kódexet, amely a magyar királyokkal foglalkozik ATTILÁTÓL MÁTYÁSIG, s megbízta, készítsen helyette a tárgyhoz méltó, esiszolt stílusú magyar történelmet. Ez a jelenet Bécsben játszódott le, könyvek tehát ott is voltak BEATRIX kezeügyében. Akár sajátjai, akár férjéé voltak ezek, mindenképpen az derül ki, hogy tartalmilag ismerte azokat.

Mekkora lehetett BEATRIX könyvtára, nem tudjuk, de aligha maradhattott el számban ARAGONIAI ELEONORÁÉTÓL vagy CHARLOTTE DE SAVOIE gyűjteményétől, tehát 50—100 kötet. Különösen jellemző azonban, hogy míg az említett két uralkodónő könyvtára ájtatossági művekből és szórakoztató olvasmányokból állt,⁹⁹ BEATRIX könyvei közt csillagászat, történelem, zene, patrisztika, klasszikus és humanista irodalom van túlsúlyban.

A külön könyvgyűjtemény létezése teljesen beleillik abba a képbe, amit BEATRIXRÓL rajzoltak az egykorú források és az újabb tudományos irodalom.¹⁰⁰ De semmiképpen sem lehet belőle arra következtetni, hogy az olasz királynénak döntő, kezdeményező szerepe lett volna a Corvina-könyvtár létrejöttében vagy erősebb fejlesztésében, amint főleg a külföldi irodalom képzelte. Kétségtelen, hogy a házasságkötés után lepték el igazán MÁTYÁS udvarát az itáliai humanisták, hogy a magyar hagyományoknak megfe-

⁹⁸ BEATRIX ti. 318 forintot utalványozott egy Alexandro ATTAVANTI nevű személynek. (BERZEVICZY: *Beatrix királyné életére vonatkozó oklevelek*. 257. l.) Hogy miért, nem tudjuk. De nincs okunk annak a föltételezésére, hogy Alexandro ATTAVANTI azonos az illuminátor Attavante dei ATTAVANTIVAL. (BERZEVICZY többször i. m. 303. l.)

⁹⁹ ARAGONIAI ELEONORA könyvei breviáriumok, missalék, bibliák, officiumok, aszketikai könyvek, legendáriumok, confessionalék, prédikációk, egyházatyák életrajzai. Világi tartalmú könyv alig akad köztük: egy olasz nyelvű PLINIUS, BOETHIUS: *De consolatione philosophiae* és még két-három másik. (FAVA: *I. m.* 121—122. l.) — CHARLOTTE DE SAVOIE könyvei: biblia, 6 db. livre d'heures, zsoltároskönyv, missale, *Vita Christi*, szentek élete, lelkiolvasmányok, gyónási könyvek, másrészt pedig könnyű olvasmányok: trójai történet, lovagregények és az udvari életet érintő könyvek. Klasszikus irodalom, világi tudományos munka nincs köztük. (DELISLE: *I. m.* 91—93. l.)

¹⁰⁰ MÁTYÁS királynak volt kitűnő zene- és énekkara, de BEATRIX a maga számára külön énekkart is tartott. (BERZEVICZY: *I. m.* 53. l. és HARASZTI: *I. m.* 338. l.)

lelő egyszerűbb udvari élet ekkor alakult át az olasz mintáknak megfelelően, de a Corvina-könyvtár léte és fejlődése nem hozható közvetlen kapcsolatba BEATRIX személyével. A kezdeményezés bizonyára VITÉZ Jánostól eredt, s a könyvtár már nagyon komoly gyűjtemény lehetett VITÉZ János kegyvesztésekor. ZOLNAI Klára összeállítása szerint a fennmaradt korvinák közül 80 származik 1472, tehát VITÉZ János és JANUS PANNONIUS halála előttről, 71 darab a BEATRIXszal kötött házasság utánról, 11 pedig közelebből nem datálhatóan az 1460—1490 közti időből.¹⁰¹ Igaz ugyan, hogy az első csoport nem azt jelenti, hogy mind 1458 és 1472 közt készültek, vagy ekkor kerültek a Corvinába, mégis az arány nem lehet véletlen.

A külön könyvgyűjtemény léte is azt bizonyítja, hogy a könyvtár léte tulajdonképpen független volt a nápolyi királylány személyétől. Ha BEATRIX a könyvtár fejlesztésében kezdeményező szerepet játszott volna, akkor a Corvina-könyvtárt sokkal inkább a sajátjának érezte volna, mintsem hogy külön a maga számára készíttessen pompás és színes kódexeket. Természetesen aziránt nem lehet kétségünk, hogy a Corvina-könyvtárban is meg kellett lenniük mindazoknak a munkáknak, amelyeket most csak a BEATRIX-féle példányból ismerünk. Hiszen ha a király nagy gonddal és költséggel igyekezett Itáliában lemásoltatni a könyvtárából hiányzó műveket, akkor elsősorban legközelebb, saját palotájában, a királyné birtokában levő könyveket másoltatta le a maga számára — amennyiben még nem lettek volna meg. A nápolyi kapcsolatok megerősödése természetesen újabb lehetőségeket nyitott könyvek megszerzésére, másoltatására, de a beszerzés, másoltatás, illumináltatás igazi központja továbbra is *Firenze* maradt.

A külön BEATRIX-könyvgyűjtemény maradványainak elkülönítése az eddig egységesnek tartott Corvina-gyűjteményből tehát nem változtatja meg azt a képet, amelyet addig MÁTYÁS király könyvtáráról ismerünk. Azoknak a jegyzékeknek a címanyaga, amelyeket HEVESY, FÖGEL, WEINBERGER és a többiek annyi gonddal és munkával összeállítottak, ezáltal csak annyiban módosul, hogy néhány kódex címét a fennmaradt korvinák sorából kiiktatva az elveszett korvin-kódexek közé kell áthelyezni. Ezek a munkák ugyanis mint MÁTYÁS király egykori könyvtárának darabjai, a király címerével ellátott kötetek sajnos az eddigi föltételezéssel szemben elvesztek. Egykori meglétükre csak a fennmaradt királynéi példányok alapján következtethetünk.

CSABA CSAPODI: LA BIBLIOTHÈQUE DE LA REINE BÉATRICE

Les ouvrages traitant de la bibliothèque du roi MATHIAS ont considéré jusqu'ici comme manuscrits authentiques de la „Corvina” les livres dans lesquels, à côté des armoiries du roi MATHIAS, figuraient aussi les armoiries aragonaises de sa femme BÉATRICE. Cette thèse est due à la supposition que les manuscrits apportés éventuellement par BÉATRICE de Naples à Buda, ou ceux qu'elle avait fait faire ou reçus en cadeau de noce, auraient passé ensuite dans la collection de la bibliothèque royale. C'était pourtant l'usage dans les milieux des reines de cette époque — l'époque de l'humanisme — d'établir une bibliothèque à part qui ne dépendait que de la reine et fut indépendante de celle du

¹⁰¹ ZOLNAI Klára — FITZ József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 106—111. l.

roi. Nous avons donc à élucider le problème si la reine BÉATRICE venue de la cour napolitaine, célèbre par sa culture des livres, possédait ou non une collection spéciale à elle. Pour résoudre ce problème, il se révèle nécessaire de nous occuper des armoiries qui se trouvent peintes dans chaque manuscrit. De ce point de vue, il faut distinguer deux groupes de manuscrits. Les uns ne comprennent que les armoiries du roi MATHIAS, tandis que sur la première page richement enluminée des autres, l'on distingue aussi les armoiries de la maison aragonaise. Nous en connaissons sept où les armoiries de MATHIAS CORVIN et celles de la maison aragonaise se trouvent unifiées dans un même blason. Il y en a d'autres, assez nombreux, dans lesquels les armoiries des deux familles sont encadrées dans deux blasons distincts. Toujours est-il que ces derniers, à l'opposition des premiers, contiennent les armoiries de deux maisons régeantes. Ce fait nous pousse à poser la question: la façon d'appliquer les armoiries a-t-elle revêtu une signification spéciale, ou avait-elle une portée juridique?

Vis-à-vis de cette question, les chercheurs en codicologie sont jusqu'à présent restés assez indifférents. Il ne faut pourtant pas oublier qu'à cette époque, l'époque de la science — vivante encore — du blason, celui-ci exprimait aussi un symbole recélant les droits de son porteur. Il ne dépendait donc pas de l'enlumineur des manuscrits de peindre dans un blason — ou dans deux blasons — les armoiries de deux familles, ou de n'y mettre que celui d'une seule, de celle du roi. Certes, l'application des armoiries n'était pas réglée par des lois; les us et coutumes seuls en firent fonction, et il est aussi vrai que les enlumineurs mêmes ne possédaient aucune formation en droit. L'héraldique nous enseigne que le mari ne se servait jamais du blason de sa femme ce qui était pourtant le cas inversement. Il en fut de même à la cour hongroise aussi en ce qui concerne l'emploi du sceau aux armoiries des reines. Ainsi, sur les chartes émises par la reine BÉATRICE et portant son sceau, l'on voit toujours le blason aux armoiries unifiées hungaro-aragonaises, tandis que le sceau de MATHIAS ne comprenait jamais les armoiries de sa femme. Il s'ensuit que les manuscrits aux armoiries unifiées ne pouvaient être préparés que pour la reine BÉATRICE et non pour le roi MATHIAS. Néanmoins, en tant qu'ornement, décor en marge des pages, les manuscrits «Corvina» authentiques contiennent les armoiries de BÉATRICE aussi, apposées toujours sur un blason à part, en même temps que l'espace réservé à l'emblème du possesseur en bas de la première page porte les armoiries de Mathias.

Le fait même que l'on avait fait copier des manuscrits contenant non seulement les armoiries du roi MATHIAS, mais aussi celles de sa femme, prouve que ces derniers ne passèrent pas dans la collection de la bibliothèque royale. Il s'offre encore un autre argument pour appuyer notre hypothèse: Parmi les manuscrits aux armoiries du roi il se trouve plusieurs avec les portraits de MATHIAS et de BÉATRICE, tandis que dans ceux aux armoiries de la reine, s'il y a un portrait, ce ne peut être que celui de BÉATRICE, et jamais de MATHIAS. Les deux manuscrits AGATHIAS en font preuve: l'un avec les armoiries et le portrait fictif du roi MATHIAS, l'autre avec les armoiries et le portrait de BÉATRICE. Un autre argument non moins probant est fourni par le fait — qui ne doit pas être imputé au hasard — que parmi les manuscrits «Corvina» dont s'emparèrent au cours des premières décennies du XVIe siècle les humanistes occidentaux, il ne se trouve pas un seul qui serait illustré avec les armoiries de la reine. C'est que BÉATRICE et sa bibliothèque n'étaient plus là lorsque les livres de la bibliothèque «Corvina» furent transportés: lors de son retour dans sa patrie, la reine BÉATRICE avait emporté avec soi les manuscrits appartenant à elle. C'est pourquoi aussi n'avons-nous pas trouvé parmi les manuscrits «Corvina» transportés en 1526 à Constantinople et retournés à la fin du XIXe siècle à Budapest aucun exemplaire aux armoiries de BÉATRICE.

Nous avons des données sur 25 livres qui ont dû appartenir à la bibliothèque de la reine BÉATRICE. Ces connaissances nous permettent de nous faire une idée sur l'ensemble de cette bibliothèque, la bibliothèque d'une reine hongroise à l'époque de la Renaissance. Le nombre de volumes que contenait cette bibliothèque nous est inconnu, mais il est probable qu'il ne demeure pas en reste des collections des autres reines de ce temps (ÉLÉONORE D'ARAGONNE, CHARLOTTE DE SAVOIE) et compta environ 50—100 volumes. Ajoutons encore que, tandis que les collections des deux reines mentionnées se composaient de livres de spiritualité et de divertissement, dans celle de BÉATRICE c'étaient les livres traitant d'astronomie, de musique, d'histoire, de patristique et de littérature qui prédominaient.

L'hypothèse qu'il exista dans la cour hongroise une collection spéciale pour la reine correspond parfaitement à l'idée que nous avons pu nous faire sur la personnalité de BÉATRICE. On ne doit pourtant pas en conclure que la reine a joué un rôle décisif dans l'établissement de la bibliothèque «Corvina». Il est hors de doute que les humanistes italiens ne venaient à Buda dans la cour du roi MATHIAS qu'après son mariage avec BÉA-

TRICE et ce n'est qu'après cette date que la cour — qui avait été jusqu'alors, suivant les traditions hongroises, assez modeste — devenait plus luxueuse et s'adapta aux moeurs des cours italiennes, mais la bibliothèque «Corvina» avait été créée avant l'arrivée de BÉATRICE en Hongrie et à cette date elle possédait déjà un fonds considérable. L'existence de la collection spéciale de la reine prouve aussi que la bibliothèque «Corvina» fut tout à fait indépendante de la personne de la reine. Si BÉATRICE avait joué un rôle décisif dans le développement de la bibliothèque des MATHIAS, elle l'aurait considérée comme la sienne et n'aurait pas fait préparer pour sa propre collection des volumes onéreux à grands frais. Les relations resserrées avec la cour de Naples ouvraient naturellement la porte devant les possibilités de nouvelles acquisitions, permettant de faire copier de nouveaux manuscrits, mais le centre de toute acquisition, des copies et des enluminures n'en restait pas moins Florence.

En détachant de l'ensemble des manuscrits considérés jusqu'ici comme «Corvina» authentique, nous ne changeons pas l'image que l'on s'est fait jusqu'à présent de la bibliothèque du roi MATHIAS. Ce sont seulement les catalogues dressés sur les manuscrits restés de la bibliothèque «Corvina» qui subiront un changement peu considérable: les notices des manuscrits dans lesquels se trouvent les armoiries unifiées de MATHIAS CORVIN et de la maison aragonaise seront transmises dans la liste des manuscrits perdus. En effet, il est incontestable que les livres dont disposa la reine se trouvaient aussi dans la bibliothèque du roi: rien n'avait pu être plus simple que de les faire copier.

A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján

I.

A magyar könyvtárügy irányítóit régóta foglalkoztatja az a gondolat, hogyan lehetne a különböző könyvtárak tevékenységét egymással összehasonlítani, hogyan lehetne a könyvtárak forgalmáról, ellátottságáról a jelenleginél átfogóbb, egzaktabb képet nyerni.

E cél szolgálatában dolgozták ki a könyvtárvizsgálatok módszerét, amelynek keretében szakképzett könyvtárosok veszik vizsgálat alá a könyvtári munka egyes területeit. A könyvtárvizsgálatok ma már elég részletesen felmérik a könyvtári munkát, és segítséget nyújtanak annak a könyvtárnak, amelyet a kiküldött szakértő bizottság felülvizsgál.

Amíg azonban a könyvtári felülvizsgálatok módszere a könyvtárigazgató és a könyvtár dolgozói számára időnként nélkülözhetetlen, addig a magyar könyvtárügy irányítói számára ezen információ nem elégséges. Hasznos és szükséges ugyan ez is, de emellett szükség van olyan módszerekre is, amelyek arról is tájékoztatnak, hogy az egyes könyvtárak (egyes könyvtári hálózatok) állománya, forgalma mekkora, ellátottsága szakképzett munkaerővel hogyan alakult ugyanazon időpontban, hogy az adott könyvtár más könyvtárakhoz képest jól vagy rosszul van ellátva, hogy az adott könyvtár teljesítményei megfelelnek-e a hasonló könyvtárak átlagos teljesítményeinek, vagy azoktól elmaradnak, hogy a könyvek forgalma mekkora a vizsgált könyvtárban és mekkora más hasonló profilú könyvtárakban. Ha hibák, hiányosságok vannak, hívja fel a statisztika e hibákra a figyelmet, hogy az operatív vezetésnek módja legyen a hibák részletesebb felderítésére az intézkedéseket megtenni, a bajokat orvosolni. Ezek és hasonló kérdések azok, amelyek e tanulmány szerzőit arra indították, hogy olyan módszert dolgozzanak ki, amelynek a segítségével lehetővé válik a könyvtári munkateljesítmények összehasonlító értékelése, a könyvtárak fejlesztési szükségleteinek lemérése, egyszóval az összehangolt könyvtárpolitika alapjainak kimunkálása.

Mielőtt e módszerről részletesebben szólnánk, röviden érinteni kívánjuk a magyar könyvtárstatisztikát. Ennek áttekintése szükséges azért, mert így tudunk rámutatni arra, hogy miért nem nyújt megfelelő tájékoztatást a mai, jórészt az adatok egyszerű összeszámlálásán alapuló könyvtárstatisztika, és arra, hogy milyen módon fejleszthető tovább e segédtudomány.

A könyvtermelésről, könyvtárakról és a könyvtári munkáról ma háromféle statisztika készül. Az első az ún. nyomdatermék-statisztika, amelyet a Statisztikai Hivatal készít a kötelesepéldányok alapján.

A másik a könyvtárak statisztikája, amely folyamatosan számot ad a Statisztikai Hivatal és a Művelődésügyi Minisztérium statisztikai kiadványain keresztül a könyvtárak számáról, a könyvtári hálózatokról, az állományról, az állomány megoszlásáról, az állománygyarapításról, az olvasóforgalomról, végül a könyvtárak pénzügyi adatairól és technikai felszereléséről. E statisztika volna hivatott arra, hogy az elsődleges mutatószámokon, abszolút számokon túlmenően különböző ellátottsági, intenzitási mutatókat is közöljön, hogy a puszta számadatokon túlmutasson, és megfelelő viszonyítás (létszám, munkaerő stb.) útján összehasonlító képet nyerhessen a felsőbb vezetés arról, hogy a könyvtárak népművelési politikánk keretében tulajdonképpen hogyan is teljesítik funkciójukat, hogy a könyvek szakszerű katalogizálásán felül és raktározásán túl (ez is fontos!) az adott tudományterület ellátását mennyiben és milyen mértékben szolgálják állományukhoz, létszámukhoz, költségvetésükhöz viszonyítva. E kérdésre fogunk a továbbiakban részletesebben visszatérni.

A harmadik statisztika, a könyvtárak belső statisztikája. A nagy állománnyal, jelentős adminisztratív létszámmal rendelkező könyvtárakban a dolgozók munkáját reálisan lemérni, értékelni, de helyes szerzeményezési politikát kialakítani is csak akkor lehet, ha a könyvtári dolgozók numerikusan is méri a munkateljesítményeket (pl. a feldolgozó osztályon a címléírást, szakozást), ha időszakonként statisztikailag is kigyűjtik az állománycsoportok jellegzetes mutatóit (pl. méret, darab, érték, szak és nyelv szerinti beosztásban), ha a szerzeményi munkában figyelembe veszik az olvasók igényeit, a könyvek kölcsönzési gyakoriságát, ha számon tartják az olvasók megoszlását műveltség, foglalkozás szerint, továbbá az olvasott művek tudományterületek szerinti megoszlását.

Kell-e, és szükséges-e a könyvtárak belső munkájáról folyamatos statisztikát készíteni? E tanulmány szerzőinek az a véleménye, hogy nem. Elegendő, ha a könyvtárvezetők időszakonként részletes felmérésnek vetik alá a könyvtári munka egyes területeit, és az itt felmért, megállapított mutatószámok beható elemzése alapján módosítják, vagy hagyják jóvá a könyvtári munka belső arányait, változtatják meg a szerzeményi politikát, törődnek nagyobb figyelemmel az olvasószolgálat egyik vagy másik területével.

II.

A fentiekben ismertetett háromféle statisztika közül ezúttal a könyvtárakról készült statisztika továbbfejlesztését tűztük ki célul. Véleményünk az, hogy a könyvtárakról készülő statisztika alkalmas leginkább arra, hogy a felsőbb vezetés erre építve alakíthassa ki azt a könyvtárpolitikát, amely könyvtártípusok szerint, könyvtári hálózatok szerint olyan objektív mutatót szolgáltat, amely alkalmas arra, hogy azok alapján a könyvtárfejlesztés módzatai eldönthetők legyenek. Alkalmas arra, hogy a könyvtárak fejlesztésében még ma is szerepet játszó helyzeti energiák, nem objektív tényezők helyett helyes és szakszerű tájékoztatást nyújtson.

A könyvtárak fejlettségének, ellátottságának, forgalmának vizsgálata három mozzanatból tevődik össze:

1. A fogalmak pontos elhatárolása, az egységek egyöntetű definíciója.
2. Az egzakt fogalmakra épülő, korszerű könyvtárstatisztika abszolút számai alapján leszármaztatott intenzitási mutatószámok definiálása és közü-

lük azon tényezők kiválasztása, amelyek alkalmasak a fejlettség, az ellátottság, a forgalom mérésére.

3. A kiválasztott tényezők számszerű jellemzői alapján komplex mutatószám konstruálása.

Módszerünk szemléltetéséhez az 1962. évi könyvtárstatisztika néhány mutatószámából indultunk ki. Tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni a kérdéssel, hogy a fogalmak elhatárolása, a helyes és egyöntetű egységek megválasztása hogyan történjen, legfeljebb utalni kívánunk arra, hogy annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mely könyvtárakat lehet együtt csoportosítani, együtt elemezni, igen fontos előkészítő szakasza a komplex vizsgálatnak. A munka előkészítése feltételezi, hogy egymással összehasonlítható, azonos funkciót teljesítő könyvtárak kerüljenek összehasonlításra. A további feladat a kiválasztott könyvtárak jellegének megfelelően azoknak a mutatószámoknak az összeállítása, amelyek leginkább alkalmasak a könyvtárak állományának, ellátottságának, forgalmának, a könyvtári dolgozók teljesítményének az összehasonlító értékelésére. Tanulmányunkban nem kívánjuk e mutatószámok egész körét érinteni, egyébként is megjegyezzük, hogy e mutatószámok még több tekintetben egységesítésre szorulnak annak érdekében, hogy az összehasonlítás alkalmával alapul vett könyvtárak különböző mutatói, pl. a könyvtári egység (mű, kötet, kézirat, periodika, aprónyomtatványok stb.) értelmezése vagy az olvasótermi személyforgalom és a könyvforgalom statisztikája egységesen nyerjen megállapítást, hogy a mérés homogén feladatokra vonatkozzon. E fogalmak egységes meghatározása a könyvtártudomány feladata, definiálásukkal tehát tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni.

Vizsgálati módszerünk bemutatásához a könyvtárakra vonatkozóan az 1962. év folyamán végrehajtott könyvtárstatisztikai adatgyűjtés eredményeit használtuk fel, megjegyezve és hangsúlyozva, hogy e jelentésben közölt adatok pontosságát, helyességét nem volt módunkban ellenőrizni, adatait a tudományos könyvtárakra nézve hitelesnek tekintettük. Egyedül a könyvtárak heti nyitvatartására vonatkozóan kellett pótlólag adatokat gyűjteni, tekintettel arra, hogy ilyen jellegű adatok a könyvtárstatisztikában nem szerepelnek. Ezeket az adatokat a könyvtárak tájékoztató jelentéseiből és maguktól a könyvtáraktól szereztük be.

Az 1962. évi könyvtárstatisztika a budapesti tudományos könyvtárakra vonatkozóan többek között a túloldalon közölt adatokat tartalmazza (1. ábrázat).

Amint a táblázatból megállapítható, a könyvtárak munkáját értékelni kívánó vezető számára az első nehézséget az okozza, hogy a táblázat mutatói csupán mennyiségi értékelésre adnak lehetőséget, de minőségi elemzésre nem. Így pl. nem derül ki, hogy az olvasótermi férőhelyek hogyan vannak kihasználva a különböző könyvtárakban, hogy melyik könyvtárban miképpen alakult az egy (vagy száz) könyvtári egységre jutó olvasók száma, hogy az egy könyvtárosra jutó olvasók száma hogyan változott. A könyvtárak forgalmára vonatkozóan nem elég csupán az olvasók számát és az olvasott kötetek számát megadni, hanem vizsgálni kell azt is, hogy hogyan alakult a férőhelyek kihasználása, továbbá azt, hogy az összes állományhoz viszonyítva hogyan alakult az olvasóforgalom.

Az ilyen intenzitási mutatók beállítása a könyvtárstatisztikába elengedhetetlen feltétele az elemző munka megindulásának. A statisztikai adatok begyűjtése csak első szakasza a statisztikai munkának, amely nem azzal ér

1. táblázat

Hat tudományos könyvtár néhány adata az 1962. évben

Könyvtárak	Feldolgozott állomány (db)	Ebből tárgyévi gyarapodás	Olvasótermi férőhelyek	Helyben olvasók	Helyben olv. könyvt. egység	Heti nyitvatartási idő (óra)	Könyvtáros-létszám
Akadémiai	918 820	22 148	38	20 077	144 772	61	67
Egyetemi	1 080 529	14 297	176	63 978	100 932	75	65
Közgazdasági Egyetemi	272 504	9 475	317	125 612	367 396	72	42
K. S. H.	330 000	29 862	50	12 250	25 079	70	37
Országgyűlési	386 603	8 058	73	50 557	94 632	62,5	30
Széchenyi	4 136 731	157 054	162	78 279	611 516	70	202

véget, hogy a begyűjtött adatokat táblázatokba rendezzük, hanem azzal, hogy a számokat összefüggésbe hozzuk az adott társadalmi és gazdasági viszonyokkal, hogy az adatokat sokrétűen elemezzük, és megkeressük az adatok összefüggéseit. Olyan mutatókat számítunk, amelyek az adott probléma megvilágításához leginkább alkalmasak. Egy szakstatistika fejlettségét leginkább az mutatja meg, hogy milyen módon fejlesztette ki másodlagos mutatószámrendszerét, hogy mennyire változatos módon képes feltárni a társadalmi és gazdasági összefüggéseket. Ha ezt nézzük a könyvtárstatistikában, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az a többi szakstatistikához (népmozgalom, város- és községstatistika, gazdaságstatistikák) képest nagyon elmaradt. Pedig sok esetben nincs másról szó, mint más tudományterületeken alkalmazott módszerek konstruktív alkalmazásáról a könyvtári területre.

Vizsgáljuk meg az elemzés céljából kiválasztott könyvtárak intenzitási mutatóit most már a fajlagos teljesítmények és mérőszámok tükrében (2. táblázat).

A táblázat adatai az abszolút számokhoz szokott vezető számára máris megdöbbentő újdonsággal szolgálnak. Íme néhány kiemelés! Míg az abszolút számok alapján feldolgozott állomány az Országos Széchenyi Könyvtárban a

2. táblázat

A könyvtárak forgalmát jellemző intenzitási viszonyszámok

Könyvtárak	Egy olvasótermi férőhelyre jutó		100 000 könyvtári egységre jutó		Egy könyvtárosra jutó		
	olvasott könyvtári egységek	olvasók	olvasott könyvtári egységek	olvasók	olvasott könyvtári egységek	olvasók	új beszerzések
	száma naponként		száma naponként		száma naponként		
Akadémiai	13,85	1,92	57,30	7,94	7,85	1,09	1,20
Egyetemi	2,09	1,32	33,97	21,53	5,65	3,58	0,80
Közgazdasági Egyetemi	4,21	1,44	490,26	167,62	31,81	10,88	0,82
K. S. H.	1,82	0,89	27,64	13,50	2,46	1,20	2,93
Országgyűlési	4,71	2,57	89,01	48,49	11,47	6,25	0,98
Széchenyi	13,73	1,76	53,75	6,88	11,01	1,41	2,83

legnagyobb (több mint négymillió, az Akadémiai Könyvtárban pedig az egy-milliót sem éri el), és azt hinné az ember, hogy a könyvtár használata is itt a legnagyobb, a viszonyított adatok alapján az derül ki, hogy a 100 ezer könyvtári egységre jutó olvasott könyvtári egységek és természetszerűleg az olvasók száma is a Közgazdasági Egyetem Könyvtárában a legmagasabb. Ezt követi az Országgyűlési Könyvtár. Ez arra utal, hogy e két könyvtárban az állomány nagy része élő anyag.

Hasonló meglepetéssel szolgálhat az egy könyvtárosra jutó olvasók számának szóródása is a különböző könyvtáraknál. Itt is a Közgazdasági Egyetem mutatója a legmagasabb (31,8), ezt követi az Országgyűlési Könyvtár, míg itt a legalacsonyabb értéket az Akadémiai Könyvtár adja. Ugyancsak figyelmet érdemel a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, amely a kiszámított 7 forgalmi mutató közül 4 esetben szerepel a legalacsonyabb értékkel.

Az abszolút számokat tekintve mind az állomány nagysága, mind a létszám alapján a sorrend: Széchényi, Egyetemi, majd az Akadémiai Könyvtár következik.

A forgalmi mutatókhoz hasonlóan kiszámítottuk a könyvtárak ellátottságát jellemző intenzitási mutatókat is. (3. táblázat.)

3. táblázat

A könyvtárak ellátottságát jellemző intenzitási viszonyszámok

Könyvtárak	100 ezer könyvtári egységre jutó		100 olvasóra jutó		100 ezer könyvtári egységre jutó	100 olvasóra jutó
	olvasótermi férőhelyek száma	könyvtáros-létszám	olvasótermi férőhelyek száma	könyvtáros-létszám		
			napi átlagban		könyvtáros-létszám heti 48 órás nyitvatartásra	
Akadémiai	4,14	7,29	52,05	91,77	5,74	72,21
Egyetemi	16,29	6,02	75,65	27,94	3,85	17,88
Közgazdasági Egyetemi	11,63	1,54	69,40	9,19	1,03	6,13
Országgyűlési	18,88	7,76	38,94	16,00	5,96	12,29
K. S. H.	15,15	11,21	112,25	83,06	7,69	56,96
Széchényi	3,92	4,83	56,91	70,96	3,32	48,66

A fentiekben bemutattunk jónéhány olyan intenzitási viszonyszámot, amelyek alkalmasak a könyvtárak fejlettség, illetve forgalom szerinti rangsorolására, legalábbis a könyvtári munka egyes területein, mint az olvasóforgalom, a férőhely ellátottság, a létszám ellátottság stb. Amennyiben a megfelelő abszolút számok rendelkezésre állnak, további leszarmaztatott mutatók definiálhatók a könyvtári munka egyéb területeinek megfigyelésére, mint pl. a feldolgozási sebesség, esetleg a tudományos és dokumentációs tevékenység méréseire.

A fent javasolt intenzitási mutatók — bármennyire alkalmasak is a könyvtári munka egy-egy területének mérésére — azonban mindegyikük csak egyetlen ismert szerinti rangsorolásra nyújt alapot. Minthogy a könyvtárak ellátottságát is, forgalmát is rendkívül sok különböző, részint egymástól független tényező befolyásolja, ezek együttes hatásának mérésére az intenzitási

viszonyszámok nem alkalmasak. Pl. az elemzés szempontjából nem hagyható figyelmen kívül az olvasók kormegoszlása (fiatalkorú, felnőtt), az új olvasók foglalkozási megoszlása. Felmerülhet továbbá bizonyos ismervek súlyozásának a szükségessége is. Jóformán ahány tulajdonság szerint rangsorolnánk a könyvtárakat — a megfelelő leszármaztatott mutatószámok alapján — annyi különböző rangsor alakulna ki, hiszen nem szükségszerű, hogy az a könyvtár, amely pl. az állomány nagysága vagy az újbeszerzés értéke tekintetében a rangsor elején áll, a férőhely-ellátottság vagy a reference-szolgálat színvonalában is hasonló kedvező helyet foglaljon el. Sőt, mégha egy szűkebb területre korlátozzuk megfigyelésünket, a különböző mutatószámok alapján eltérő rangsorolás alakulhat ki, pl. nagyon különböző helyekre kerülhetnek egyes könyvtárak a rangsorban, ha a kölcsönzési forgalmat az állományhoz vagy a tárgyévi beszerzéshez, vagy a kölcsönzést ellátó könyvtároslétszámhoz viszonyítjuk. A könyvtáros-létszámmal való ellátottság vizsgálatában nem hagyható figyelmen kívül a könyvtár heti nyitvatartási ideje sem, ugyanis ha pl. egy könyvtár heti nyitvatartási ideje 48 óra, akkor a nyitvatartási időben a teljes könyvtáros létszám az olvasók rendelkezésére áll, míg ha a nyitvatartási idő 48 óránál több, akkor a nap nagy részében a teljes létszámnál kisebb a szolgálatban álló könyvtáros-létszám. Éppen ezért a létszámellátottsági mutatókat oly módon is kiszámítottuk, hogy a könyvtáros-létszámot heti 48 órás nyitvatartási időre vonatkozóan átszámítottuk. (E mutatóink annyiban nem reálisak, hogy az átszámítást tulajdonképpen csak az olvasószolgálati létszámra vonatkozóan kellene elvégezni — a feldolgozási és dokumentációs létszámot elvileg nem befolyásolja a nyitvatartási idő — másrészt nem tudtuk figyelembe venni a túlóra-díjjal ellátott inspekción, mivel sem az olvasószolgálati létszámra, sem a túlóradíjas létszámra nem álltak adatok rendelkezésre. Nyilvánvaló, hogy finomabb, részletesebb statisztikai megfigyeléssel ezen mutatószámok is tovább finomíthatók.)

Ennyi különböző szempont figyelembevételével, a teljesen különböző tartalmú intenzitási mutatószámok alapján szubjektív ítéletre támaszkodó forgalmi vagy ellátottsági rangsor megállapítására a legkiválóbb könyvtáros sem vállalkozhat. Másrészt az intenzitási viszonzyszámok — minthogy minden egyes tényezőt más-más mutatószámmal mérünk — nem alkalmasak arra, hogy egyetlen könyvtár helyzetét elemezve megállapítsuk, hogy milyen területen mutatkoznak hiányok, illetve milyen vonatkozásban kedvező a könyvtár ellátottsága, forgalma.

III.

Mindezen nyitott kérdések irányították e tanulmány szerzőit olyan komplex módszerek kutatására, amelyek objektív mérési módot szolgáltatnak a könyvtárak ellátottság—forgalom szerinti rangsorolására.

A rangsorolásra kidolgozott módszert a már említett tudományos könyvtárak adataival kívánjuk illusztrálni. Természetesen a módszer alkalmazható — a megfelelő intenzitási mutatószámok definiálása után — a közművelődési könyvtárak tevékenységének mérésére is. Mivel *tanulmányunk célja csupán módszerek ismertetése, nem pedig a tudományos könyvtárak tevékenységének átfogó értékelése*, ezért számításaink során csak 6 tudományos könyvtár adatait vettük figyelembe, és csak néhány ellátottsági mutatót használtunk fel, amelyek előállításához adatok álltak rendelkezésünkre.

Amint a korábbiakban már megállapítottuk, akár az első, akár a második, illetve harmadik táblázat adataiból nehéz volna megtalálni a fejlettségi sorrendet, amely minden oszlopban más és más. E mutatók összehasonlíthatósága és összesíthetősége érdekében definiáljuk az „átlag könyvtár” fogalmát, amelynek minden egyes intenzitási mutatója a vizsgált könyvtárak megfelelő mutatójának súlyozott számtani átlaga. Így pl. az átlag könyvtárban a száz olvasóra jutó olvasótermi férőhelyek száma napi átlagban a figyelembe vett könyvtárak ugyanezen intenzitási mutatószámainak az olvasók számával súlyozott átlaga. (Megjegyezzük, hogy ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha az abszolút számokból indulunk ki, és összesítjük a 6 könyvtár olvasótermi férőhelyeinek számát, illetve az olvasók számát és ezen összegekből számítjuk ki a száz olvasóra jutó olvasótermi férőhelyek számát napi átlagban.)

Az átlagkönyvtárra kiszámított intenzitási mutatószámok az alábbiak:

100 ezer könyvtári egységre jutó

olvasótermi férőhelyek száma	11,45
könyvtáros-létszám	6,22
könyvtáros-létszám heti 48 órás nyitvatartásra	4,36

100 olvasóra jutó

olvasótermi férőhelyek száma (napi átlagban)	63,98
könyvtáros-létszám (napi átlagban)	34,73
könyvtáros-létszám (napi átlagban, heti 48 órás nyitvatartásra)	24,37

Következő lépésként az összes intenzitási viszonyszámokat elosztjuk az átlagkönyvtár megfelelő intenzitási viszonyszámával, vagyis az egyes könyvtárak mutatószámait kifejezzük az átlagkönyvtár mutatójának százalékában. A könyvtárak fejlettségére vonatkozóan így módon számított ellátottsági mutatókat az alábbi (4.) táblázat tartalmazza:

4. táblázat

Ellátottsági mutatók

Könyvtárak	Állományhoz viszonyított		Olvasóforgalomhoz viszonyított		Állományhoz viszonyított	Olvasóforgalomhoz viszonyított
	olvasótermi férőhely	könyvtáros-létszám	olvasótermi férőhely	könyvtáros-létszám		
ellátottsági mutató						
					könyvtáros-létszám (48 órás nyitvatartásra)	
Akadémiai	36,1	117,3	81,4	264,2	131,5	296,3
Egyetemi	142,2	96,7	118,2	80,4	88,2	73,3
Közgazdasági Egyetemi ...	101,6	24,8	108,5	26,5	23,5	25,1
Országgyűlési	164,9	124,8	60,9	46,1	136,6	50,4
K. S. H.	132,3	180,3	175,4	239,2	176,2	233,7
Széchenyi	34,2	77,8	88,9	204,3	75,6	199,6

E mutatószámok egy ismérven belül, — pl. a könyvtáros-létszámmal való ellátottságra vonatkozóan — ugyanazt a sorrendet adják, mint az ezen ismerv adataiból számított közönséges intenzitási viszonyszámok.

5. táblázat

Könyvtárak	100 ezer könyvtári egységre jutó könyvtáros-létszám	Az állományhoz viszonyított létszámelletotti mutató
K. S. H.	11,21	180,3
Országgyűlési	7,76	124,8
Akadémiai	7,29	117,3
Egyetemi	6,02	96,7
Széchenyi	4,83	77,8
Közgazdasági Egyetemi	1,54	24,8

Viszont lehetőséget nyújtanak az egy könyvtáron belüli összehasonlításokra is, pl. leolvasható, hogy az Akadémiai Könyvtár könyvtáros-létszám tekintetében 1962-ben jól ellátott volt (117,3% — illetve 264,2%), de olvasótermi férőhely tekintetében messze az átlag alatt maradt, különösen, ha az állományra vonatkoztatott mutatóját nézzük (36,1%, illetve 81,4%). Ugyanakkor a Közgazdasági Egyetem Könyvtáráról éppen az ellenkezőjét állapíthatjuk meg: az olvasótermi férőhelyek tekintetében valamivel az átlag felett állt (101,6%, illetve 108,5%), de létszám tekintetében messze alatta volt (24,8%, ill. 26,5%). Minden egyes vonatkozásban feltűnően az átlag felett áll a Központi Statisztikai Hivatal Nyilvános Könyvtárának ellátottsága, viszont minden ismérvre vonatkozóan az átlag könyvtáron aluli nemzeti könyvtárunknak, a Széchenyi Könyvtárnak az ellátottsága.

Hasonlóan az átlagkönyvtár adataihoz való viszonyítással standardizálhatjuk a könyvtárak forgalmára vonatkozó intenzitási mutatószámokat is. Az átlagkönyvtár forgalmi mutatói:

<i>Egy olvasótermi férőhelyre jutó</i>	
olvasott könyvtári egységek száma naponként	5,99
olvasók száma naponként	1,56
<i>100 ezer könyvtári egységre jutó</i>	
olvasott könyvtári egységek száma naponként	68,61
olvasók száma naponként	17,90
<i>Egy könyvtárosra jutó</i>	
olvasott könyvtári egységek száma naponként	11,04
olvasók száma naponként	2,88
új beszerzés értéke napi átlagban	1,98

Az egyes könyvtárak forgalmának az átlaghoz viszonyított forgalmi mutatóit a túloldalon közölt (6.) táblázat tartalmazza.

A legjobb ellátottságot a KSH Könyvtára mutatja, amely mind a 100 ezer könyvtári egységre jutó könyvtáros-létszám, mind a 100 olvasóra jutó olvasótermi férőhelyek tekintetében az első helyen van. Középső helyre csupán a 100 ezer könyvtári egységre jutó olvasótermi férőhelyek száma tekintetében került. Legrosszabb az átlagos könyvtárhoz viszonyított ellátottsága a vizsgált paraméterek tekintetében a Közgazdasági Egyetem Könyvtárának,

6. táblázat
Forgalmi mutatók

Könyvtárak	Férőhelyhez viszonyított		Állományhoz viszonyított		Könyvtáros-létszámhoz viszonyított		gyarapodási mutató
	könyv	olvasó	könyv	olvasó	könyv	olvasó	
	forgalmi mutató						
Akadémiai	231,3	122,9	83,5	44,4	71,2	37,8	60,8
Egyetemi	34,8	84,6	49,5	120,3	51,1	124,3	40,4
Közgazdasági Egyetemi	70,4	92,2	714,6	936,4	288,1	377,6	41,5
K. S. H.	30,4	57,0	40,3	75,4	22,3	41,8	148,4
Országgyűlési	78,7	164,3	129,7	270,9	103,9	217,0	49,4
Széchenyi	229,1	112,4	78,4	38,4	99,7	48,9	142,9

amely — mint a táblázatból leolvasható — a vizsgált négy mutató tekintetében a legkedvezőtlenebb helyzetben van. A Közgazdasági Egyetem után a negatív skálán az Országos Széchényi Könyvtár következik.

A forgalmi mutatók tekintetében megfordított a helyzet. A Közgazdasági Egyetem Könyvtára vezet, mint amelynek a forgalma majdnem minden vizsgált ismérv tekintetében meghaladja a hat könyvtár intenzitási mutatóinak átlagát. Négy mutató tekintetében (100 ezer könyvtári egységre jutó olvasott könyvtári egységek és olvasók, valamint az egy könyvtárosra jutó olvasott könyvtári egységek, illetve az egy könyvtárosra jutó olvasók száma) az első helyre került. A legrosszabb forgalmi mutatószámok a vizsgálat eredményeképpen a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtáránál alakultak ki. Ennek a könyvtárnak csupán egy mutatója, az egy könyvtárosra jutó új beszerzések, emelkedik a többi könyvtár fölé. Végző soron ez sem értékelhető a forgalmi mutatók között teljes mértékben pozitívként, hiszen a könyvtár anyagi lehetőségeit (pénzügyi dotáció, kötelesepéndányjog) tükrözi.

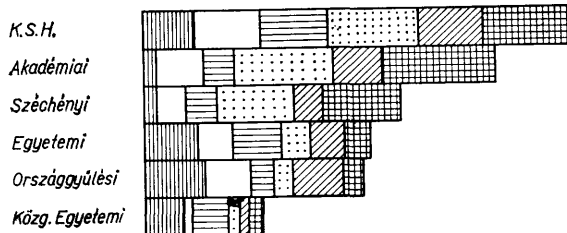
Figyelemreméltó a forgalmi mutatók táblázatában az Országgyűlési Könyvtár helyezése, amelyről megállapítható, hogy forgalmi mutatói nem rosszabbak, sőt bizonyos tekintetben kedvezőbbek, mint a Közgazdasági Egyetem Könyvtárának mutatói.

Mint hogy az utolsó két táblázat mutatószámainak képzésekor minden egyes értéket egy átlagértékhez viszonyítottunk, e táblázat adatai már nem tartalmazzák az egyes indikátorok jellegzetes mértékegységeit, mindegyik az átlagoshoz viszonyított vizsálatottságot, forgalmat fejezi ki. Így hasonlíthatóság mellett — arra is lehetőséget nyújtanak, hogy belőlük a vizsgált ismérvek mindegyikének figyelembevételével, összesített, komplex mutatószámot konstruáljunk.

Tekintettel arra, hogy az ellátottság, illetve forgalmi mutatók egynemű, dimenziómentes mennyiségek, összesítésük egyszerűen összeadással történhet. Ily módon a vizsgált könyvtárakra vonatkozóan — az ellátottságot illetően — az alábbi rangsor alakul ki:

Sorszám	Könyvtárak	Komplexmutató
1.	K. S. H.	1 137,1
2.	Akadémiai	926,8
3.	Széchenyi	680,4
4.	Egyetemi	599,0
5.	Országgyűlési	583,7
6.	Közgazdasági Egyetemi	310,0

Mind az egyedi mutatók, mind a komplex mutató grafikusan is szemléltethető ún. szalagdiagram segítségével.

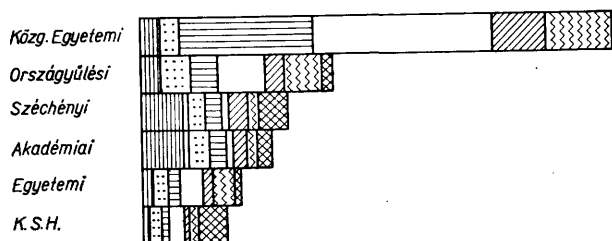

Megjegyzés: A szalagdiagram egyes szektorai az ellátottsági táblázat fejében (231. lap) közölt mutatók sorrendjét követik.

Hasonlóan kaphatjuk meg a forgalmi mutatók összesítését:

Sorszám	Könyvtárak	Komplexmutató
1.	Közgazdasági Egyetemi	2 520,8
2.	Országgyűlési	1 013,9
3.	Széchenyi	749,8
4.	Akadémiai	651,9
5.	Egyetemi	505,0
6.	K. S. H.	415,6

A forgalmi mutatók grafikonja:

Megjegyzés: A szalagdiagram egyes szektorai a forgalmi mutatók (233. lap) című táblázat fejrovatában közölt sorrendet követik.

Elemzésünk befejezéseképpen önként kínálkozna, hogy bizonyos általános tanulságokat máris levonjunk az érintett könyvtárak fejlesztésére, a létszamarányok racionálisabb elosztására vonatkozólag. Hogy ezt mégsem tesszük, annak két oka van, egyrészt az, hogy 1962. évi adatokkal dolgoztunk, a könyvtárak azóta fejlődtek, az arányok megváltoztak, másrészt tanulmányunkat módszertani tanulmánynak szántuk, vizsgálatunkat csupán néhány jellegzetes mutatószámra szűkítettük le, s feladatul nem a magyar tudományos könyvtárak átfogó értékelését, hanem a könyvtárstatisztika továbbfejlesztését tekintettük.

Meggyőződésünk, hogy ha a könyvtárstatisztika mérései tökéletesednek, ha a könyvtári munkát átfogóbban mérik, pl. az állományra, az olvasók megoszlására stb.-re részletesebb adatok állanak rendelkezésre, módszerünk segítségével mind a tudományos, mind a közművelődési könyvtárak munkájának egzakt értékelése lehetővé válik.

IV.

A továbbiakban a bemutatott módszer általánosításával kívánunk foglalkozni.

Jelentsék A_1, A_2, \dots, A_n a vizsgált könyvtárakat, az $A = \| a_{ik} \|$ mátrix elemei e könyvtáraknak a kijelölt ismérvekre vonatkozó adatait:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1m} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nm} \end{pmatrix}$$

ahol a_{ik} jelenti az i -edik könyvtárnak a k -edik ismérvre vonatkozó szám- adatot.

Jelentsék továbbá a $Q = \| q_{ik} \|$ mátrix elemei ugyanezen könyvtáraknak azon ismérvekre vonatkozó adatait, amelyek segítségével az $A = \| a_{ik} \|$ mátrix elemeiből intenzitási mutatószámot képezünk:

$$Q = \begin{pmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1m} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ q_{n1} & q_{n2} & \dots & q_{nm} \end{pmatrix}$$

ahol q_{ik} jelenti az i -edik könyvtár azon adatát, melyhez a könyvtárnak a k -edik ismérvre vonatkozó a_{ik} adatát viszonyítjuk. (Megjegyezzük, hogy előbbi példánk közül, az ellátottság vizsgálatában az olvasótermi férőhelyre és a könyvtáros-létszámra vonatkozó adatok alkották az A mátrixot, az állományra, az olvasók számára és a heti nyitvatartási időre vonatkozó adatok a Q mátrixot, a forgalom vizsgálatában az olvasott könyvtári egységek száma, az olvasók száma és az új beszerzés értéke az A mátrix elemei, az olvasótermi férőhelyek száma, az állomány adata és az évi nyitvatartási napok száma a Q mátrix elemei.)

E két mátrix elemeiből képezzük a b_{ik} intenzitási viszonyszámokat — ahol $b_{ik} = \frac{a_{ik}}{q_{ik}}$, — az intenzitási viszonyszámok $B = \|b_{ik}\|$ mátrixa:

$$B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1m} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2m} \\ \vdots & & & \\ b_{n1} & b_{n2} & \dots & b_{nm} \end{pmatrix}$$

A fent definiált jelölések felhasználásával kiszámítjuk az \bar{A} átlag könyvtár intenzitási mutatószámait, amelyeket $\bar{b}_1, \bar{b}_2, \dots, \bar{b}_m$ -mel jelölünk. Az átlag könyvtár intenzitási mutatószámait a B mátrix elemeiből nyerjük, éspedig oly módon, hogy minden egyes ismérvre vonatkozóan kiszámítjuk az intenzitási viszonyszámoknak a megfelelő q értékekkel súlyozott számtani átlagát.

Így az átlagkönyvtár intenzitási mutatószámai:

$$\begin{aligned} \bar{b}_1 &= \frac{b_{11}q_{11} + b_{21}q_{21} + \dots + b_{n1}q_{n1}}{q_{11} + q_{21} + \dots + q_{n1}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{i1}q_{i1}}{\sum_{i=1}^n q_{i1}} \\ \bar{b}_2 &= \frac{b_{12}q_{12} + b_{22}q_{22} + \dots + b_{n2}q_{n2}}{q_{12} + q_{22} + \dots + q_{n2}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{i2}q_{i2}}{\sum_{i=1}^n q_{i2}} \\ &\vdots \\ \bar{b}_m &= \frac{b_{1m}q_{1m} + b_{2m}q_{2m} + \dots + b_{nm}q_{nm}}{q_{1m} + q_{2m} + \dots + q_{nm}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{im}q_{im}}{\sum_{i=1}^n q_{im}} \end{aligned}$$

A vizsgált könyvtárak egyes ellátottsági, illetve forgalmi mutatóit megkapjuk, ha az intenzitási viszonyszámokat rendre elosztjuk az átlag könyvtár megfelelő intenzitási viszonyszámával, ily módon nyerjük az ellátottsági, illetve forgalmi mutatók C mátrixát:

$$C = \begin{pmatrix} \frac{b_{11}}{\bar{b}_1} & \frac{b_{12}}{\bar{b}_2} & \dots & \frac{b_{1m}}{\bar{b}_m} \\ \frac{b_{21}}{\bar{b}_1} & \frac{b_{22}}{\bar{b}_2} & \dots & \frac{b_{2m}}{\bar{b}_m} \\ \vdots & & & \\ \frac{b_{n1}}{\bar{b}_1} & \frac{b_{n2}}{\bar{b}_2} & \dots & \frac{b_{nm}}{\bar{b}_m} \end{pmatrix}$$

ahol tehát $\frac{b_{ik}}{b_k}$ jelenti az i -edik könyvtárnak a k -adik ismervre vonatkozó ellátottsági, illetve forgalmi mutatóját. Az áttekinthetőség kedvéért jelölhetjük ezen mutatót c_{ik} -val: $\frac{b_{ik}}{b_k}$ bármely i -re, illetve k -ra, és így a C mátrix:

$$C = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1m} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nm} \end{pmatrix}$$

Végül az ellátottsági mutatókból nyert komplex mutatói az egyes könyvtáraknak:

Könyvtár	Komplex mutató
A_1	$K_1 = c_{11} + c_{12} + \dots + c_{1m} = \sum_{k=1}^m c_{1k}$
A_2	$K_2 = c_{21} + c_{22} + \dots + c_{2m} = \sum_{k=1}^m c_{2k}$
\vdots	\vdots
A_n	$K_n = c_{n1} + c_{n2} + \dots + c_{nm} = \sum_{k=1}^m c_{nk}$

vagyis az i -edik könyvtár komplex fejlettségi, illetve forgalmi mutatója — i bármely értéke esetén —

$$A_i \quad K_i = c_{i1} + c_{i2} + \dots + c_{im} = \sum_{k=1}^m c_{ik} \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

A fent definiált ellátottsági mutatók a következő két — könnyen bizonyítható — tulajdonsággal rendelkeznek:

1. Egyetlen ismervre vonatkozó ellátottsági mutatók a vizsgált könyvtárakra vonatkozóan ugyanazt a fejlettségi sorrendet szolgáltatják, mint a megfelelő intenzitási viszonyszámok.

2. Amennyiben a vizsgált könyvtárak számában változás történik, úgy az újonnan felvett, illetve elhagyott könyvtárak mutatószámai a vizsgálat során már előzetesen rendezett könyvtárak ellátottsági sorrendjét nem befolyásolják. (Természetesen az ellátottsági mutatók számértékét megváltoztatják, csupán azok nagyság szerinti sorrendjét nem.)

JÓZSEF KOVACSICS—KATALIN DUX-NAGY: A COMPARATIVE MEASUREMENT OF LIBRARY WORK WITH STANDARDIZATION

The authors criticize the traditional methods of library statistics which compare the libraries on the basis of absolute figures and percentages relating however, to libraries of different size.

The authors examine, by applying a new method, library stocks, acquisitions etc. as well as their turnover. The gist of the method is that they compare the intensity indicators, relating to the turnover and other criteria of the various libraries, with those relating to a so-called average library. By average library the authors mean the one which may be deemed in all respects average whose intensity indicators are computed as weighted arithmetical mean of the intensity indicators of the said libraries. In case a_{ik} is a symbol where i is the library in question and k is one of the criteria, and a_{ik} shows a given datum related to the said criterion, further if q_{ik} is a symbol of a datum of library i , for which the following a_{ik} intensity ratio may be written from a_{ik} then

$$b_{ik} = \frac{a_{ik}}{q_{ik}}$$

For instance a_{ik} indicates the number of readers using library stocks on the spot, computed as daily average, q_{ik} being the number of places in the reading room. In such case b_{ik} indicates the number of readers per one sitting place in the reading room, computed as a daily average.

Using the above, the intensity function of the average library, relating to k criterion, is the following:

$$b_k = \frac{b_{1k} q_{1k} + b_{2k} q_{2k} + \dots + b_{nk} q_{nk}}{q_{1k} + q_{2k} + \dots + q_{nk}} = \frac{\sum_{i=1}^n b_{ik} q_{ik}}{\sum_{i=1}^n q_{ik}}$$

We may obtain the standardized supply indicators of the libraries (c_{ik}) as related to k criterion if the intensity indicators there of are divided by those of the average library:

$$c_{ik} = \frac{b_{ik}}{b_k} \quad \left(\begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, n \\ k = 1, 2, \dots, n \end{array} \right)$$

The indicators thus obtained are without dimension, may be summarized. With the sum thereof the library supply and turnover may be therefore measured in a complex way.

KÖZLEMÉNYEK

Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban. Az Egyetemi Könyvtár 1947-ben magánszemélytől egy 402 levél terjedelmű, 220 × 146 mm nagyságú kódexet vásárolt. A kötet kívülről elég jelentéktelen, múlt század végi egyszerű félbőr kötésben, gerincén aranyozott felirattal: *Miscellanea ascetica e morale*.

Tartalma a Könyvtár 1961-ben kiadott új kódexkatalógusa alapján felkeltette a firenzei Collegio de S. Bonaventura kutatóinak az érdeklődését, mikrofilmet kértek róla, ezt összehasonlították különböző olaszországi kéziratokkal, s ennek alapján sikerült megállapítani azt, hogy a kódex BERNARDINO DA SIENA sajátkezű írása.

BERNARDINO DA SIENA, más néven BERNARDUS SENENESIS, Sienai SZENT BERNARDIN, 1380-ban született Massa Carrarában, és 1444-ben halt meg Aquileában. Ferenc-rendi szerzetes volt, aszketikus életével és gyűjtő hatású szónoklataival tünt ki. Rendfőnökké választották, és kb. ötszázra rúg azoknak a zárdáknak a száma, amelyeket részben alapított, részben pedig megnyert a ferencrend szigorúbb, observans irányának.

A kódexet minden valószínűség szerint fiatal korában írta. Ilyen „munkaigényes” feladatra később más irányú és sokféle nagy elfoglaltsága miatt nem lehetett ideje. Korai időpontra vall az írás jellege is. Ezt a fajta humanista kurzívót a XIV. század második felében használták, s elvétve a XV. század első éveiben. Szemre szép, apróbetűs írás, vörös és kék rubrumozással díszítve, olvasását azonban a sok rövidítés eléggé megnehezíti.

A kötet tartalma vegyes. Nagyobbik fele két ismert szerzőnek, Guillelmus AMIDANUSNAK és Alvarus PELAGIUSNAK a műveiből közöl kivonatokat, kisebbik felében pedig rövid szentbeszédeket találunk JÉZUS nevééről és születéséről, a hús bűneiről, a hasznot-hajtó elmékedésekről, a guelfek és ghibellinek közti pártoskodás megszüntetéséről... Tárgyválasztásuk és felfogásuk ugyanaz, mint amilyennel BERNARDIN későbbi hitszónoki és irodalmi tevékenységében találkozunk. A stílus is sok hasonlóságot mutat. Meglehet, sőt valószínű, hogy egyik-másikat, esetleg valamennyit ő írta, de ezek a fiataalkori „kísérletei” nincsenek benne a XV. század második felében nyomtatásban is megjelent, hosszabb szónoklatokat tartalmazó beszédgyűjteményeiben.

A kódex könyvtári jelzete: Cod. Lat. 102.

VÉRTESEY MIKLÓS

Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke. „Mutasd meg tankönyveidet: megmondom, kinek a tanítványa vagy!” — Ez a közmondás-változat ötlik eszünkbe, ha végig-olvassuk az esztergomi Simor Könyvtár egyik régi VERGILIUS-kötetébe¹ írt iskolás könyvjegyzéket. A XVII. század második felében jegyezték le ezt a katalógust, s a szerzők neveit, a művek címeit sorolva minduntalan APÁCZAI alakja idéződik elénk.

¹Jelzete: III. 14.

APÁCZAI első, hazai nyomdában megjelent műve a gyulafehérvári kollégiumban tartott székfoglaló előadása volt. Ezt a beszédet („ittthoni munkásságom zsengéje” — írta róla²) 1653-ban nyomatta ki *De studio sapientiae* címmel Gyulafehérváron, s meleg szavakkal ajánlotta DÁNIEL Jánosnak, „a fényes erdélyi fejedelem főudvarmesterének, a gyulafehérvári kollégium kijelölt kurátorának, az erdélyi muzsák reményének”, urának és pártfogójának.³ BÁN Imre kiváló *Apáczai-monográfiája* szerint APÁCZAI feltehetőleg szivélyes, baráti szálak fűzték ehhez a nagyműveltségű székely főnemeshoz, s az is valószínűnek látszik, hogy a kollégiumi szokás szerint valamelyik fiát mint felsőosztályos diák 1643—1648 között magántanítóként tanította.⁴ Ha ez a feltevés megállja a helyét, akkor esztergomi VERGILIUS-kötetünket APÁCZAI is forgatta, mivel ebből a könyvből több évtizeden keresztül a DÁNIEL-család ifjú tagjai tanultak.

Gyulafehérvári beköszöntőjében nyomatékosan hangsúlyozza APÁCZAI, hogy DÁNIEL János volt az, aki hazájától való távollétében megvédte rosszakaróinak „rágalmazó nyelvétől”, s őt hazatérése óta is pártfogolja, éppen úgy, mint azelőtt.⁵ Ki ez a DÁNIEL János, akinek segítségét oly nagy hálával köszöni tudós pártfogoltja? A közkeletű *Apáczai-életrajzok* nem közölnek róla adatot, nevének említésén kívül.⁶

DÁNIEL János a RÁKÓCZIak egyik legbefolyásosabb embere volt. Az 1600-as évek táján született.⁷ Frankfurtban, Leydenben és Berlinben végez egyetemi tanulmányokat. 1632-ben már udvari szolgálatban van. „Ezelőtt öt vagy hat héttel holmi aprólék vásárlások nevével főképpen azért küldöttük volt fel Bécsbe Dániel János béjárónkat, hogy azokról minden bizonyost tudhassunk” — írta róla ekkor I. RÁKÓCZI György portai követének. 1637-ben KEMÉNY János seregében az udvarhelyszéki had vezére, Nagybánya, Késmárk, Kassa vidékén harcol. 1639—1649 között Udvarhelyszék alkaptányá.

1641-ben iktatják be újonnan kapott baróti birtokába, mert „mint a fejedelem belső béjárója, úgy az ő oldala mellett folytonos segedelemmel viseltetett, valamint azon titkos ügyekben és kiküldetésekben, melyekben a Török- és római Császárokhoz és az oláh tartományok fejedelmeihez küldetett, minden alkalommal oly lelkesen és hűségesen járt el, hogy a fejedelem várakozásait mindenben kielégítette”.

1646-ban a linzi békekötésnél képviseli urát. Az új fejedelem, II. RÁKÓCZI György 1648-ban vele küldi el a régi nyugati szövetségesekhez személyes üzenetét. Ő járja végig a német fejedelmi udvarokat 1649-ben, hogy menyasszonyt keressen RÁKÓCZI Zsigmondnak. 1650-ben lett Háromszék főkirálybírája, 1653 szeptemberében pedig fejedelmi főudvarmester. 1654 tavaszán halt meg.

Három fia közül a legidősebb: Péter, 1624-ben született (tehát majdnem egyidős APÁCZAIval), 1632-ben került be a gyulafehérvári kollégiumba.⁸ Négy évvel volt fiatalabb a másik DÁNIEL-fíú: Ferenc, bizonyára az ő oktatásában segédkezett APÁCZAI. DÁNIEL

² APÁCZAI CSERE János *Válogatott pedagógiai művei*. Összeáll. OROSZ Lajos. Bp. 1956. 103. 1.

³ *Uo.*

⁴ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 58. 1.

⁵ APÁCZAI: *I. m.* 102. 1.

⁶ Kivéve OROSZ Lajost, aki idézett művében DÁNIEL Jánosról NAGY Iván *Magyarország családai* (Pest, 1858. 3. köt. 232—234. 1.) alapján említ két adatot, amelyből az egyik téves: DÁNIEL János 1653-ban főudvarmester lett, nem pedig Háromszék főkirálybírája.

⁷ Forrásaim a DÁNIEL-családról: DÁNIEL Gábor: *A vargyasi Dániel-család eredete*. Bp. 1896. (D. Jánosról: 57—75. 1.; D. Ferencről: 102—104. 1.; D. Péterről: 104—106. 1.; D. Mihályról: 76—81. 1.; D. Lőrincről: 82—85. 1.). DÁNIEL Gábor: *Adatok a vargyasi Dániel-család történetéhez*. Bp. 1908. VAJDA Emil: *A vargyasi Dániel-család közpályán és a magánéletben*. Bp. 1894.

⁸ Hat évig tanult külföldön, legtovább Velencében, később részt vett a THÖKÖLY-szabadságharcban. (DÁNIEL: *A vargyasi* . . . 105. 1.)

Ferenc volt az első tulajdonosa ennek a nagy kvart-alakú kötetnek, aláírása ott van az 5/a előzéklap tetején.⁹ Apja neki vette ezt a könyvet, talán gyakori külföldi útjai egyikén. A terjedelmes művet 1502-ben nyomtatta Strassburgban Johannes GRIENINGER,¹⁰ s 441 lapon tartalmazza VERGILIUS összes munkáit: a *Bucolicát*, a *Georgicont*, az *Aeneist*, sok kisebb-nagyobb — VERGILIUSTól származónak vélt — költeményt, a költő életrajzát, mindezt Sebastianus BRANDT bő kommentárjaival. A mű értékét fokozza, hogy minden második lapon nagy, néhol egész lapos színezett fametszetek keltik életre a leírt történeteket. A későbbi nagy tanító tehát ennek a könyvnek a szövegeit magyarázva kezdte meg göröngyös pedagógus-útját.

Amikor a család legifjabb tagja, DÁNIEL Mihály is eljutott VERGILIUS olvasására, APÁCZAI már megjárta Hollandiát, s visszatért Gyulafehérvárra. Valószínű, hogy növendékei között volt ez a fiú is, aki így szintén CSERE János vezetésével forgatta tovább a testvérétől rámaradt kötetet. Ferenc fivérének aláírása mellett ott van az ő birtoklását jelző kézjegy is. DÁNIEL Mihállal együtt ez a könyv is tanúja lehetett szeretett tanárunk sokszínű, érdekes magyarázatainak: „Bezzeg ő tudott ex necessitate virtutem et gloriam csinálni: fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordíttatni magyarra a poétákkal, de nem hogy azok tudták volna, de az egész kollégium mesterestől együtt sem tudta volna, (amicusodások akkor voltak) végbevinni. Ő azért maga foga vélek együtt hozzá, és annak alkalmatosságával physicát, astronomiát, geographiát kezd tanítani . . .”¹¹

DÁNIEL Mihály, apjához hasonlóan, jelentős közéleti pályát futott be, legmagasabbra 1687—1690 között emelkedett, ekkor Háromszék főkirálybírája volt. Iskoláskorba cseperedett fiának, Lőrincnek 1674-ben adta tovább a VERGILIUS-könyvet, egy — az 5/a előzéklapra jegyzett — latin szentencia kíséretében.

Tehát DÁNIEL Lőrinc tanult tovább a családi tankönyvből, s diákoskodásának utolsó éveiben feljegyezte az egyik utolsó üres lapra saját könyveit. Kis könyvtárának nagyobb része, akárcsak a VERGILIUS, bizonyára családi örökségként apjáról maradt rá. DÁNIEL Lőrinc az 1670—1680 közötti évtizedben minden valószínűség szerint a kolozsvári iskolába járt. Így könyvjegyzéke arra is rávilágít, hogyan élt tovább APÁCZAI szelleme Kolozsvárt.

Később feleségének öccse, TELEKI Mihály kapta meg tőle ajándékképpen 1713-ban, s a bejegyző ugyancsak Kolozsvárt jelezte az ajándékozás helyeül. TELEKIEK a könyvet új borítótáblákkal, bőrkötéssel, fémveretekkel látták el, sajnos közben a könyvjegyzéket tartalmazó lap szelét is kissé megnyirbálták.

A könyv utolsó ismert tulajdonosa KORNIS Ferenc (1703—1765) volt, aki később Küküllő megye főispánja lett.¹²

Még a jegyzék beírása előtt egy másik főrangú család sarja is megörököltette nevét könyvünkben: „Joannes Tholdalagy de ertse” azaz nagyercsei THOLDALAGI Mihály. THOLDALAGI az 1640-es években DÁNIEL János tisztvárosa volt Háromszékben: ő volt a szék főkapitánya. Fiát, THOLDALAGI Jánost az 1678-i országgyűlésen — DÁNIEL Mihállal együtt — nevezte ki APAFI táblabíróvá. Unokája, ugyancsak János nevű, használta DÁNIEL Lőrinc előtt kölcsönképpen a sok diák-forgatta tankönyvet.

⁹ 1693-tól 1707-ig, haláláig Udvarhelyszék főkirálybírája. Tisztségében II. RÁKÓCZI Ferenc is megerősítette. (DÁNIEL: *A vargyasi* . . . 103. l.)

¹⁰ Kolofonja: „Impressum est in civitate Argentum ordinatione, eliminatione ac relectione Sebastiani Brandt: operaque et impensa non mediocri magistri Johannis Grieninger. Anno incarnationis Christi millesimo quingentesimo secundo quinta Kalendas septembres die.”

¹¹ BETHLEN Miklós *Önéletírása*. Sajtó alá rendezte V. WINDISCH Éva. Bp. 1955. I. köt. 161. l.

¹² VERESS Endre: *A göncz-ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve*. Bp. 1917. 10., 15., 20., 22. l.

Az esztergomi VERGILIUS-kötet jegyzéke a következőket tartalmazza: *Series libr[orum]* — *Calepinus* — *Marticus* [!] *Aurelius* — *Virgilius* — *Cicero de Philos[ophia]* — *Cicero orat[iones]* — *Flores poet[icales]* — *Summum B[o]num* — *Beckerus* — *Comenius* — *Gram[m]atica* — *Hornius* — *Sebastianus* — *Sentionialis* — *Amesius* — *Vendelinus* — *Explica[ti]o Amesii* — *Biblia Hung[arica]* — *Biblia Lat[ina]* — *Slejdanus* — *Aphthonius* — *Ora[ti]ones Panegyricae* — *Sytionius* [!] — *Historia totius mundi* — *Horatius* — *Graecivus* — *S Sulpicius* — *Claudianus* — *Cath[er]chesis* — *Chronicon* — *Epistolis confici[endis]* — *Sabinus* — *Nom[en]clatura* — *Johannes Curi* [Czeri?] *a* — *Metamorphoses* — *Ravisius* — *Flores* — *Versus Sentioniales* — *Pausaniae de He . . .* — *Cicero* — *Rhetorica* — *Institu[ti]o diale[ctica]* — *Ovidius* — *A'sopos* — *Alciatus* — *P[h]rasium Poet[icalium]* — *Cornelius Tacitus* — *Justinus* — *Florus* — *Q-Curtius*.

Az eredeti kéziratban a nevek, illetőleg a címek két oszlopban, egymás alatt sorakoznak. Néhány helyen betűkihagyás és tollhiba is előfordul. Valamelyik használó a feljegyzett könyvek egyikét-másikat ferdén áthúzott O-val „kipipálta”.

48 kötet van tehát a könyvjegyzékben, a kor szokása szerint a szerző névével vagy a mű címével megjelölve. A felsorolás azonban sokkal több művet is jelenthet, mert — ugyancsak a kor szokása volt — egyszer jelölték csak meg az egybekötött, több kisebb művet tartalmazó köteteket is.

A felsorolt könyvek felölelik a XVII. századi középfokú iskola teljes tanulmányi anyagát. A kezdő tanulók olvasás-gyakorlására szolgáló AESOPUS-meséktől kezdve itt találjuk a nyelvtanokon, katekizmusokon, bibliákon kívül a különféle osztályokban tanulmányozott latin auctorokat, a poétika, retorika, logika tankönyveit, az antik történetírók munkáit, görög szövegeket, néhány természettudományos művet, szépirodalmi olvasmányt. Tudnunk kell, hogy egy-egy tankönyv használata nem korlátozódott egy esztendőre, ugyanazt a könyvet más-más feladatok végzésére alsó és felső tagozaton egyaránt forgatták. De az is a kor oktatási sajátossága volt, hogy az iskola nem kötötte meg a tanárt, hogy tantárgyának tanításában milyen tankönyvet használjon, milyen szerzőket magyarázzon.

Éppen ezért érdemel figyelmet tankönyv-felsorolásunk. A XVII. századi magyar iskolák legnagyobb része görösen ragaszkodott a régi, elavult tankönyvekhez, illetőleg egyik-két hagyományos mű értelem nélküli, száraz bemagoltatásához. „. . . Szerencsétlenek vagyunk — írta keserűen APÁCZAI — mert nemes ifjainkat, akiket a legalaposabb képzésben akarunk részesíteni, annyi, de annyi ideig kínozzuk . . . úgyszólván az émelységig tömjük fejükbe a grammatikát, némelyiknek a retorikát, egynéhánynak a logikát is . . .” Ha azonban ezeket kellően megrostálva és ezekhez kapcsolódva „*az érdekes matematikai és természettudományokat adnók elő nekik, ki sem tudom mondani . . . mily hasznossá tennők számukra az iskolai 'port és verítéket', mily kellemessé tennők az irodalom tanulását különösen akkor, ha a régi görögök, rómaiak és perzsák történetével is megismertetnők őket.*”¹³

Erről a szabad, az iskolai oktatást vonzóvá tevő, változatosságra törekvő tanítási módszerről beszélnek az esztergomi katalógus könyvei.

„A probatus authorokkal megismerkedtetett” — írta APÁCZAIRÓL BETHLEN Miklós,¹⁴ s könyvsorozatunkat olvasva rögtön szembetűnik, hogy a kolozsvári professzor egyik igen „elismert szerző”-je: AMESIUS kétszer is szerepel. Tudjuk, hogy hazai puritánusaink William AMES (1576—1633), a híres angol filozófus és teológus művein nevelkedtek, elveire a XVII. századi magyar protestánsok feudalizmus-ellenes mozgalmainak legradikálisabb irányzatai hivatkoztak.

¹³ *De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 146. l.

¹⁴ *Önéletírása*. Íd. kiad. I. köt. 165. l.

Legjelentősebb műve a *Medulla theologiae*, a puritánus társadalomalakító eszmék egyik fő forrása. APÁCZAI a nemes ifjaknak tanította „publice a teológiában Amesiusnak a Medulláját” BETHLEN Miklós szerint,¹⁵ s *Enciklopédiájának* etikai, jogi, politikai fejezeteit szintén e mű alapján írta.

De lehetséges, hogy itt szereplő könyve a *Technometria*, amelyet több más, kisebb irattal együtt Váradon is kiadtak 1653-ban.¹⁶ Ebben a polgári munkaviszonyoknak megfelelően fejtegeti a foglalkozások különféle neveit, az ember által létrehozott termékeket, alkotásokat. APÁCZAI az *Enciklopédiának* a „csinálmányokról” írt VIII. részében merít AMESIUS e művéből.

Másik amesiusi tankönyvünk: az „Explicatio Amesii” nem lehet más, mint MARTONFALVI TÓTH György magyarázata Amesius főművéhez, az *Exegesis libri primi Medullae Amesianae* és az *Exegesis libri secundi Medullae Amesianae* (Debrecen 1670, 1675).¹⁷ A könyv megléte azt tanúsítja, hogy a DÁNIEL-család, illetőleg a kolozsvári iskola érdeklődése APÁCZAI halála és a magyar puritánus mozgalom lehangolása után is megmaradt AMESIUS haladói eszméi iránt.

APÁCZAI egy másik inspirálója: Petrus RAMUS (1515—1572), a neves hugenotta filozófus műve is helyet kapott jegyzékünkben. Az ő műve az itt szereplő „Institutio dialectica”, amely 1543-ban jelent meg *Institutiones dialecticae* címmel. Ez iskolai logikakönyv, amelyben latin költőktől, íróktól vett idézetek szolgálnak logikai (illetőleg RAMUS szerinti dialektikai) példaként.¹⁸

AMESIUS mellett szerepel VENDELINUS neve. Markus Friedrich WENDELIN (1584—1652) jeles német pedagógus *Contemplationum physicarum sectiones tres* című, három részből (physiologia, cosmologia, de corporibus caelestibus) álló művét¹⁹ APÁCZAI is felhasználta az élete utolsó évében Kolozsváron készített művében, a *Philosophia naturalis* III—VI. fejezeteiben az asztrológiával kapcsolatban, a IX-ben pedig a „meteorok”-ról, vagyis a légköri jelenségekről írva.

De esetleg gondolhatunk Marcus Fridericus Wendelinusnak a Keresztény Isteni Tudományról írott két könyvére is, amelyet maga APAFI fejedelem fordított magyarra és nyomtatott ki Kolozsváron 1674-ben.²⁰

Nem hiányzik APÁCZAI nagy kortársának, a híres cseh pedagógusnak, COMENIUSnak az említése sem. Neve bizonyára nyelvtani gyakorló könyveit, a *Januát* és a *Vestibulumot* takarja. Ezt a két művet számtalan kiadásban jelentették meg az erdélyi iskolák számára Gyulafehérváron, Váradon, Kolozsváron egyaránt.²¹

A 'Grammatica' elnevezés alatt APÁCZAI gyulafehérvári tanárának, Johann Heinrich ALSTEDNEK (1588—1638) a tankönyvét gyanítjuk. *Grammatica Latina in usum Scholae Albensis* című latin nyelvtana két kiadásban is megjelent 1635-ben és 1642-ben. APÁCZAI szerint 1653-ban a gyulafehérvári iskolában az első segédtanítónak „Alstedius nyelvtanát kell gondosan kívülről megtanítania s folytonosan magyaráznia”.²² Talán a Rhetorica is ALSTEDIUSÉ, amelynek első kiadása 1622-ben jelent meg Hanauban.

Kortársa volt APÁCZAINAK a német Georg BECKER elbingeni tanár is, akinek retorikai tankönyve „Beckerus” néven szerepel katalógusunkban. Ez a szónoklattan-könyv,

¹⁵ Uo. I. köt. 163. l.

¹⁶ RMK II. 799.

¹⁷ RMK II. 1230., 1354.

¹⁸ BÁN: I. m. 196. l.

¹⁹ VÖ. HERZOG—PLITT—HAUCK: *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Leipzig, 1855. 16. köt. 748. l.

²⁰ RMK I. 1161.

²¹ RMK II. 498.

²² *De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 143. l.

az *Orator extemporaneus* két részből áll: első része a szabályokat sorolja fel, a másik pedig gyakorlati példákat hoz. A mű magyarországi kiadása 1656-ban jelent meg Váradon.²³

Johannes SLEJDANUS (1507—1556) német történétíró a reformáció történetét írta meg, itt valószínűleg a *De quattuor monarchiis* című, 1556-ban megjelent iskolás világtörténete képviseli ezt a szerzőt.²⁴

Chronicon Carionis a teljes címe a jegyzékünkben szereplő másik újkori szerzőtől származó történelemkönyvnek.²⁵ Johann CARION (1499—1537) német matematikus, csillagász és történész 1532-ben szerkesztette ezt a tankönyvet, amely MELANCHTHON átdolgozásában, Kaspar PEUCER kiegészítéseivel vált kedvelt kézikönyvvé. Egy Wittenbergben, 1572-ben nyomtatott példánya APÁCZAI könyvtárában is megvolt, amelyet tőle öccse, Tamás örökölt 1660-ban.²⁶

Az itáliai Andreas ALCIATUS (1492—1550), a reneszánsz híres emblémaírója, bon-takozó XVI. század végi magyar költészetünkre is nagy hatással volt. De az antik Róma életéről írott prózai művei is jelentősek.²⁷

A francia humanizmust képviseli DÁNIELEK könyvtárában Johannes Ravisius TEXTOR (1480—1524), a párizsi egyetem rektora. Csiszolt stílusú, csillogó latinságú beszédgyűjteményét, az *Epitheta latina*-t 1518-ban nyomták Párizsban.²⁸

Nem tudjuk, hogy melyik művével szerepel Georgius HORNIUS (1620—1670), a leydeni egyetemen a történelem és a földrajz presbiteriánus beállítottságú tanára. BETHLEN Miklós nagy szeretettel emlékezik meg erről a professzorról.²⁹

SENZENCI MOLNÁR Albert kolozsvári tanár korában, 1630-ban fordította le a *Discursus de summo bono* című könyvet, amelyről a címlapon azt írja, hogy „az bibliai és világi sokféle históriákért és példákért olvasásra kedves és hasznos”. A művet latinul Josquinus BETULEIUS adta ki Hannoverben 1609-ben, de ismeretes egy lőcsei latin nyelvű kiadása is még 1630 előttről. Ennek a munkának valamelyik latin, esetleg magyar változata van a „Summum Bonum” megjelölés mögött.³⁰

A XVII. század elejének népszerű irodalmi alkotása volt Antonio de GUEVARA cadizi püspök *Horologium principum*, vagyis a *Fejedelmeknek serkentő órája azaz Marcus Aurelius császárnak életéről* írt könyve, amelyet jegyzékünk is megemlít „Marcus Aurelius” neve alatt. A szerző érdekes történeteiben a hajdani római császár életéhez kapcsolva pedagógiai szándékkal fejtegette a kor úri illemszabályait, de egyben a kor szépirodalmi igényeinek is eleget kívánt tenni. Igen sok szórakoztató, olvasmányos részlet, novella, mese, levél található benne. A három könyvből álló mű második része már 1610-ben megjelent magyarul, I. RÁKÓCZI György fejedelem kívánságára készült el a többi rész magyar fordítása 1628-ban.³¹

A felsorolt klasszikus latin és görög auktorok közül soknak a nevével, művével találkozunk APÁCZAI írásaiban mint ajánlott tananyaggal. Kezünkben van a VERGILIUS

²³ RMK II. 866.

²⁴ Nagybányán 1669-ben „*Slejdanus de quattuor summis imperiis*” címen szerepel ez a mű. (MORVAY Győző: *Két nagybányai régi könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1896. 38. l.)

²⁵ Így szerepel 1653-ban Marosvásárhelyen. (KONCZ József: *A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodái könyvtár ismertetése*. Magy. Könyvszle. 1879. 215. l.)

²⁶ HERPEI János: *Apáczai Csere János könyvtárának töredéke*. Magy. Könyvszle. 1959. 84. l.

²⁷ Pl. *De magistratibus et officiis Romanorum a Republica Romana* című leydeni, 1629-ben kiadott kötetben. (MTA Könyvtára, Tört. O. 7405.)

²⁸ FIRMIN DIDOT-HOEFER: *Nouvelle biographie générale*. Paris, 1862. 728. l. Nagy-bányán is megvolt: „*Johannis Ravisii Textoris Epitheta*” (MORVAY: I. m. 160. l.)

²⁹ *Önéletírása*. Id. kiad. I. köt. 187. l.

³⁰ RMK I. 594.

³¹ RMK I. 421., 566. — Vö. BÁN: I. m. 77—78. l., Irodalomtörténet. 1958. 360—373. l.

könyv,³² ez tartalmazza jegyzékünket. CICERO³³ három kötete szerepel: egy beszédgyűjtemény, egy filozófiai szemelvénytársorozat és egy közelebről meg nem jelölt, csak a szerző nevével feljegyzett mű.³⁴ OVIDIUSTól megtaláljuk a *Metamorphoset* és egy külön kötetet bizonyára költeményekkel.³⁵ Ugyanígy lehetett HORATIUS és CLAUDIANUS verses-könyve is.³⁶ A poétika és retorika tanulása közben volt szükség olyan szöveggyűjteményekre, mint a *Flores poeticales*, a [*Liber*] *phrasium poeticalium*³⁷ és az *Orationes panegyricae*.

De megtaláljuk AESOPUS fabuláit is éppen úgy, mint a CATO neve alatt ismert *Versus sententiales* distichonjait,³⁸ vagy a SENECA szövegeiből válogatott *Flores* szemelvényeit³⁹ és a „Rotterdami Rézman”-nak magyarított ERASMUS „bölc” mondásait a *Sententialis*-ban.⁴⁰ Jegyzékünk „Epistolis conficiendis” neve is valószínűleg ERASMUS *De epistolis conscribendis* című levelezés-példatárát vagy valamelyik változatát rejti.

³² Latin költő tanulmányozására elsősül „*Vergilius Georgicáját ajánlanám* — írta APÁCZAI —, mert e költeményben az író egyrészt kiváló költőnek, másrészt kiváló filozófusnak, ti. fizikusnak és asztronómusnak bizonyul.” (*De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 138. l.)

³³ A tanár a harmadik fokozaton „minden héten egy oratiót declamáltasson kívülkivel közüllök Ciceróból vagy Quinilianusból, amíg tizre nem telik.” (*Enc. X. rész, XXXII. 6/3.*)

³⁴ Olyan kötet lehet ez, mint amelyen Nagybányán volt található „*Ciceronis Philosophica*” címmel (MORVAY: I. m. 32. l.), amely a *De amicitia*, a *De officiis* és a *De senectute* műveket tartalmazta. Latin prózairó tanulmányozására elsőnek „*en Cicerónak, A kötelességek című könyvét ajánlanám* — írja APÁCZAI — tekintettel a római ékesszólás fejköltéjére és a benne foglalt igen fontos tudnivalókra.” (*De studio sapientiae*. APÁCZAI: I. m. 138. l.) A tanító a második csoport diákjainak „*adja a Cicero könyvét, De officiis kezébe, és azt éppen exponáltassa által, az exponáltatot (tat) ismét újjólág deákra fordítsa. Ennek utánna hasonlóképpen a Virgilius Georgicát.*” (*Enc. X. rész, XXXII. 5/2.*)

³⁵ A szónoki beszéd megtanulása „*végbemenvén, olvassák Virgiliust s Ovidiust mindaddig, míg verseket szépeket tudnak írni*” a tanulók. (*Enc. X. rész, XXXII. 6/4.*) a *De studio sapientiae*-ben OVIDIUS *Fasti*ját és a *Metamorphoset* (APÁCZAI: I. m. 145. l.), a *Philosophia naturalis*-ban pedig a *Georgicont* és a *Metamorphoset* ajánlja APÁCZAI (BÁN: I. m. 532. l.).

³⁶ Claudius CLAUDIANUS római költő, a IV—V. század fordulóján élt. REVICZKY János könyvtárában pl. „*Claudiani poemata*”. (Magy. Könyvszle. 1905. 257. l.)

³⁷ A kéziratban „*Prasium*” van. Analógiák a helyesbítésre: Nagybányán: „*Sylva vocabulorum et phrasium*” (MORVAY: I. m. 30. l.), „*Phrases latinae*” (uo. 38. l.), „*Phrases et sententiae Corneliū Nepotii*” (uo. 49. l.).

³⁸ Sok magyarországi kiadása látott napvilágot „*Disticha de moribus, quae vulgo inscribitur Cato*” címmel latin vagy latin—magyar változatban. Egyik kiadás magyar címe: „*Igen szép könyvecske, mely nevezetik Catonak, ki tanít ez közönséges életben kinek-kinek életét és erkölcsét hogy kelljen eszessen szabni és hordozni.*” (RMK I. 239.)

³⁹ Eleinte ERASMUS nevével jelent meg: „*Flores Lucii Annaei Senecae . . . selectae ex omnibus illius operibus per D. Erasmus*”. Egy lőcsei 1660-i kiadás címe: „*Seneca Christianus id est Flores Christiani, ex Annaei Senecae Epistolis collecti.*” (RMK II. 953.) Magyar fordítása is volt KÉRI Sámueltól (Bécs, 1654): „*Keresztyén Seneca, azaz Lucius Annaeus Seneca leveleiből készítettett . . . Keresztyéni Virágok*”. (RMK I. 882.) A nagybányai iskola leltárában: „*Flores Senecae*” (THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ev. ref. főiskola története*. Nagybánya, 1905. 159. l.) TURÓCZI-TROSTLER József: *Keresztyén Seneca*. Egyet. philol. Közl. 1937. *Magyar irodalom, világirodalom*. Bp. 1961. 2. köt. 156—218. l.

⁴⁰ Ugyancsak számtalan kiadásban jelent meg a Rotterdami ERASMUS összeállította *Dicta Sapientum* vagyis Az Görög Országbeli bölcseknek szép jeles mondási, mellic az embert életiben és erkölcsiében való maga viselisire intik és tanítják (RMK I. 237.). Rotterdami „*Rézman*”: RMK I. 563.

A történetírók közül SULPICIUS SEVERUS,⁴¹ FLORUS,⁴² CURTIUS,⁴³ JUSTINUS,⁴⁴ TACITUS nevével találkozunk, de szerepel még SABINUS jogkönyve⁴⁵ és PLINIUS híres természettudományi munkája, a *Historia naturalis* is.⁴⁶

Két görög szerző valószínűleg görög nyelvű kiadásban szerepelt. A szofista APHTONIUS (a III—IV. század fordulóján élt) tankönyve „protogymnasmaton”-okat, retorikai gyakorlatokat tartalmazott.⁴⁷ PAUSANIAS görög utazó 160—174 között írt *περὶ ἠθῆσι τῆς Ἑλλάδος* című mitológiai-régiségtani-történeti művét APÁCZAI is felhasználta az *Enciklopédia* IX. fejezetében, az elmúlt korok történelmével foglalkozó részben.

Megvolt Ambrosius CALEPINUS több nyelvű szótára,⁴⁸ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs 1590 óta sok kiadásban megjelentetett latin—magyar *Nomenclaturája*,⁴⁹ és természetesen tekintélyes helyet foglalt el a *Cathechesis*,⁵⁰ valamint a két kötet *Biblia*, egyik latin másik magyar nyelven.⁵¹

Néhány esetben nem sikerült megállapítani, hogy milyen szerzőt vagy milyen művet takar a név. A „Graecirus” vagy „Groecirus” szó talán Jakob GRETSEK vagy GRETSEKUS (1562—1625) német jezsuitát idézi, akinek 1593-i *Rudimenta linguae Graecae* című görög nyelvtana több tucat kiadást ért meg, néhányat itthon is, az utolsó 1887-ben

⁴¹ SULPICIUS SEVERUS keresztény történetíró (kb. 365—420). Műve: *Chronicorum libri duo*, amelyben 400-ig tárgyalta a zsidóság és a kereszténység történetét. Erdemes összevetni jegyzékünk könyveivel APÁCZAI középfokú latintanítási módszerét: „... tárgyalnám először Sulpicius Severus szent történetkönyvét, azután Cicero válogatott leveleit, vagy pedig aranyigazságú könyvét, A kötelességekről, majd néhány beszédét, harmadiknak pedig Vergíliust, Horáciust, Terentiust és Ovidius válogatott műveit” — írta az *Enciklopédia* előszavában.

⁴² Lucius Annaeus FLORUS 120 körül írta meg AUGUSTUS haláláig terjedően a rómaiak történetét.

⁴³ Quintus CURTIUS Rufus római történetíró műve a CLAUDIUS (41—54) alatt írt *Historia Alexandri Magni*. HÁPORTONI FORRÓ Pál 1619-i fordításának a címe: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak Macedónok királyának viseltetett dolgairól irattatott históriája*. (RMK I. 485.)

⁴⁴ Marcus Junianus JUSTINUS római történetíró a III. században. APÁCZAI 1659-ben Kolozsváron egy ALTHUSIUS-könyvért három latin auktor adott: egy JUSTINUST, egy CURTIUST és egy SALLUSTIUST. (HEREPEI: *I. m.* 80. l.)

⁴⁵ Massurius SABINUS római jogtudós, TIBERIUS (14—37) idején írta három könyvből álló művét *De iure civili* címmel.

⁴⁶ Nyilvánvalóan ezt a művet fedi jegyzékünk „*Historia totius mundi*” megjelölése. Caius PLINIUS Secundus (23—79) természettudományos művét „*Historia mundi*” címmel is említik az egykori katalógusok, pl. Nagybányán 1669-ben: „*Plinii tomus* 1. 2. 3. *Historiarum mundi*” (MORVAY: *I. m.* 28. l.); egy 1608-i leltárban: „C. Plinii Secundi *Historiae mundi*” (VERESS Endre: *Báthory András püspök könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1905. 13. l.); Sárospatakon „*Plinii Secundi Historia mundi cum notis Harduini*” (KONCZ: *I. m.* 220. l.)

⁴⁷ BÁN: *I. m.* 306. l.

⁴⁸ Ambrosius CALEPINUS (1435—1511) *Dictionarium*a 1502-ben jelent meg első ízben. Egy 1585-i lyoni kiadásban szerepel először magyar nyelvű rész. APÁCZAI 1651. május 24-én vett magának egy kilenc nyelvű CALEPINUS-szótárt, ebben azonban nem volt magyar szöveg. (HEREPEI: *I. m.* 81. l.)

⁴⁹ *Nomenclatura seu Dictionarium Latino—ungaricum*. RMK I. 233., 254., 269. 291., 380., 489., 587.

⁵⁰ Az erdélyi kálvinista iskolákban általában magyar—latin katekizmus volt használatban, amely egyben a nyelvgyakorlás céljaira is szolgált. Ilyen jelent meg Gyulafehérváron az 1639., 1643., 1647. években, Kolozsváron 1671-ben (RMK I. 691., 739., 790., 1112.).

⁵¹ KÁROLYI Gáspár magyarra fordított bibliája ez, amelyet 1590 óta számtalanszor nyomtattak újra. Nagybányán szerepel egy „*Biblia Vngarica Varadina*”. (MORVAY: *I. m.* 21. l.)

jelent meg. A furcsa „Sytioninus” alak nem valószínű, hogy SÜETONIUST fedi, a hiányos „Sebastianus” pedig kevés az azonosításra.⁵²

Utoljára maradt a könyvjegyzék egyik legérdekesebb kifejezése: „Johannes Curi (vagy Czeri) a” — így jelenik meg a felsorolásban. Talán nem tévedünk, ha a névben APÁCZAI nevét sejtjük, a műben pedig az *Enciklopédiát*. A CSERE, illetőleg CSERI név írása — tudjuk — APÁCZAI életében is nagy változatosságot mutatott. Nevét kolozsvári professzorsága idejétől kezdve írja CHERI-CHERI-CSERI alakban. Jegyzékünkben a kezdő *C* után következő *u* az *s* és az *e* deformálódásából keletkezhetett, de ez az *u* olvasható *ze*-nek is. A nevek sorrendje itt megegyezik a korabeli használattal. PORCSALMI András például, APÁCZAI egykori kolozsvári tanára, majd tanártársa így írta 1661-ben: „Joh. Cheri Apaci.”⁵³ A könyvünkben levő felsorolás egyik szerzőjénél sem tették ki a keresztnevet, csak ebben az egy esetben. Ez is arra mutat, akárcsak az APÁCZAI név kezdőbetűvel való rövidítése, hogy ismert, közelálló szerzőről lehetett szó.

Végigtekintve a szerzőkön és a címeken, láthatjuk, hogy sokféle, változatos tartalmú, több haladószellemű művet tartottak számon DÁNIEL Lőrinc értékes könyvtárban. Hazai viszonyaink között korszerű műveltséget adó iskola volt a kolozsvári, ha ott 1670—1680 között e könyvek alapján folyt a tanítás. APÁCZAI utódai: TOLNAI István és PATAKI István követték nagy elődjük példáját: „az Erdélyben új, de világi életre legszükségesebb és főmber gyermekének kívánt legillendőbb és gyönyörűsebb tudományokat”⁵⁴ tanították.

MÉSZÁROS ISTVÁN

Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez.

II. JÓZSEF császár rendelete, amellyel hazánkban is kötelezővé tette a német nyelv hivatalos használatát a közigazgatásban és oktatásban, megértette a nemzetet, hogy legnagyobb kincse és fennmaradásának alapja nemzeti nyelve. Megindult tehát a küzdelem a magyar nyelv saját hazájában való érvényesüléséért és egyben a nemzet „tsinosodásáért”. Tudatában lévén annak, hogy a műveltség és a nyelv terjesztője mindenekelőtt az olvasás, egymásután keletkeztek olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak. Bár a kutatás az utóbbi időben — különösen e lap hasábjain — ez irányban is nagy lendületet vett, mégis vajmi kevés az, amit róluk tudunk. Amit tudunk is, jórészt a korabeli lapok szűkszavú közléseiből ismerjük. Különösen PÉCZELI József buzgólkodott magyar olvasótársaságok és magyar nyelvű kölcsönkönyvtárak létesítése körül és lapjában, a *Mindenek Gyűjteményben* többször közölt híreket a győri MÜLLER-féle olvasó kabinetról és másokat is buzdított ilyenek felállítására.

Már a XVIII. században is voltak kölcsönkönyvtárak hazánkban. A bécsi kormány azonban gyanúsnak találta őket a felvilágosodás, a nemzeti törekvések és a magyar nyelv terjesztésében, ezért 1799-ben az ország valamennyi olvasótársaságát és kölcsönkönyvtárát betiltotta, és csak 1811-től engedélyezett újra ilyeneket.

Sok olvasó-társaságnak ma már a létezéséről sem igen tudunk. Nem lesz érdektelen tehát, ha történetükhöz néhány exlibris-adattal is hozzájárulunk.

A közölt könyvjegyek mind a XIX. századból valók. Sokszor igen nehéz korukat pontosabban meghatározni, mert sok közülük kizárólag vidéki nyomdáknak készült, amelyek

⁵² Nagybányán volt egy „Opus grammaticum Sebastiani” elnevezésű könyv. (MORVAY: *I. m.* 28. l.)

⁵³ BÀN: *I. m.* 27. l. Itt köszönöm meg BÀN Imre segítségét és tanácsait az egyes művek azonosításával kapcsolatban.

⁵⁴ *Önéletrása*. Id. kiad. 1. köt. 165. l.

betűkészletüket nem, vagy csak nagy időközökben újították meg. A pontosabb kormeghatározás így a későbbi kutatás feladata.

Nyelvüket tekintve sok a német nyelvű, ami érthető is, hiszen városaink polgársága nagyrészt még német anyanyelvű volt. Egyedül az Alapítványi Hölgyek könyvtára használt francia nyelvű könyvjegyet könyvei megjelölésére. A körülmények természetében rejtett, hogy ezen idegen nyelvű könyvjeggyel ellátott könyvtárak könyvállománya is idegen nyelvű volt, és csak a magyar könyvek szaporodásával és a magyar nyelv terjedésével arányosan szereztek be mind több és több magyar nyelvű irodalmi terméket is.

A felsorolt könyvjegyek mind egyszerű nyomdatermékek. Legtöbbször még a kis nyomdai díszekből szedett keretet is nélkülözzük rajtuk. Vagy csak a tulajdonos nevét tüntetik fel, vagy — elég gyakran — kölcsönzési feltételeket, szabályokat is tartalmaznak. Ezek megszabják, hogy aki a kikölcsönzött könyvet megrongálja, bepiszkolja vagy elveszti, árát megtéríteni köteles, és ha a könyvet valaki a kölcsönzési időn túl is magánál tarja, az olvasási díjat a visszaadás napjáig kifizetni tartozik stb.

Az olvasótársaságok közé sorozhatjuk azon közületeket is, amelyeknek könyvtárából a tagok könyveket, folyóiratokat kölcsönözhetnek ki. Ezeket is itt fogjuk tárgyalni.

1820 körül készülhetett a Kolozsvári Olvasó-társaság könyvjegye: 26 × 30 mm átmérőjű körben, amit egy körvonal zár be, piros nyomással következő szöveg olvasható: „A: K: / olv. Társa- / ság.”¹

1830 körüli a Somogyvármegyei Olvasó Társaság könyvjegye: 22 × 42 mm nagyságú, lecsapottsarkú téglány alakú vonallal bezárt térben „T. N. Somogy / Vármegye olvasó / Társaságáé”.²

Pest háziezredének, a 32. gyalogezrednek ESTERHÁZY Miklós ezredtulajdonos idejéből³ két könyvjegyet is ismerjük. Az első 1820, a második 1830 körüli időből. A korábbi 70 × 108 mm nagyságú két vastag vonal közé szedett kis nyomdadíszes keret tükreben 4 soros szöveget tartalmaz: „BÜCHERSAMMLUNG / des / Kais: Königl. 32.ten L. I. Regiments / Fürst Esterházy” (utolsó sor kurzív betűkkel).

Úgy látszik, az ezred könyvtárából több könyv eltűnhetett, mert rövidesen másikat készíttettek, ami már az olvasási szabályokat is feltünteti. Hogy az újabb könyvjegyre nem azért volt szükség, mert a korábbi már elfogyott, hanem a könyvek elkallódása, mutatja az a körülmény, hogy a későbbi könyvjegyet a korábbi fölé ragasztották be. Az utóbbi könyvjegy egyszerű kis díszekből álló 93 × 113 mm keretben az elsővel megegyező szöveg után 10 sorban a kölcsönzési feltételekről tudósít.⁴

Az Alapítványi Hölgyek pesti könyvtárának könyvjegye is két változatban ismeretes. Az első mintegy 1835 körüli: 26 × 47 mm vonalkeretben 5 sor: „Bibliothèque d'oeuvres choisies / Propriété des dames fondatrices. / Deposées chez la Comtesse Györy / Schöne Gasse Nr. 2. / et mises en circulation par elle.”

¹ PASTINSZKY Miklós gyűjteménye. Kolozsvárt volt a „főasszonyságok”-nak is olvasótársaságuk, amely 1839-ben alakult. (SZEMZŐ Piroska: *A kolozsvári főasszonyságok könyvtára 100 évvel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1940. 171—172. l.) John PAGET pedig 1835-ben Kolozsvárt jó kölcsönkönyvtárat talált, amelyben SCOTT, BYRON, BULWER, MARRIAT művei is megtalálhatók voltak. (Idézi: TONELLI Sándor: *Nagyapáink Pest-Budája*. Bp. 1944. 145. l.)

² NYIREŐ István gyűjteménye. Kaposvárott 1828-ban alakult meg FESTETICH László támogatásával az olvasótársaság és az alapszabályokat is kinyomtatták. (JAKAB Géza—NÉMETH László: *Országos Nemzeti Könyvtár-éptető mozgalom a reformkor elején Zalában*. Magy. Könyvszle. 1958. 268. l.)

³ ESTERHÁZY Miklós tábornok 1802 és 1833 között volt a 32. gyalogezred tulajdonosa. Maga az ezred törzse ekkor Olaszországban állomásozott, csak hadkiegészítője volt Pesten. (TINÓDI VARGA Sándor: *A cs. és kir. 32. gyalogezred története*. Bp. é. n. 56. l.) Valószínű, hogy a könyvtárat is ESTERHÁZY alapította, aki sokat költött ezredére.

⁴ Az első antikváriumi forgalomban, a második saját gyűjteményemben.

Jóval későbbi második könyvjegyük, 27×47 mm kettős vonal bezárta térben majdnem azonos szöveggel: „Bibliothèque d'oeuvres choisies / Propriété des dames fondatrices / Deposées chez la Comtesse Györy / IV. szép-utca Nr. 4 / Et mises en circulation par elle.”⁵

40×63 mm meanderszerű nyomdászes szedett keretben 3 sor a Sarkadi Olvasóegylet 1880 körüli 3 soros könyvjegye: „. . . . könyv száma. / Sarkadi olvasó-egylet. / Kiadható . . . napra.”⁶

Múlt századi még a Kecskeméti Kaszinó 28×45 mm nagyságú könyvjegye is.

A tulajdonképpeni kölcsonkönyvtárakat vagy könyvárusok vagy könyvkötők alapították. Legkorábbi a temesvári Klapka-féle kölcsonkönyvtár könyvjegye az 1820—30 közti időből. Nyomdászes 51×74 mm nagyságú keretben, amit fent közepén az osztrák kétfejú sas szakít meg, 6 sor gót betűs szöveg: „K. K. priv'l. / öffentliche Leihbibliothek / des / Joseph Klapka / in / Temeswar.” Szabadságharcunk dicső tábornokának édesatyja felesége révén nyomdát is örökölt, és a könyvjegy is saját nyomdájának terméke.⁷

BURIÁN Pál (1790—1860) 1819-ben költözött Kolozsvárra és nyitott antikváriumot. Mint PETŐFI barátjához illik, kölcsonkönyvtárát is magyar nyelvű könyvjeggyel látta el: 42×79 mm nyomdászes keret tükrében 4 sor: „Kolo'svári Könyváros / BURIÁN PÁL / Kölcsonöző Könyvtárából / Szám Kötet.”⁸

HARTIG Gusztáv kassai kölcsonkönyvtárát egy 1840 körüli könyvjegy jelzi. Vékony vonal keretelte téglány térben / 29×62 mm / következő szöveg: „Concessionirte / Leihbibliothek / des / GUSTAV / HARTIG / in / Kaschau.”⁹

Valamivel későbbi egy másik kassai könyvjegy. Vastag vonallal bezárt 28×45 mm térben „Leihbibliothek / von / Jos. Gust. Werfer / in / Kaschau.”¹⁰

SIEGLER Antal komáromi kölcsonkönyvtára is német nyelvű könyvjegyet használt. Minden keret nélkül 4 nyomtatott sor: „Leihbibliothek / des / Anton Siegler / in Comorn.”¹¹ (16×32 mm kb. 1850—60.)

Még egy komáromi kölcsonkönyvtárt ad hírül könyvjegye: 25×53 mm, meanderszerű díszes, szedett keretben mintegy 1870-ben nyomtatott szöveg: „Komárom, (MERKL ALAJOS”) kölcsonkönyvtárából.”¹²

LEHOTZKY János Szatmáron tartott fenn kölcsonkönyvtárát. Ennek könyvjegye 16×37 mm, kettős vonal keretelte téglányban: „LEHOTZKY JÁNOS / kölcsonkönyvtárából / Szatmáron.” 1850—60 között készülhetett.¹³

⁵ Mindkettő NYIREŐ gyűjteménye. GYÖRY Ferencné ZICHY Teréz csillagkeresztes hölgy (†1821) halála után leánya GYÖRY Teréz (1836-tól WALDECK-BOOS Ferencné) csillagkeresztes hölgy lehetett a könyvtár kezelője.

⁶ ARADY gyűjteménye.

⁷ Az Országos Széchényi Könyvtárban. Vö. SIKLÓSSY László: *Az exlibris Magyarországon és a külföldön*. A Gyűjtő különszáma. Bp. 1913. 22—23. l. (Repr. uo. 24. l.) és Uő: *Gyorskocsin Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 98. l.

⁸ NYIREŐ gyűjteménye.

⁹ Uo.

¹⁰ PASTINSZKY gyűjteménye.

¹¹ NYIREŐ gyűjteménye. Feltűnő, hogy Komáromban, ahol PÉCZELI oly sokat buzgólkodott magyar nyelvű olvasótársaságok létesítése körül, még később is német nyelvű könyvjegyet találunk. Feltehető, hogy a kölcsonkönyvtár anyaga is túlnyomó részben német művekből állott.

¹² Az Országos Széchényi Könyvtárban.

¹³ PASTINSZKY gyűjteménye. Azonos a szatmárnémeti kölcsonkönyvtárral, amely 1854-ben nyílt meg? (NAGYDIÓSI Gézáne: *Egy kölcsonkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt*. Magy. Könyvszle. 1959. 98. l.) LEHOTZKY Jánosnak volt könyvkereskedői signetje is, igen hasonló az előbbihez: 11×31 mm hullámos vonal keretelte térben: „Lehotzky János könyv-, mű-, hangjegy- / és papírkereskedéséből / Szatmáron.”

BÜCHERSAMMLUNG
des
Kais. Königl: 32.ten L. I. Regiments
Fürst Esterházy

N. B. Nach denen für diese Büchersammlung bestehenden Festsetzungen ist derjenige, welcher die Empfangsquittung unterschreibt, verpflichtet, jedes ihm ausgefolgte Werk in ganz wohlhaltenen Zustand wieder zurückzustellen, so wie auch in Verlust-gerathene Werke und Gegenstände der Büchersammlung sogleich zu ersetzen.

Länger als acht Tage darf kein Werk in denen Händen einer Person bleiben. Werke ausserhalb des Ortes, wo die Büchersammlung ist, so wie an Personen, die kein Mitglied des Regiments sind, dann Landkarten und Wörterbücher überhaupt, dürfen nur auf Anweisung des Regiments Commandanten ausgefolgt werden.

Bibliothèque d'oeuvres choisies
Propriété des dames fondatrices
Déposées chez la Comtesse Györy
IV szép-utca Nr. 4.
Et mises en circulation par elle

268 könyv száma.
Sarkadi olvasó-egylet.
Kiadható napra:

Concessionaire
des
GUSTAV HARTIG
in
Kaschau.

Kolozsvári Könyvtáros
BURIAN PÁL
Holtanőző Könyvtárából
Szám. Kötet.

LEHOTZKY JANOS
kolozsvári Könyvtárából
Szathmáron.

A LITASSY Testvérek jászberényi kölcsönkönyvtárának a könyvjegye mintegy 1870—80 körüli. Udvarias hangja miatt megérdemli, hogy egész terjedelmében közöljük. Minden keretelés nélkül 74×72 mm nagyságú szöveg: „Litassy testvérek / kölcsönkönyvtára / Jászberényben. / Kölcsönkönyvtárunkat egészen / új művekből állítottuk fel; kér- / jük tehát művelt olvasóinkat a / kivett könyvek tisztán tartására, / mert elrontva vagy megcsonkítva / visszaadott művek teljes árát va- / gyunk kénytelenek kérni.” A szöveg alatt egy lezáró vonal látható.¹⁴

1880 körüli lehet egy lévai kölcsönkönyvtár könyvjegye is. Minden keretelés nélküli 54×72 mm szöveg: „NYITRAI és TÁRSA / kölcsönkönyvtárából Léván, / szám kötet.” Alatta 11 sor figyelmeztetés az olvasó számára.¹⁵

L. BÁNYAY Béla (talán nagyváradi?) könyvjegye is ezidőben készülhetett: 65×56 mm nagyságú keret nélküli nyomat: „L. BÁNYAI BÉLA / kölcsönkönyvtárából. / Figyelmeztetés:” (11 sorban).¹⁶

A vidék után nézzünk körül Budapesten is. A BENDINER-féle kölcsönkönyvtárnak 2 könyvjegye is volt. A korábbi is már 1872 után készülhetett, mert a három város egyesítését Budapest néven az 1872. évi 36. t. c. mondotta ki. A könyvjegy szövege mégis német nyelvű, s 54×71 mm nagyságban 14 sor szöveget tartalmaz minden keret nélkül: „ROSA BENDINER's / öffentliche / Leihbibliothek / Budapest, / Leopoldstädter Kirchenbazar, Gewölb Nr. 6.” Alatta kis záróvonallal elválasztva 9 sor a kölcsönzési szabályokkal.

Második könyvjegye valamivel későbbi. A 44×62 mm keret nélküli szöveg majdnem betűszerint azonos az előbbiével, de itt már az olvasóhoz intézett figyelmeztetés elmaradt: „ROSA BENDINER's / öffentliche / Leihbibliothek / BUDAPEST, / Leopoldstädter Kirchenbazar, Gewölb 6.” Alul kis nyomdai záródísz.¹⁷

1880 körüli HARTIG A. J. kölcsönkönyvtárának könyvjegye: 41×62 mm vastag vonallal bezárt tér tükrében „A. J. HARTIG's / Leihbibliothek / alte Postgasse N° 14 / BUDAPEST. / Auf sorgfältige Behandlung der / Bücher wird höflichst gebeten.” (Utolsó két sor kurzív).¹⁸

Még egy budapesti könyvjegy ismeretes a kilencvenes évekből: „MANDEL / ezelőtt LAFITE EMIL / kölcsönkönyvtára / BUDAPEST / VI. Andrassy-út 33. sz.”¹⁹

Természetesen nem minden kölcsönkönyvtárunknak volt nyomtatott könyvjegye. Sokan gumi-bélyegzőt használtak könyveik megjelölésére. Így 1870—80 között CSIKI Lajos is.²⁰ Még a LAUFFER-féle kölcsönkönyvtárnak is gumi-bélyegzője volt.²¹

Végül teljesség kedvéért még egy könyvárus exlibrisét említjük meg. KORN Fülöp (+ 1886), akinek 1835 és 1848 között volt Pozsonyban antikváriuma, magyar nyelvű könyvgyűjteménye számára készítettett könyvjegyet. Egyforma díszekből álló 38×61

¹⁴ PASTINSZKY gyűjteménye.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Mindkettő uo.

¹⁸ Antikváriumi forgalomban.

¹⁹ Uo.

²⁰ PASTINSZKY gyűjtemény. 16×38 mm 3 soros szöveg keret nélkül: „CSIKI LAJOS (kölcsön-könyvtára) MAROS-VÁSÁRHELYTT.”

²¹ Ez már minden valószínűség szerint 1900 utáni. LAUFFERnél annál feltűnőbb a nyomtatott könyvjegy hiánya, mert a könyvesboltnak, amely előbb LAUFFER & STOLÉ, utóbb LAUFFER Testvérek név alatt működött, mindkét korszakából volt bőbeszédű nyomtatott címkéje, előbb (1856) LANDERER és HECKENAST, később pedig (1866) BARTALITS E. nyomdájából. Ezeket felsorolja a kereskedésben kapható cikkeket (könyvek, térképek, atlaszok, földgömbök, olajnyomatok, fényképek stb.) és katalógusait, prospektusait ingyen felajánlja az érdeklődőknek.

mm kettős szedett keret tükrében 4 sor: „Ex /Bibliotheca Hungarica/ Philippi Korn, Librarii posoniensis.”²²

A XIX. század olvasótársaságainak és kölcsönkönyvtárainak eddig ismert könyvjegyeit soroltuk fel. Könyvtáraink és antikváriumaink, ha figyelmüket ezen szerény dokumentumokra is kiterjesztik, bizonyára jó néhánnyal növelhetnék még számukat. Hiszen, mint ROMER Flóris megmondotta: „nem vagyunk olyan szegények, mint amilyeneknek magunkat rendesen vallani szoktuk.”²³

ARADY KÁLMÁN

Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz. (A 150 év előtt megjelent Csokonai-versek gyűjteményes kiadásának énekei.) A Bécsben kinyomtatott versgyűjtemény példányai ma ritkák, mindössze néhány köz- és magánkönyvtárban található meg. Míg az 1813-i négy kötet kis tizenkettedrét, a későbbi, 1816-i két kötet kis nyolcadrét alakú. Az 1813-i kiadás 3. kötetének, az *Érzékeny daloknak* a végén a függelékben 7, az *Anakreoni dalokban* pedig 2 CSOKONAI-szövegű éneket publikál MÁRTON József, a magyar irodalom lelkes terjesztője, aki a bécsi egyetemen éveken át a magyar nyelv rendkívüli tanára. (Az 1816-i kiadásból, sajnos, elmaradnak az említett zeneszámok.) MÁRTON Bécsben is visszagondol diákéveire, amelyeket a debreceni kollégiumban tölt. Egy ízben franciaellenes, svájci szabadságdalt is küld CSOKONAINAK az 1802. március 2-án kelt levelében.¹

A CSOKONAI-kiadás függelékében található dalok ugyan aligha csatlakoznak a magyar népdal évezredes hagyományához, érdeklődésünkre mégis számot tarthatnak, mert főleg a nyugati forrásból beszivárgó s nálunk elterjedő osztrák népies dalok emlékét őrzik. Nem tudományos cél lebeg MÁRTON előtt, hanem népszerűsítő indíték, ezért túlnyomóan zongorakiséretes átíratban közli az egykorú énekeket.

A *Lilla* vagy *Érzékeny dalokban* az 1–5. számú énekeket kétsoros zongoraátíratban nyújtja, kiírva a szövegnek egy versszakát is a dallam alatt. Viszont a 6–7. sz. énekek közlése csupán zongorakiséret nélkül, kizárólag szöveggel ellátott énekszólammal szorítkozik. Az *Anakreoni dalok* 2. kötetében 3 sorba írva, tehát külön énekszólammal és zongorakisérettel találjuk *A tavaszt* (8) a függelékben, de a *Békaegérharc* invokációszerű verse, a *Felfohászokodás* (9) dallama nem a függelékbe kerül, hanem a verset nyomon követi, szintén 3 sorban közölve. A szóban forgó dalcsoport számait az alábbiakban ismertetjük.

1. *A nap innepen.* Lassú tempójú, nyolc ütemű dal, telve hajlításokkal, a német dal szimmetrikus szerkezetét magára öltve. A szótagszáma: 8, 7, 8, 7. Ennek lassú, kimért tempójú, 2/4-es taktusbeosztású énekét megtaláljuk TÓTH István kiskunfűlőpszállási kántor kézirat gyűjteményében, akinek éveken át összeírt énekeskönyve az egyik legjelentősebb forrásanyagunk a XIX. század eleji népszerű dalokról.² Gyűjteményének elején, a 2. lapon jegyzi ezt fel az énektár szerkesztője. Mindössze a 3. ütemben akadunk változásra, de ezt sem foghatjuk fel változatnak, hanem inkább lejegyzésbeli elcsúszásnak egy vonallal. Kadenciális záróhangjai: 3,5, 8. Dallammenetében elég hűen követi, de cifrázatokkal ékesítve közli ezt ALMÁSI Sámuel az ötkötetes népdalgyűjteményében, a *Magyar dalokban* (Kolozsvári Egyet. Könyvtár. I. köt. 139. sz. 187. l.), hol még megtalálunk *A pillangóhoz* és *A tavasz* melódiájára is. Újabban még tankönyvbe is bekerül. (SZTANKÓ Béla: *Énekiskola tanítóképző számára*. Bp. 1909. 3. r. 93. l.)

²² Az Országos Széchényi Könyvtárban. *Az Iparművészeti Múzeum Exlibris Kiállításának katalógusa*. Bp. 1903. 257. sz. Repr. SIKLÓSSY: *I. m.* 24. l. Korn tevékenyen részt vett a szabadságharcban.

²³ ROMER Flóris: *Vándorlevelek*. Archaeol. Ért. Régi folyam 13. k.

¹ VARGHA Balázs: *Csokonai emlékek*. Bp. 1960. 565. l.

² TÓTH István: *Áriák és Dalok 1832–1843*. MTA Könyvtára Kézirattárában 5. l.

2. *Szemrehányás.* A 6/8-os ütembeosztású nyugati dallamát eleven saltarello táncritmus járja át. Versében szabályszerűen követik egymást felváltva itt is a 8 és 7 szótagú sorok. Közepén sűrűn találunk áthúzás nélküli előkét, amelyek hosszú előkének értelmezendők. Ez jellegzetesen német dalforma A B A szerkezettel, amelyben az első rész periodizálódik, s a végén „Búra, bajra változnak” szövegre visszaverődik. A kis táncdalocska c-dúr tonalitású, s az első periódus vége modulál a domináns hangnembe. Ennek középrésze végig megmarad g-dúrban, majd átmenet nélkül a kiinduló hangnemben ismétlődik a dallamkezdet.

Szerzője nem ismeretlen, nem más, mint Mathias STIPA, az ismert bécsi dalszerző, akinek melódiájára applikálják CSOKONAI költeményét. Így jelenik ez meg már 1803-ban Bécsben MÁRTON kiadásában PICHLER betűivel. Ebből MÁRTON mintapéldányt is küld CSOKONAINAK.²⁸ Később, a szóban forgó CSOKONAI-versgyűjteményben ismét helyet nyerne páratlan versszakai, ám STIPA nevének feltüntetése nélkül. Feltehető, hogy a rézmetsző felejté el a zeneszerző nevének a kiírását, mert e hanyagság miatt merül fel sok panasz e korban. Dallama népszerűsödik Magyarországon is, s felveszi TÓTH István is már említett énektárába. FARKAS Ferenc nyilván a MÁRTON-féle kiadásból veszi át melódiáját, mert STIPA nevét a FARKAS Ferenc—MOLNÁR Imre kiadványa is elhallgatja. FARKAS dalfüzete is népszerűsítő jellegű, ezért zongorakisérettel is ellátja a másfél évszázados énekeket. (*Énekeljünk Cypríának.* Bp. 1953.)

3. *A pillangóhoz.* HAYDN Józsefnek 1784-ben megjelenik a *Trauergesang* című éneke a XII. *Lieder für das Clavier* c. sorozatában. Ennek első periódusa — amely nem tér vissza a végén — a dominánson, a h-dúr hangnemben végződik. A moll jellegű középrést követi az alaphangnemben való lezáródó szakasz. A 9 és 8 szótagszámú, szabályosan váltakozó sorokra illesztett HAYDN-dallam 1803-ban megjelenik Bécsben az említett *Szemrehányás* énekével együtt, ugyancsak MÁRTON kiadásában, HAYDN nevét is feltüntetve, akinek német textusú dalára applikálja a kiadó a debreceni poéta közkedvelt versét. Jól terjed ez, sűrűn éneklé a sárospataki kántus is.³ Ezért érthető, ha rátalálunk erre számos sárospataki melódiáriumban. Így SZIGETHI VARGA János egykori pataki diák az 1766. számú melódiáriumban közli ennek változatát, sőt az 1759. számú melódiárium még kóruspartitúráját is tartalmazza kéziratában, 9 vonalas kottarendszerben, sajtószerű „sárospataki” paleográfiával (81. l.). Egyébként a teljesség kedvéért megemlítjük az utóbbi melódiárium gazdag CSOKONAI-anyagát. Mert ugyanitt megtaláljuk *Az utolsó szerencsétlenség, Csendes este, Megyek már . . .* dallamait is.

Az 1930-as években *A pillangóhoz* dallamát kis zenekari kísérettel feldolgozza a Zeneművészeti Főiskola néhai zeneszerzés szakos tanára, SIKLÓS Albert is (kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban Ms. Mus. 2063.).

4. *A reményhez.* Eredetileg hangszeres darab, KOSSOVITS József kassai zeneszerző táncszáma, amelyre utólag illesztik a verset. KAZINCZY szerint⁴ „ez énekben mentségére lehet a szegény Csokonainak, hogy ezt a szörnyű hosszúságú schemát a Kossovits . . . muzsikai compositiója miatt választotta, s meglehet, hogy parancsolatja volt, hogy erre írjon. Az ének valóban bájos . . . Cs. verseit olvasván, azt vélnék, hogy ő ezeket készen mérítette magából.” Kossovits dala népszerű lehetett a korában, még a lipcei *Allgemeine Musikalische Zeitung* is közli kottáját más magyar dalokkal együtt (1816. III. 13. 3.). KRÜCHTEN József megállapítása szerint a dalok beküldője Fusz János, a tolnai születésű kitűnő zeneszerző.⁵ Hangszeres dallama lényegében összetett dalforma, ennek első fele ismétlődik a középrész után, amely párhuzamos dúr hangnemű. Mind az első, mind a második felének főkadenciája 2, amely domináns hangzaton alapul.

²⁸ VARGHA B.: I. m. 573. l.

³ ORBÁN József: *A sárospataki énekar története.* Sárospatak, 1882. 51. l.

⁴ KAZINCZY Ferenc: *Tübingiai pályaművek.* Publ. HEINRICH Gusztáv. Bp. 1916. 166—167. l.

⁵ KRÜCHTEN József: *Fusz János E. hangszerzeményei.* Tud. Gyűjt. 1819. III. l.

Kossovits hangulatos dala annyira megtetszik Csokonainak, hogy az említett versen kívül még egy költeményt ír ugyanebben a mértékben *Oh szegény országunk* címmel, amely nem szerepel CSOKONAINAK HARSÁNYI—GULYÁS-féle összkiadásában, mert GULYÁS József később találja meg a gesztelyi községi levéltárban. A vers valószínűleg PUKY István kézírása.^{5a} Mindkét költemény versformája azonos, szótagszámuk 6,5 : | 8,5 : | 6,5 : |

Alig akad a múlt században dalgyűjtemény, amely kihagyná melódiáját. Már MINDSZENTI Dániel 1832-i kéziratosa dalgyűjteménye is tartalmazza énekét,⁶ sőt korábbi kéziratosa másolatokban is felbukkan a temetési énekek közt „ad notam” jelzéssel. Ez sem maradhat el természetesen a sárospataki kollégiumi énekkar műsoráról. Többek közt tartalmazza ezt a 601. számú sárospataki melodiárium is (47. l.), de más szöveggel, *Ah, hogy nem szégyenl az Ember . . .* textussal élve.

Verbunkos dallama a XIX. század folyamán egyre jobban beivódik a köztudatba, s 1850 óta *Lavotta első szerelme* címmel számtalan gyűjteményben megtalálható.

Ennek a versnek a bűbajos, érzelemdús melódiája belopja magát a szívekbe a legkülönbözőbb vidékeken. Megemlékezik erről DÉRYNÉ is a naplójában. Az 1825-i miskolci vendégszereplésük után a főispán megyeházi szállásának az ablaka felé haladván társulata tagjaival mi mással kedveskedhetett volna, mint a népszerű dallal, a *Földiekkal játszó . . .* zengő soraival. „Amint elkezdtem a dalt, mint egy tündérszóra az egész épület ablakai megvilágosodtak egyszerre. A főispán . . . kihajolt az ablakon, s ott hallgatta végig minden verseit” — írja DÉRYNÉ.⁷

5. *Rózsím sirja felett.* A szóban forgó vers nem a költő eredeti leleménye, hanem műfordítás Mellin de SAINT-GELLAIS-ból. Ez is beletartozik a magyar dalirodalmat előzőlő jambusmelódiák sokaságába. Kerényi György szerint „szerzője ismeretlen . . . Súlytalan kezdetével elárulja a verstanilag művelt szerzőjét”.⁸ Ez sem hiányzik Tóth István nagyértékű kéziratosa énekeskönyvéből. Versének szótagszáma 9, 8, 9, 8, tehát itt is ötödféles és négyes jambusok keverednek. Ez a kis rokokó menüett mindössze 16 ütemes, s mint különlegességet említjük meg az első 3 sorának egyező dallamvégződését, illetve kadenciáját.

Ennek textusát is éneklék Sárospatakon, de — egészen más dallammal. Míg a MÁRTON által közölt dúr-hangnemű, addig a sárospataki kéziratosa dallam moll tonalitású, s gyászalként szerepel 4 szólamú letétben az 1763. számú melodiáriumban (48. sz. 101. l.), de más melodiáriumok is közlik még ugyanezt a dallamot, így az 1766. sz., a FINKEY-féle 1666. sz., a már említett SZIGETHI VARGA János-féle 1764. sz. (73. l.), az 515. sz. (XXI. 23. l.), az 1762. sz. (20. l.).

Jelentőségét nem csorbítja, ha megállapítjuk, hogy egyik dallama sem nemzeti jellegű, hanem a meghonosodott nyugati melódiák számát szaporítja. A MÁRTON-féle gyűjteményből ismert darab ütemelőzője és kis septimes kapaszkodója is erre utal. Az első három sorának kadenciája némi dallamromlásra utal.

6. *Felfogadtam száz meg százszor.* Tulajdonképpen címe: *Az emberiség és a szeretet*, de ez is a vers első soráról ismeretes, akárcsak *A reményhez*, amely *Földiekkal játszó . . .* néven él a köztudatban. Szótagszáma 8, 8, 7, 7, kadenciális záróhangjai 9, 5, 5.

A múlt században, amikor a népdal, a népies műdal, valamint a Nyugatról beözönlő jambus-dal közötti eltérés még nem eléggé világos, a népdalgyűjtemények is szívesen közlik a három ütemű sorokra tagolódo táncszerű dúr-nótáját. A már említett ALMASI-gyűjtemény előkéekkel díszítve jegyzi ezt. (2. köt. 38. sz. 51. l.) Dekolorált válto-

^{5a} GULYÁS József: *Ismeretlen Csokonai-adalékok*. Irod. tört. Közl. 1936. 87—88., 95. l.

⁶ KODÁLY Zoltán: *Magyar zenei folklore 110 év előtt*. Magyarságtudomány, 1943. 3—4. sz.

⁷ DÉRYNÉ Emlékezései. Bp. 1955. 1. köt. 586. l.

⁸ KERÉNYI György: *Egy Csokonai vers két dallama*. Irod. tört. Közl. 1926. 234—237. l.

zatára ráakadunk már MÁTRAY Gábornál (*Magyar Népd. Egy. Gyűjt.* Pest, 1854. 1. köt. 23. sz.), majd BARTALUS Istvánnál teljesebb közlésre. (*M. Népd. Gyűjt.* Bp. 1896. VII. 29. sz.) Mindkét kiadvány gyakorlati célú. Zongorakiséretes, akárcsak az említett FARKAS Ferenc *Énekeljünk Cypríanak* c. füzeté, amely szintén helyet juttat e bájos rokokó táncdalnak, de kissé elváltoztatva. BARTALUS nyomán P. NAGY átírja férfikarra. (Apollo 392. sz.)

7. *Gyenge rózsabokor*. A vers címe: *Egy vén fának árnyékában*. Tizenkettes szótagszámú sorait csak kétsoros nóta keretezi. E féldallama kupolás jellegű, ezt is közli ALMÁSI énektára (*M. Dalnok.* 2. köt. 39. sz. 51. l.). ALMÁSI lejegyzése összhangzatos mollban van, viszont a MÁRTON-féle kiadás a természetes moll felé hajlik, csupán a befejező kadenciában alkalmaz dallamos mollt. Átveszi ezt a KERN Aurél—MOLNÁR Imre szerkesztésében megjelenő *Dalokkert* is, de elváltoztatva dallammenetét, ritmusát, eltüntetve, illetve mérsékelve az eredetiben szereplő III—IV fok közötti jellegzetes bővített másodhangközt. (Bp. 1927. 34. sz.) Az első szakaszvég lehajló dallamívének hanglejtése emlékeztet a század végi népies műdalra, a *Pánlikás kalapomra*, amely ennek moll-reflexe.

8. *A tavasz*. Az *Anakreoni dalok* függelékében van *A tavasz*, amelynek a szövege a költő „pávátolla” babitsi értelemben, hasonlatosan az előbbieken ismertetett *Rózsím sírja felett* című dalszöveghez. *A tavasz* nem más mint KLEIST hasonló című versének fordítása. Az említett ének a XIX. század eleji kitűnő magyar zeneszerzőnek, Fusz Jánosnak zongorakiséretes műdala CSOKONAI műfordítására, amelyben a költő szabadon kezeli s megváltoztatja KLEIST költeményének versformáját is. Az énekszólomat külön sorban közli a kiadvány a zongorakiséret fölött. Nehezen dönthető el a dallam s a szöveg elsősege. Megoszlik a vélemény, hogy melyik a régebbi. „Alighanem más alkalmazza (szövegét) Fusz dallamára” — véli MAJOR Ervin.⁹ Ezzel ellentétben a szöveg korosabb voltát hangsúlyozza MOLNÁR Antal, mert szerinte a dallam készül utólag a versre.¹⁰ Ő egyébként párhuzamosítja dallamívét a *Don Juan* 13. sz. énekével is. Melódiáját is közli a 23. sz. példában, ahol a 3. ütembe becsúszott a sajtóhiba.

A tavasz ritmusa egyébként megegyezik az egyik egyházi népének ritmizálásával.¹¹ Szótagszáma 8, 7, 8, 7, kadenciális záróhangjai: 1, 5, 3, 3. Bár 10 ütemes ének, de a végső két üteme csak ismétléssel bővül, így ez is szimmetrikus tagolódású 8 ütemes periódus. Melódiaképzésében döntő a szerepe az akkordfelbontásnak, ebből alakul ki az 1, 7, 9, sz. üteme.

9. *Felfohászzkodás*. Említhető végül CSOKONAI komikus eposzának, a *Békaegérharc*-nak a dallama a *Felfohászzkodás* énekre, zongorakisérettel ellátva. Az osztrák hangszeres táncritmusra fogant descendens dallama a sorkezdő daktikus figurától eltekintve jól keveri az anapestusi ritmusképleteket. Ez is korán népszerű lesz. TÓTH István kiskunfűlőpszállási kántor, aki 1832 és 1843 között összeírja az általa kedvelt dalokat, nem feledkezik el a *Mig elkezdeném éneke*m szöveggel induló szép melódiájáról sem. A számos, általa lejegyzett CSOKONAI-szövegű melódia közt szerepel a *Békaegérharc* hagyományos éneke is, amely azóta több ízben kiadásra kerül. Így többek közt közli KERN—MOLNÁR a *Magyarság* 1926. 1. 3. számában. MOLNÁR Antal „osztrák polkaszerű dallam”-nak véli.¹² BARTHA Dénes a *Jön Napoleon hadával* kezdetű éneket analogizálja ezzel, s tágabb értelemben variánsnak számítható rokondallamnak tekinti a PÁLÓCZI HORVÁTH saját versére szerzett régi német rokokó dallamot.¹³ Az említett melódiát azonban változatként nem fogadja el MAJOR Ervin.¹⁴ A vers szótagszáma 8, 7, 8, 7, 8, 8, 7, 7. Kadenciális záróhangjai: 1, 1, 3. A dallam első fele pontosan ismétlődik a második versorra, tehát formája

⁹ Szerkesztő megj. Zenei Szle. 1927. 9—10. sz. 52. l.

¹⁰ MOLNÁR Antal: *Nyugati magyar dallamok a XVIII. sz. végén!* Zenetudományi tanulmányok 4. köt. Bp. 1955. 116. l.

¹¹ HARMAT—SÍK: Szent vagy Uram. 232. sz.

¹² MOLNÁR Antal: *I. m.* 117. l.

¹³ PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám *Ötátfélszáz énekek*. Bp. 1953. 516. l.

¹⁴ MAJOR Ervin: *Pálóczy Horváth Ádám*. Ethnographia. 1953. 64. évf. 440. l.

A, A, B, C, s a C kissé a B változata, terc hangközzel lejjebb kezdve, ritmusa anapesztusokkal tarkítva.

BARTALUS István, a múlt század jeles zenetudósa a 4. és 5. számú dalt kivéve valamennyit közli és ismerteti, mégpedig a 6. és 7, valamint a 9. számú éneket népdalgyűjteménye kötetében; s az 1., 2., 3., 7. számút, valamint az *anakreoni* kötetben közzétett 8. és 9. számút a *Magyar Orpheus* c. nagyértékű zenetörténeti példatárában.¹⁵ Ezzel BARTALUS jól átmenti a feledésbe merülő értékes dalhagyományunkat.

MÁRTON József a CSOKONAI-versek összkiadásával nagy érdemet szerez irodalmunk területén. Ezen túlmenően jelentősége nem kevésbé fontos a dalirodalom mezején sem. A dallamok szárnyán szétsugárzó CSOKONAI-versanyag másfél évszázad távlatából is megkapó: bepillantást ad énekirodalmunk vaskorszakába, amikor a magyar műdal még küzd a prozódiai nehézségekkel, s sokszor nyugati dallammodell párosul a magyar költeménnyel. Lehet, hogy Jánus-aréú lesz ezáltal a darab, mert a magyar vers nyugatias intonációjú zenére szokken. Ám ez a mozzanat nem egyedülálló jelenség nálunk, hanem XIX. század eleji énekkultúránk jellemző sajátysága.

SONKOLY ISTVÁN

Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta cenzúra. A HORTHY-korszak indexein a sok kitűnő magyar író és költő neve mellett az európai irodalom egy-egy kimagasló képviselőjének nevét is megtaláljuk. J. R. BECHER, ARNOLD ZWEIG, BABEL, GORKIJ is szerepel egy-egy művel. Az indexek összeállítói nem feledkeztek meg a francia irodalomról sem. Eddigi adataink szerint mintegy 180 ilyen sajtóterméket tiltottak ki a postai szállításból, illetve koboztak el az országon belül. Közöttük több magyar és idegen nyelvű, Franciaországban megjelent időszaki kiadvány van; sok-sok rölpap. Szerepelnek politikai, ismeretterjesztő és tudományos művek, prózai és verseskötetek magyar szerzőktől, illetve más szerzőktől Franciaországban megjelent könyvek.

A magyar nyelvű, Franciaországban — túlnyomórészt Párizsban — megjelent periodikák általában a párizsi magyar emigráció által kiadott lapok. Csak néhány címet említünk meg közülük: *Előre, Itt az Írás* [*Voici l'Écriture*], *Köztársaság* (DUGOVICH Viktor volt a szerkesztője és KÁROLYI Mihály a lapvezér); több kommunista lap, amelyek a hatóságok félrevezetése céljából időnként más-más címmel jelentek meg: *Ostályharc, Szikra, Proletár*. Az ugyancsak Párizsban megjelent *Szabad Szó* (azelőtt *Igazság és Új igazság*) című lapról a Magyar Párttörténeti Intézet számtalan periratot őriz; szinte minden egyes számára felfigyeltek a horthysta hatóságok.

Több kitiltott önálló politikai kiadvánnyal is találkozunk az indexeken. Ezek közt szerepel MARX *A polgárháború Franciaországban* című, Magyarországon 1919-ben megjelent műve, továbbá MARX *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte*; az 1919-i, megsemmisítésre ítélt kiadványok jegyzékén találjuk LAFARGUE: *A tőke vallása* [*La religion du capital*], JAURÈS — LAFARGUE: *A társadalom fejlődésének törvényei* című, szintén 1919-ben megjelent munkáját, KREJCSI Rezső: *Frankel Leó, a párisi commun magyar vezére* című, 1919-ben a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott művét, VARJASSY Lajos: *Révolution, bolchévisme, réaction* című, Párizsban, Jouve et Co.-nál megjelent könyvét. 1923-ban tiltották ki az országból LISSAGARAY [*Prosper Olivier*] *Az 1871. évi kommun története* című, Bécsben megjelent könyvét. Henri BARBUSSE-nek Párizsban, 1931-ben, Flammarion-nál megjelent *Russie* című könyvét a megjelenés után azonnal kitiltották, hasonló módon egy másik munkáját is: a *Staline. Un monde nouveau vu à travers un homme* címűt. Ez utóbbit 1936-ban tiltották ki. Két magyar szerző francia nyelvű munkájával is találkozunk az üldözött könyvek listáján: DIENER -DÉNES: *La Hongrie* (Paris, 1927) és FÉNYES [László]: *Le peuple hongrois accuse* (Paris). Az 1933-i kitiltások között találjuk a *Fordítások meg a fegyvereket* című, Párizsban, 1932-ben, a Franciaországi Kezdeményező Bizott-

¹⁵ BARTALUS István: *Magyar Orpheus*. Pest, 1869.

ság által kiadott röplapot. Idetartozik André GIDE: *Retour de l'U.R.S.S.* című munkája is (DÉRY Tibor fordításában jelent meg, a Cserépfalvi könyvkiadónál), amelyet 1937-ben tiltottak ki Magyarországból.

Két nagy francia kommunista egy-egy munkáját is megtaláljuk az indexen. Az egyik Paul VAILLANT-COUTURIER: *Hans ohne Brot* című, Berlinben, a Jugend Internationale kiadásában megjelent műve, a másik Victor SERGE: *16 fusillés* című, Párizsban kiadott munkája.

Ami a tudományos irodalmat illeti, a horthysta cenzorok több érdekes és jelentős munkára figyeltek fel. Az egyik a XVIII. századi francia materialista történész híres könyve: Constantin François VOLNEY: *A romok. Elmélkedések az államok pusztulásáról.* Fordította PALÁSTHY Marcell.

Rövidéletű, de igen jelentős baloldali könyvsorozat indult 1930-ban Párizsban: az ún. *Monde-könyvek*. A sorozat BÖLÖNI György, KÁROLYI Mihály és ARANYOSSY Pál vállalkozása volt. Összesen négy darabja jelent meg, mind a négy nagy hatású írás. Az első Jaroslav HAŠEK: *Infanterist Svejk viszontagságai a nagy háborúban*, amelyet KARIKÁS Frigyes fordított magyarra KATONA Fjodor néven. A második TARASZOV-RODIONOV: *Csokoládé* című regénye ugyancsak KARIKÁS Frigyes fordításában. A harmadik Ernst GLAESER, *A 902-esek* című, BÖLÖNI György fordításában megjelent regénye, a német háborúellenes irodalom egyik legbecesebb alkotása, amelyet Thomas MANN is nagyra értékelt.

A negyedikben: SZILÁGYI András: *Uj pásztor* című, PÓR Bertalan rajzaival illusztrált regényében a marxista irodalomtörténet a tiszta osztályvonal első hazai jelentkezését üdvözölte, a fordulatot a magyar proletárirodalomban. 1932 júniusában a rendőrség kiadta az utasítást, hogy a könyv bárhol található példányait foglalják le, és a terjesztők ellen indítsanak eljárást, mert „alkalmas a gyűlölet felkeltésére, és kimeríti az osztályellenes izgatás bűntettét.” Hiába kobozták el, az *Uj pásztor* eljutott azokhoz, akikhez szölt.

Victor MARGUERITTE három könyvét tiltották ki, illetve kobozták el, mind a francia, mind pedig a magyar nyelvű kiadást: 1923-ban a *Lerbier kisasszony legényélete*, 1920-ban az *Ezeregy éjszaka*, majd 1924-ben az *Élettárs* címűt. A Fővárosi Levéltárban megtalálhatók a reávonatkozó periratok. A vád: „izgatás a házasság intézménye ellen, mivel a nők részére egyenjogúságot követel.”

Itt említjük meg, hogy Octave MIRBEAU *Kinok kertje* című, Budapesten, a Népszava kiadásában megjelent regényének postai szállítását bírói úton tiltották el 1924-ben, elkobozták VERLAINE: *Nők* című, SZABÓ Lőrinc fordításában megjelent verses könyvét és lefoglalták MUSSET: *Gamianijának rézkarcokkal díszített példányait a kézirattal együtt*: ugyanígy D. H. LAWRENCE híres munkájának francia nyelvű kiadását (*L'amant de Lady Chatterley*) Roger CORNAN fordításában.

A párizsi emigráció — ha kevésbé szervezetten is, mint a bécsi és berlini — hatáson harcolt a fehérterror ellen. Kiadványaik közül kitiltották BÖLÖNI Györgyné MÁRKUS Otilia, KÉMERI Sándor álnéven írt *Szenvedések könyve* című visszaemlékezéseinek francia kiadását (*Sur le chemin des douleurs* Párizs 1929). A könyv első, magyar nyelvű kiadása 1921-ben jelent meg a Bécsi Magyar Kiadónál. Lenyűgöző erejű riport és leleplező vádirat a zalaegerszegi internáló tábor sadista parancsnokai ellen. Az ügyészi vádirat természetesen a magyar állam és a magyar nemzet elleni bűntettéről és kormányzósértésrőbeszél. A könyvet elkobozták, de nem tudták minden példányát megsemmisíteni. Megmaradtak az eredeti — magyar, német, és francia — kiadások. A német nyelvű *Die Kerker von Budapest* című kiadáshoz Henri BARBUSSE írt előszót.

1931-ben közölték a csendőrség hivatalos közlönyében a *Proletár daloskönyv*-nek az országból való kitiltását. A könyv 25 forradalmi dalt tartalmaz. 1926-ban jelent meg,

a Párizsi Munkás kiadásában. Az első dal az 1871-i párizsi kommünben jelentkezett *Internacionálé*. Találunk a kötetben német, orosz, lengyel és magyar forradalmi dalokat, így például GÁBOR Andor *Kommunista Marseillaise* című dalát. A kis kötetet elkobozták „a fennálló állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására való felhívás, izgatás és kormányzó elleni sértés” címén. Előszavát Henri BARBUSSE írta.

KÁROLYI Mihály *Tiétek a föld. Üzenet a magyar földmives szegénységnek* című, Párizsban, 1931-ben megjelent könyve elleni per 1932-ben kezdődött, és csak tíz esztendő múlva, 1942-ben zárult. Három évig tartott a vádirat megfogalmazása. A királyi ügyész rátapintott a lényegre: „...nyilt izgatás a kommunista forradalom céljai, módszerei mellett...” Vádolja a szerzőt az állami és társadalmi rend elleni izgatással, a magyar állam és magyar nemzet megbecsülésének csorbításával és hitelének sértésével.

1932-ben Párizsban jelent meg egy 32 lapos füzet SALLAI Imréről és FÜRST Sándor-ról *Két akasztója* címmel. A kis füzet a két kommunista mártír életrajzát tartalmazza, borítólapja újságkivágásokból készült montázs, rajta piros betűkkel a cím. A szöveg SALLAI Imre utolsó szavaival kezdődik: „A győztes proletárforradalom meg fogja bosszúlni halálunkat.”

GERGELY Sándor *Vitézek és hősök* című elbeszélése 1937-ben jelent meg Párizsban, a Szabad Szó kiadásában. Magyar emigránsok juttatták el a kéziratot Moszkvából Párizsba. A kis könyvet 1938-ban bírói úton kobozták el Magyarországon. Előszavában így ír BÖLÖNI György: „A nemzeti terror-évek sokkal kegyetlenebbül irtották a szabad gondolatot, mint a Bach-korszak idegen cenzorai a 48-as nemzeti forradalom leverése után.”

1938-ban gyorsított eljárással egy halott költő verseskötetére csapnak le a horthysta hatóságok, KOMJÁT Aladár *Megindul a föld* című könyvére. Ez 1937-ben jelent meg Párizsban, az Atelier de Paris kiadásában, s a költő 1932—1936 között írt verseit tartalmazza. Az elkobzás indokolása megállapítja, hogy „a versek mind a kommunista világ-szemlélet kifejezői...” Ezt is akarta a Père Lachaise-i temető lakója és szomszédjai — a Párisi Kommün mártírjai — is: hírdetni a proletárforradalom elmaradhatatlan győzelmét.

MARKOVITS GYÖRGYI

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Három XVI. századi énekeskönyv. „Föltűnő jelenség, hogy énekeskönyveink közül néhány egészen elveszett, nagyon sok töredékes s a legtöbb csak igen kevés példányban maradt ránk. Az énekeskönyv mindig kézben forgott, s a mint elkopott, újjal váltották föl. A meddig csak rongyosra nem olvasták, folyton használták s a nyomdászok élelmessége folytonosan új kiadásokat bocsátván közre: az elnyűttet könnyen lehetett pótolni, s nem volt érdemes megbecsülni. Egy részről tehát a használat, más részről pedig az új énekeskönyvek a régi kiadásokat tönkretették.”¹ ERDÉLYI Pálnak ez a megállapítása világot vet arra az érdekes jelenségre, hogy SZABÓ Károly kitűnő *Régi magyar könyvtára* milyen bizonytalan mind az énekeskönyvek felsorolásában, mind a címlap nélküli, hiányos vagy csak töredékben reánk maradt énekeskönyvek meghatározásában.

SZABÓ Károly az énekeskönyveket illetően főleg két forrásra tudott támaszkodni. Az egyik SZILVÁS-UJFALVI Imre híres előbeszéde a Debrecenben 1602-ben megjelent énekeskönyvhöz (*RMK* I. 376), amely áttekinti az előző században megjelent protestáns énekeskönyveket. A másik TOLDY Ferenc jegyzéke, amelyet JAKAB Elek közléséből ismerünk.²

SZILVÁS-UJFALVI adatairól CSOMASZ TÓTH a következőképpen nyilatkozik: „az 1602-i decemberi előszó, bármennyire jelentős és érdekes dokumentum, mint forrásjegyzék nem teljes, és minden vonatkozásban pontosnak sem mondható. Így is nagymértékben hozzájárul azonban ahhoz, hogy a kor énekeskönyveire vonatkozó hiányos ismereteink egybefoglalásának kiindulópontjává tegyük és hiányait kitöltve, a ma rendelkezésre álló részletekből XVI. századi éneklésünk forrásainak képét fő vonásaiban helyreállíthassuk.”³ TOLDY Ferenc ezirányú munkásságát eléggé elmarasztalóan ERDÉLYI Pál így jellemezte: TOLDY „pályája elején nem ismerte, vagy legalább nem ismerte el a protestáns énekirodalom úttörőit, s nem fordított rájuk elegendő gondot azután sem.” Továbbá: „énekeskönyveinek könyvészetében, melyet holta után Jakab Elek adott ki a Könyvszemlében, hasonló tájékozatlanságot tapasztalunk.”⁴

Nem csoda, ha SZABÓ Károly ilyen hiányos segédletek birtokában gyakran tévedt az énekeskönyvek címlapnélküli, sokszor csak töredékes példányainak meghatározásában. A betűtípuson kívül alig akadt más támpontja, azonkívül TOLDY nem egyszer tévútra vezette, s az ő nyomán hiányos példányokat más szerző művének sorolt be. Ebből következik, hogy a SZABÓ Károly utáni időkben egy-egy címlapos énekeskönyv felbukkánsa mindig alapos átrendezést követelt mind a könyvészeti adatokat, mind a címlap-

¹ ERDÉLYI Pál: *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. Magy. Könyvszle. 1899. 61—62. l.

² JAKAB Elek: *Adatok énekeskönyveink bibliográfiájához*. Magy. Könyvszle. 1882. 40—71. l.

³ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 75. l.

⁴ *I. m.* 48—49. l.

nélküli példányok meghatározását illetően, s nem egyszer támpontot nyújtott pár levélnyi töredékek elhelyezéséhez is.

RÉVÉSZ Kálmán összefoglaló áttekintése után⁵ az első ilyen nagy átrendezést HUSZÁR Gál 1574-i (SZTRIPSZKY 1808/15), továbbá az 1566-i, ún. *Váradai énekeskönyv* (SZTRIPSZKY 1804/11) és SZEGEDI Gergely 1569-i (SZTRIPSZKY 1804a) énekeskönyvének felbukkanása után SZILÁDY Áron végezte el.⁶ Így derült ki, hogy az a két hiányos példány, amelyet SZABÓ Károly egyként HUSZÁR Gál énekeskönyve második kiadásának gondolt (RMK I. 332), tulajdonképpen SZEGEDI Gergely énekeskönyvének két különböző kiadása — amint erről az alábbiakban még szó lesz —, továbbá, hogy noha SZABÓ Károly SZEGEDI Gergelyt mint énekeskönyv-összeállítót nem is ismerte, énekeskönyvének két másik kiadását összeállító megnevezése nélkül felsorolta (RMK I. 151 és 232).

A következő jelentősebb átrendezés ERDÉLYI Páltól származik,⁷ legújabban pedig CSOMASZ TÓTH nyújtott részletes áttekintést a XVI. századi énekeskönyveket illetően.⁸

Jelen cikk célja az ő áttekintése óta felbukkant néhány XVI. századi nyomtatott énekeskönyvre vonatkozó adat ismertetése.

1. *Huszár Gál első énekeskönyve. Kassa? 1560.* SZILVÁS-UJFALVI hely megnevezése nélkül, 1560-ban megjelent nyolcadret nyomtatványnak írta le HUSZÁR Gál *Isteni dicséretetek és psalmusok* énekeskönyvét, és azt is megemlíti, hogy ajánlása MÉLIUSZ Péterhez szólt. Az ő nyomán írta le SZABÓ Károly ezt a művet, mint debreceni nyomtatványt (RMK I. 40), hozzátéve, hogy SÁNDOR István *Magyar könyvesházában* szerepel egy 1550-ben megjelent negyedretű énekeskönyv, de ezt pusztán az ő hitelére felvenni nem merte.

Mikor viszont SZABÓ leírja azt az 1602-ben megjelent énekeskönyvet, amelyben SZILVÁS-UJFALVI előbeszédre található, megemlíti az előbeszédnek azt a mondatát, amely szerint ezt az énekeskönyvet a debreceni nyomda eddig már egynéhányszor kinyomtatta, s talált olyat is, amely „csak igen rövideden, ez előtt negyven esztendővel nyomtatott”. SZABÓ ehhez az adathoz hozzáfűzte, hogy „ezen szavak után egy debreczeni 1562-diki kiadás léteztét kell föltennünk, mely ma teljesen ismeretlen”. 1562-ben azonban nem sorol fel debreceni énekeskönyvet, s az irodalomban máig is fennáll a bizonytalanság, hogy SZILVÁS-UJFALVI két adata mögött vajon két énekeskönyv rejtőzik-e, vagy az „ez előtt negyven esztendővel” kifejezést csak nagyjából értelmezve, s 1562 helyett 1560-ra jutva ezt az adatot is a SZABÓ által felvett HUSZÁR Gál-féle énekeskönyvre vonatkoztathatjuk.

Véleményünk szerint SZILÁDY Áron helyesen foglalt állást, amikor a két adatot világosan kettéválasztotta, s a HUSZÁR Gál 1560-ban megjelent énekeskönyve mellett felvett egy 1562-ben megjelent debreceni énekeskönyvet is, amelyben SZEGEDI Gergely több kiadásból ismert énekeskönyvének első kiadását látta. Mivel HUSZÁR Gál második, 1574-i, valamint az 1566-i váradai és SZEGEDI Gergely 1569-i énekeskönyvének címlapján ugyanaz a zsoltáridézet áll mottóként, SZILÁDY úgy vélte, hogy közös forrásuk HUSZÁR Gál első énekeskönyvének címlapja lehetett, s ennek alapján megkísérelte az 1560-i énekeskönyvnek címét is rekonstruálni. Feltűnőnek találta azonban, hogy HUSZÁR Gál második énekeskönyvében nem tesz említést első énekeskönyvéről.⁹

Elfogadta ezt az énekeskönyvet mint debreceni kiadványt ERDÉLYI Pál is,¹⁰

⁵ RÉVÉSZ Kálmán: *Adalékok énekeskönyveink bibliográfiájához*. Magy. Könyvszle, 1882. 264—269. l.

⁶ SZILÁDY Áron: *Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből*. Bp. 1893.

⁷ *I. m.* 40—63., 111—133., 244—269. l.

⁸ *I. m.* 79—88. l.

⁹ *I. m.* XIII. l.

¹⁰ *I. m.* 112. l. 5. sz.

DÉZSI pedig úgy gondolta, hogy tartalma megegyezett a második kiadás II. részének tartalmával.¹¹

Közben HUSZÁR Gál életkörülményei tisztázottabbakká válván, kiderült, hogy ő 1560-ban Debrecenben még nem jelentethetett meg munkát,¹² így CSOMASZ TÓTH arra a következtetésre jutott, hogy „ha egy ilyen kiadvány létezése nem is, de Huszártól való származása szinte kizártnak tekinthető”.¹³ Ötvös János viszont a könyv megjelenése mellett foglalt állást.¹⁴ Szerinte HUSZÁR 1560-ban Magyaróvárról átköltözve kb. hat hónapig békében élt Kassán, míg az év végén Debrecenbe szökni nem kényszerült, s ez alatt az idő alatt a magával vitt nyomdáján egy kisebbszerű énekeskönyvet minden nehézség nélkül elkészíthetett. Sajnálatosan azonban Ötvös is összekeverte a SZILÁDY Áron által pontosan szétválasztott 1560-i és 1562-i fentebb tárgyalt két adatot. Ötvös érveinek támogatására BENDA hivatkozott a kassai számadáskönyv egyik adatára, amely szerint Kassa városa 1560-ban három „kötés” papírt vásárolt, ami elég lehetett egy kisebb mű kinyomtatásához. Véleménye szerint ez az adat végleg eldönti a vitát, s HUSZÁR Gál rövid ideig működő kassai officináját beiktathatjuk a magyarországi nyomdák sorába.¹⁵ Az adat pontosabb vizsgálatából azonban kiderül, hogy 1560-ban csak két „kötést” vásároltak, azokat is különböző időpontban (május 18 és december 13), amellet mindkettőnél ott áll a megjegyzés, hogy „a város szükségére”, vagyis a hivatali adminisztráció céljaira szerezték be. A harmadik „kötés” vásárlása már 1562. október 29-én történt.¹⁶

Bár Ötvös okfejtését eléggé meggyőzőnek találjuk, HUSZÁR Gál 1560-i énekeskönyvének kérdését mind ez ideig lezáratlannak kell tekintenünk.¹⁷

2. *Szegedi Gergely énekeskönyve. Debrecen, 1586 táján.* SZABÓ Károly *RMK* I. 332. tételét három részre kell bontanunk:

a) A bibliográfiai adatok: „Huszár Gál. Énekeskönyv. . . 4r. Debreczen (XVI. száz.)” Ezt SZABÓ Károly SZILVÁS-UJFALVI adatából merítette,¹⁸ aki szerint a mű Komjátiban 1574-ben jelent meg. Mivel azonban SZABÓ Károly TOLDY nyomán két címlap nélküli, hiányos, de kétségtelenül debreceni nyomtatványt gondolt ennek a műnek, SZILVÁS-UJFALVI pontos hely- és időmegjelölését óvatosan a XVI. századra és Debrecenre módosította. Amikor később HUSZÁR Gál eme énekeskönyvének két címlapos példánya előkerült, kitűnt, hogy TOLDY tévútra vezette SZABÓT.

b) A SZABÓ által HUSZÁR Gál énekeskönyvének vélt akadémiai példányról ugyanis SZILÁDY megállapította, hogy az SZEGEDI Gergely énekeskönyvének 1570–1571 táján Debrecenben megjelent kiadásából való.¹⁹

c) Az Erdélyi Múzeumban levő, SZABÓ által HUSZÁR Gál énekeskönyvének s az akadémiai hiányos példánnyal egyezőnek vélt töredékről pedig ugyancsak SZILÁDY úgy

¹¹ *Régi magyar költők tára.* 8. köt. Bp. 1930. 439. l.

¹² GYALUI Farkas: *Adatok a könyvnyomtatás történetéhez Magyarországon.* Magy. Könyvszle. 1902. 62. l.

¹³ *I. m.* 74. l.

¹⁴ ÖTVÖS János: *Huszár Gál. mint nyomdász.* Egyháztörténet, 1959. 82. l.

¹⁵ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 271. l.

¹⁶ *Irod., tört. Közl.* 1911. 487. l.

¹⁷ SZEGEDI Gergely énekeskönyve 1590-i kiadásának a kolozsvári református kollégiumban levő példányában (mikrofilmje az ŐSZK-ban és az Akadémián) HUSZÁR Gál *Könyörögjünk* kezdetű énekénél ez a régi tintabejegyzés áll: „Huszár Gál 1550”. SÁNDOR István, mint láttuk, 1550-re teszi az énekeskönyv megjelenését. Túlságosan merész következtetés arra gondolnunk, hogy a két adat mögött a valószínűleg hanyatott körülmények között létrejött énekeskönyv egyik példánya áll, ahol a címlapon MDL állott MDLX helyett?

¹⁸ *Ld. RMK* I. 376.

¹⁹ *I. m.* XII—XIV. l.

ítélt, hogy SZEGEDI énekeskönyvének egy másik, 1579—1590 közötti, ugyancsak debreceni kiadása.²⁰

A továbbiakban e töredéket fogjuk közelebről megvizsgálni.

A SZILÁDY által megvont 12 éves időközt a töredékek az Akadémián meglévő mikrofilmje alapján²¹ tipológiai úton sikerült szűkebbre vonni. Antikva betűtípusában ugyanis megjelenik egy ferdén felrakott pontjai révén könnyen felismerhető „ü” betű. HOFFHALTER Rudolf még a hatvanas években lassankint beiktatja betűkészletébe az ő és ú, ill. ő és ű helyett az ö és ü betűket.

VARJAS Béla mutatott rá, hogy ezeket a kétpontos betűket HOFFHALTER Rudolf úgy készítette, hogy a kúpos ékezzettel ellátott ő és ű betűk egy részénél az ékezet csúcsát lemetasztette, de továbbra is ugyanabban a rekeszben tartva keverten használta az ö, ü, ő, ű, ő és ű betűket.²² Ehhez a megállapításhoz még azt hozzáfűznünk, hogy az ü betűből is csinált ü-t, amelynek bal pontja lejjebb áll, mint a jobb, és könnyen felismerhető, jellegzetes betű. Ez a ferde pontos ü betű először 1586-ban (RMK I. 218) jelenik meg, amikor HOFFHALTER Rudolf egy esztendei váradi tartózkodás után újra visszatér Debrecenbe.²³ S ugyanezt a ferde kétpontos ü betűt találjuk ebben az énekeskönyvben is, ezért megjelenését 1586 tájára tehetjük.

MOLNÁR József nyomdahelyesírási vizsgálatai csak 1576-ig terjednek, s ezen időköz debreceni nyomtatványai közül mindössze kettőben talált kétpontos ü betűt.²⁴ Mindkettő CSANÁDI Demeternek JÁNOS királyról szóló históriás éneke, amelyeket SZABÓ csupán az ének keletkezési éve alapján vett fel 1571-re (RMK I. 88 és 89), a másodikat méghozzá kolozsvári nyomtatványnak véelve. Ez utóbbi — amelynek debreceni megjelenését SOLTÉSNÉ tisztázta²⁵ — MOLNÁR szerint 1571-ben, a másik pedig a század végén vagy a XVII. század elején jelent meg. GULYÁS Pál szerint azonban ez az unitárius fejedelmet magasztaló ének 1571-ben MÉLIUSZ idejében Debrecenben nem jelenhetett meg,²⁶ s különben is HOFFHALTER antikváival nyomták. Véleményünk szerint ennek megjelenését éppen az „ü” betű miatt 1585 utánra kell tennünk, míg a másiknak a századforduló táján történt megjelenését elfogadhatjuk.

3. *Beythe István énekeskönyve. Monyorókerék, 1590 táján.* SZABÓ Károly RMK I. 355. tételét szintén három részre kell bontanunk.

a) A bibliográfiai adatok. „Bejthe István. Énekes könyv (kótákkal) . . . (XVI. száz.)”. Ezeket TOLDYTól merítette, aki SZENCZI MOLNÁR Albert 1607-ben megjelent zsolnárfordításának (RMK I. 407) előljáró beszédéből erre a mondatra támaszkodott: „Mert látom, hogy fő emberek által, az Soltarnac nagy része meg vagyon fordítva, . . . Kik közül az tettzésem szerint legszebec az Szegedi Gergelyé, es Sztarai Mihalyé, vadnac, Istennek hála egyéb szép énekekis, Melyekkel rakva az Debreceni Anna sz: Egyház énekes könyve, az Bornemisza Peteré, Huszar Galé es Bőythe Istvané”. TOLDY ezt az utóljára említett könyvet vélte „felismerni azon ismeretlen kótás nagy énekeskönyvben”, amelyből neki töredéke volt, hiányos, címlaptalan példányát pedig NAGY István gyűjteményé-

²⁰ Uo. Vö. CSOMASZ TÓTH: *I. m.* 81. l. 102. jegyz.

²¹ Jelzete: A 296/IV

²² ENYEDI György: *Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Bev. ell. VARJAS Béla. Kolozsvár, 1942. 25. l.

²³ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 148. l.

²⁴ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963. 310—311. és 316. l.

²⁵ SOLTÉSZ Zoltánné: *Tévesen nyilvánított XVI. századi nyomtatványok*. Magyar Könyvszle. 1957. 50. l.

²⁶ GULYÁS Pál: *Chanádi Demeter históriai énekének 1571-i debreceni kiadásáról*. Irodalomtörténet, 1928. 301. l.

ben látta. Így került SZABÓ Károly bibliográfiai leírásához a „kótákkal” megjegyzés. BEYTHE István lévén a szerzője, SZABÓ Károly, aki sem NAGY István akkor lappangó csonka példányát, sem TOLDY töredékét nem látta, hozzáfűzte a leírásához, hogy „hihetőleg Német-Ujvárt, . . . de bizonyosan Manlius János dunántúli vándornyomdájában lá'ott világot”.

b) A TOLDY, illetve SZABÓ által BEYTHE énekeskönyvének vélt NAGY István-féle, sokáig elveszettnek hitt példányról azóta kiderült, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban megvan, de nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál 1574-ben megjelent énekeskönyve — amely valóban tartalmaz kottákat.²⁷

c) SZABÓ végül egy TOLDY tulajdonában levő töredéket is említ példányként. Ez elveszett, de nyilván ez is HUSZÁR Gál énekeskönyvének darabja volt, hiszen TOLDY azonosnak találta a fentebbi NAGY István-féle példánnyal. Ezek alapján RÉVÉSZ Kálmán BEYTHE énekeskönyvét így vette fel összeállításába: „Dunántúl 1584 körül nyomtatott.”²⁸ ERDÉLYI Pál pedig hozzátette: „Toldy említése után gyaníthatjuk, hogy 2-r. lehetett s bizonyos, hogy hangjegyes kiadás, talán Graduále volt.”²⁹ Érdeemes megfigyelni a legenda-képződést: a „nagy” jelző alapján másodrétre gondol, hibás példánymeghatározás révén pedig graduálénak véli, és bizonyosnak tartja, hogy kották is voltak benne.

CSOMASZ TÓTH ezt írja BEYTHE énekeskönyvéről: „. . . a Psalterium Ungaricum előszavának idevonatkozó passzusa arra enged következtetni, hogy szoltárparafrázisok és más eredeti magyar énekek is voltak benne. Ha az is való, amit Szabó Károly (RMK. I. 355. sz.) közöl felőle, hogy ti. hangjegyeket is tartalmazott, akkor még sajnálatosabb, hogy egyetlen csonka példánya is elveszett anélkül, hogy legalább hangjegyeit valaki közölte, vagy akárcsak másolatban megmentette volna. Persze, az sincs kizárva, hogy legalábbis egy részében graduális jellegű volt és ez esetben valószínűbb, hogy kótái gregorián liturgiai anyagot tartalmaztak. Megjelenésének idejét 1584 tájára tehetjük.”³⁰ Így bővült ki lassan SZENCZI MOLNÁR szűkös adata, aki — mint láttuk — előbb felsorolja a szoltárfordításokat, utána „egyéb szép énekeket”, amelyenekkel telve más énekeskönyvek mellett „Böythe Istváné” is.

Sajnos, a NAGY István-féle példány csak ERDÉLYI fentebbi összeállítása után került meg, s a kutatók figyelme elsiklott CSIKY János közlése fölött, aki beszámolt arról, hogy a NAGY István-féle példány nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál műve, s hozzátette: „Így tehát semmi adat sem bizonyítja ezt, hogy a Sz. Molnár Albert által említett Beythe-féle énekeskönyvben hangjegyek voltak.”³¹ Ugyanő ehhez a megállapításhoz lábjegyzetben hozzáfűzte: „Több mint valószínű, hogy ez a sokat keresett mű azonos a Fraknoi-féle *Canciones funebrales* cz. könyvtáblából kiáztatott *Manlius* nyomdájából való töredékekkel (N. Múzeum), a melyet eddig az *Ujfalvi* halotti énekek 1598-iki első kiadásának gyanítottak”.

Erre a megállapításra CSOMASZ TÓTHig senki sem figyelt fel. Szerinte ennek a töredéknek „Beythe lehetett az összeállítója, de ebben az esetben sem valószínű, hogy ez a kicsi funebrális volna az ismeretlen Beythe-féle énekeskönyv.”³² Minden jel arra mutat azonban, hogy CSIKY járt a helyes nyomon.

Érdeemes közelebbről megnézni ezt a formájában a század magyarországi nyomtatványai között egészen ritka, haránt alakú töredék *Canciones funebrales*t, amelyet FRAKNOI

²⁷ Vö. KELECSÉNYI ÁKOS: *Nagy István élete és gyűjtőmunkája*. Magy. Könyvszle. 1963. 335. l.

²⁸ *I. m.* 267. l.

²⁹ *I. m.* 125. l.

³⁰ *I. m.* 83. l.

³¹ CSIKY JÁNOS: *Régi magyar művészi zene*. Magy. Könyvszle. 1905. 125. l.

³² *I. m.* 85. l.

könyvtáblából áztatott ki, s mint 1599 előtt megjelent „kis nyolcadrét” énekeskönyvet ismertetett, címét az első meglevő levél élőfejéből véve.³³ A töredék a 9—48. és 65—72. számozott levelet tartalmazza, s még a következő élőfejek vannak benne: „De extremo iudicio” és „De regno coolorum” — mindkettő egyben énekem. Az utóbbi éneket utolsó versszaka szerint BORNEMISZA Péter írta 1567-ben. A töredékből ugyanakkor FRAKNÓI személyvényeket is közölt.

Révész Kálmán e könyvet BORNEMISZA műveként vette fel, 1582 tájára téve megjelenését.³⁴ ERDÉLYI szerint „legközelebb áll Ujfalvinak többször kiadott halotti énekeihez, Bornemiszanak 1582-ben és Szegedinek debreczeni 1590-iki kiadásához”. Megállapításához hozzáfűzte, hogy valószínűleg nem UJFALVI halottasának első 1598-i kiadása.³⁵ A következő lépés CSIKY már fentebb ismertetett feltevése volt, majd őt követően FAZAKAS József megállapította, hogy ez a MANLIUS-nyomtatvány valószínűleg 1584 után hagyta el a sajtót, a műben található egyetlen iniciálé állapotából következően.³⁶

A közelebbi időmeghatározást különös módon itt is a kétpontos „ü” vizsgálata tette lehetővé. MANLIUS ebben a nyomtatványban már használja az eléggé újnak látszó „ü” betűt, amely nála legelőször az 1589-ben megjelent perikópás könyvének (RMK I. 228) B ívétől kezdve jelentkezik, váltakozva az ű és egyéb jelöléssel. 1588-ban (RMK I. 223) még nem használta. Az énekeskönyv megjelenését 1590 tájára tehetjük.

Az említett ü-betű használatában ugyanazt a következetlenséget tapasztaljuk, mint HOFFHALTER Rudolfnál: „vduarlünk . . . lefzünk . . . lelkünk . . . fzuzekkel . . . mondgyük. . .”³⁷

Mindezek alapján az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött FRAKNÓI-féle áztatást valóban elfogadhatjuk BEYTHE énekeskönyvének. Fájó, hogy le kell mondanunk egy tévedés-sorozat alapján megjelentnek hitt nagy kottás énekeskönyvről, de a töredék mindenben fedi az egyetlen megbízható adatot, SZENCZI MOLNÁR közlését: nem zoltárok, hanem „egyéb szép énekek” alkotják tartalmát.

KELECSÉNYI ÁKOS

³³ OSZK jelzet: RMK. I. 356/a.—Ld. FRAKNÓI Vilmos: *Könyvtáblákban felfedezett XVI. és XVII. századbeli magyar őnyomtatványok*. Magyar. Könyvszle. 1878., 266. 289—291. l.

³⁴ *I. m.* 266. l.

³⁵ *I. m.* 125. l.

³⁶ Ld. CSOMASZ TÓTH: *I. m.* 85. l. 106. jegyz.

³⁷ Fol. 33.

FIGYELŐ

A „Könyvtári Minerva”-ról. A *Magyar Könyvszemle* 1899. évfolyamában szerény hír¹ adta tudtul, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége a múzeumok és könyvtárak állapotát és múltját ismertető zsebkönyv közreadását tervezi.

Az 1897-ben felállított Országos Főfelügyelőség korán felismerte, hogy területének ismerete és a fejlesztés igénye² megköveteli az állandó tájékozottságot. Ezért vette munkaprogramjába egy zsebkönyv kiadását.

A *Szemle* ugyanazon évfolyamában³ további közleményt is olvashatunk a zsebkönyv előkészületeiről. Címe most már a végleges: *Magyar Minerva*, és tisztázza céljait is: kényelmesen használható gyakorlati segédeszközt akar az érdeklődők kezébe adni, továbbá visszatükrözni a magyarországi kultúra „egy igen nevezetes részének képét.” A közlemény előre figyelmeztet, hogy az új kiadvány teljesség szempontjából nem lesz tökéletes, különösen a múzeumok vonatkozásában. A könyvtárügy terén jobb a helyzet, mivel e téren jelentékeny előmunkálatok folytak. Reményét fejezi ki, hogy a *Magyar Minerva* hozzá fog járulni ahhoz, hogy a vezetésben öntudatosabb elvek érvényesüljenek, és ennek eredményeként majd részletesebb adatok állnak a további kötetek összeállításához rendelkezésre. Az Országos Főfelügyelőség 1695 kiküldött kérdőívéből 916 érkezett vissza, és kb. 700 került ebből felhasználásra. Egyben megemlíti, hogy az összegyűjtött adatokat a szerkesztőség egy bécsi kiadvány szerkesztőségének is átengedte a külföld tájékoztatására.

A *Minerva* munkálatai tehát megindultak, de nem minden előzmény nélkül. Az első kísérletek a könyvtári helyzet feltárására, összefoglalására statisztikai jellegűek voltak: GyÖRNGY Aladár szerkesztésében 1886-ban megjelent a *Magyarország köz- és magán-könyvtárai 1885-ben* c. kiadvány. Az adatgyűjtés módját, a feldolgozás elveit fekteti le ez a jelentős munka, és nem nehéz hatását felismerni a *Magyar Minerva* 1. évfolyamán.

Megelőzi azonban a *Magyar Minerva* kiadását a jelzett bécsi szerkesztőség kiadványa,⁴ amelyről a recenzió⁵ joggal állapíthatja meg: „valóságos kincses bányához vezetõ utat jelöl meg ez a könyv”. A könyv révén külföldön — első ízben hiteles adatok alapján — „kedvezõ következtetéseket vontak kulturális állapotainkra”. Sok könyvtárról e révén szerezhettek először tájékozódást. 1014 osztrák és 656 magyar könyvtárról közölt ismertetést. Rövid, de tartalmas történeti részét és az egyes könyvtárakra vonatkozó szakirodalom pontos összeállítását érdemes kiemelni. PETZHOLDT 1875-ben megjelent jegyzékét követi szerkezetében.

1. *Magy. Könyvszle.* 1899. 205. l.

2. *Videki könyvtáraink 1899-ben.* Kivonat a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének működéséről a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett jelentéséből. *Magy. Könyvszle.* 1900. 265—274. l.

3. *Magy. Könyvszle.* 1899. 408. l.

4. BOHATTA, Johann—HOLZMANN, Michael: *Adressbuch der Bibliotheken der Osterreich—Ungarischen Monarchie.* Wien, 1900.

5. *Magy. Könyvszle.* 1900. 101—102. l.

A *Magyar Minerva* szerkesztésének előzetes híreit valóban rövid idő múlva követi a kiadvány is. A *Könyvszemle*⁶ sietve hírül adja megjelenését, és örömmel jelzi, hogy a napi sajtó jól fogadta, majd később részletesebb recenziót is közöl.

Nyomon követhetjük a 2. évfolyam előkészületeit⁷ és megjelenését is.⁸ Az 1902-ben megjelent kötet az 1901-es adatok alapján valóban friss tájékoztatást tudott nyújtani. A nyomdai átfutási idő, úgy látszik, akkoriban még nem jelentett problémát . . .

Az Országos Főfelügyelőség gondoskodik a kiadvány költségeiről, a 3. évfolyam szerkesztési költségeire 2230 koronát fordít, alig valamivel kevesebbet, mint a könyvtári tanfolyamokra.⁹

A további kötetek sorsa azonban már nem ilyen biztosított. Egyre lassabban és egyre nagyobb időközben követik egymást a kötetek. A 4. évfolyam (1912) előszava joggal panaszodik a szerkesztés nehézségeire: a tiszteletdíjas könyvtárosok változásai-val nagyon bizonytalan az adatok gyűjtése. Tudatában van a szerkesztőség annak is, hogy mint minden statisztika, ez is már a megjelenés napján elavult, s a tükörkép, amelyet mutat, a jelen állapotnak csak közelítően hű mása.

Az 5. kötet ismét viszonylag gyorsabban jelenik meg — 1915-ben —, de az előszó-ban itt is a szerkesztés nehézségeiről olvashatunk.¹⁰

Közbeszólnak a háború eseményei is mind az 5. kötet adatgyűjtésének teljessége vonatkozásában, mind pedig a további kötetek megjelenésébe.

Hosszú szünet következik, míg végre az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ kiadásában 1932-ben megjelenik a 6. kötet. Hiába írja azonban GULYÁS Pál:¹¹ „Adja az isteni Gondviselés, hogy . . . a jelen súlyos gazdasági válság dacára is mielőbb napvilágot láthasson” — a folytatás elmaradt mind a mai napig.

64 év alatt a *Magyar Minerva* 6 kötete azonban nélkülözhetetlen segédeszközzé vált. Már az első kötetek megjelenésekor polgárjogot nyert, nemcsak a hazai, hanem a külföldi könyvtári életben is. Így emlékeznek meg a kiadványról: „jól ismert csinos vászonkötésben megjelent a kiadvány, mely nélkülözhetetlen segédeszköz.” Adatait, mint megbízható forrást használják fel, így például GULYÁS Pál egy cikkében¹² a hazánkban fellelhető ősnymotatványok számát a *Magyar Minerva* alapján közli, vagy ZAMBRA L.: *Corriere d'Ungheria* c. ismertetése¹³ is a statisztikai adatokat a *Minervából* veszi át.

Mind célkitűzéseiben, mind a szerkesztésben ma is hasonló problémák előtt állunk, mint a századforduló táján. A felszabadulás óta eltelt időben többször felmerült egy könyvtári adattár kiadásának igénye. Az igény jogosult, hiszen a magyar könyvtárügy önálló fejlődése, kibontakozása erre az időszakra esik. Kialakulnak a különböző könyvtártípusok, hálózattá szerveződnek, és megszületik az egységes magyar könyvtári rendszer. E rendszer adatszerű megismertetése bel- és külföldön egyaránt elengedhetetlen. Jó alkalomnak látszott az 1957-i statisztikai felmérés adatainak felhasználásával elkészíteni a magyar könyvtári címjegyzéket. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ már akkor foglalkozott a kiadás gondolatával, azonban a megvalósulás akkoriban elmaradt.

Mikor napirendre került a vidék szakirodalmi ellátottságának kérdése, felvetődött, hogy a nagyobb tudományos és szakkönyvtárakról, azok szolgáltatásairól ismertetést kell adni. E gyakorlati kívánalomból született meg az első olyan tájékoztatás a felszabadulás után, amely legfontosabb könyvtáraink rövid történetét, szervezeti felépítését,

6. *Magy. Könyvszle.* 1900. 110. l.

7. *Magy. Könyvszle.* 1901. 110. l.

8. *Magy. Könyvszle.* 1902. 176—177. l.

9. *Magy. Könyvszle.* 1906. 43. l.

10. *Magyar Minerva.* 5. köt. 1912—1913. Bp. 1915. Bevezetés. V. l.

11. *Magy. Könyvszle.* 1931. 105—107. l.

12. *Magy. Könyvszle.* 1906. 14. l.

13. *La Bibliofilia.* 14. évf. 10—11. sz.

szolgáltatásait és kiadványait ismertette.¹⁴ A kiadvány valóban reális szükségleteket elégített ki, amit bizonyít, hogy az első kiadást rövidesen követte a 2., átdolgozott kiadás is. Hasonlóan az élet követelte a műszaki könyvtári hálózat jelentősebb szakkönyvtárainak ismertetését is.¹⁵ Az említett kiadványokon kívül mindössze még két részterület adatainak összefoglalásáról számolhatunk be:¹⁶ a kaposvári megyei könyvtár ismerteti a Somogy megyei közművelődési tanácsi hálózatot, a Szombathelyi megyei könyvtár pedig a Vas megyei könyvtárakat.

Az elmúlt év tavaszán a Könyvtártudományi és Módszertani Központ hozzákezdett egy könyvtári adattár kiadásának előkészítéséhez. Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács nemcsak anyagi támogatásával tette lehetővé a terv megvalósítását, hanem nagy segítséget nyújtott a kiadvány célkitűzéseinek meghatározásában, a szerkesztési elvek kialakításában. A Tanács Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottsága és az Elnökség megvitatta a KMK tervezetét, és ennek alapján indult meg a munka.

36 könyvtári címjegyzék¹⁷ részletes elemzése alapján határoztuk meg a *Könyvtári Minerva* szerkezetét, a mutatók rendszerét és az egyes könyvtárakról közlésre kerülő adatok megválogatását. A *Magyar Minerva*, amelynek utolsó kötete 1932-ben jelent meg, tartalmazza a könyvtárak mellett a múzeumok, levéltárak, tudományos intézetek, társulatok, tanintézetek adatait is. Felvetődött a kérdés, hogy az új kiadvány a könyvtárakat a kulturális-tudományos intézményekkel együttesen tárgyalja-e. A felszabadulás óta eltelt időszak alatt azonban mind a tudományos-kulturális intézmények, mind a könyvtárak száma oly mértékben növekedett meg, hogy nem látszik célszerűnek az együttes adatközlés, a teljességre törekedés. Egy ilyen vállalkozás meghaladná a rendelkezésre álló erőket.

A *Könyvtári Minerva* szerényebb igényekkel indul, és ezért nem is tekinti magát a *Magyar Minerva* szerves folytatásának, amint ez címében is megnyilvánul. A kiadvány célját így határozhatjuk meg: *regisztrálni* a különböző típusú könyvtárakat, azokról *adatszerű tájékoztatást* nyújtani és *elősegíteni a könyvtárak együttműködését*, a könyvtári kapcsolatok fejlesztését, mind hazai, mind külföldi viszonylatban. A kiadvány céljából adódóan következik, hogy meg kell találni a kellő egyensúlyt a terjedelemben, a közölt adatokban és az idegen nyelvű szövegrészekben.

A regisztrálás érdekében a kiadványnak minden könyvtárnak tekinthető intézményt tartalmaznia kell, mert csak így töltheti be egyúttal a könyvtári címtár szerepét is.

A tájékoztatási és a könyvtárak közötti együttműködést elősegítő funkciók szabja meg, hogy a könyvtárakról milyen *adatok* kerüljenek közlésre. *Bővebb adatokat* csak azokról a könyvtárakról szükséges közölni, amelyek *helyi hatókörükön túl nyújtanak szolgáltatásokat, vagy történetileg kialakult gyűjtőkörrel rendelkeznek, és egyedi funkciókat töltenek be*. Ezek a könyvtárak *önálló cím* alatt kerülnek közlésre. Az egy hálózathoz tartozó, azonos funkciókat betöltő könyvtárak minimális adatokkal, csak *felsorolásra* kerülnek, néhány könyvtártípusról csak *megyénként összesített számadatokat* közlünk (iskolai, kisebb szakszervezeti könyvtárak).

Könyvtári minimum hiányában nem vállalkozott a szerkesztőség arra, hogy egy-egy és mechanikus állományhatárral kizárjon könyvtárakat. Minden könyvtár feldolgozásra kerül, amelyet hálózati központja annak minősít, a differenciált feltárás viszont súlyuknak megfelelően kezeli ezeket.

14. *Tájékoztató a magyar tudományos és szakkönyvtárakról és szolgáltatásairól*. (Összeáll. FARAGÓ Lászlóné—JÁNSZKY Lajos.) 2. átd., jav. kiad. Bp. 1962.
15. *Tájékoztató nagyobb ipari szakkönyvtárainkról*. (Összeáll. BALÁZS Sándor—SZABOLCSKA Ferenc. Szerk. JÁNSZKY Lajos.) Bp. 1961.
16. *A Somogy megyei könyvtárak címadatai*. A Somogy megyei könyvtár évkönyve 1960—1961. Kaposvár, 1962. 19—34. l. — *A Vas megyei könyvtárak címjegyzéke és főbb adatai*. A Bercsenyi Dániel megyei könyvtár évkönyve, Szombathely, 1963. 69—89. l.
17. *Könyvt. Tájékozt.* 1963. II. 9. 1. sz. *Könyvt. Figyelő*. 1964. 3—4. sz. 189—196. l.

A szerkezetről tekintettel kell lennünk arra, hogy a közlés módját tekintve egyes könyvtárak önálló címként kerülnek felvételre, mások csak felsorolásra, illetve megyénkénti összesítésre. Ezért helyesnek látszik, hogy az adatokat a könyvtárak, illetve a hálózati központok betűrendjében közöljük, a hálózati tagkönyvtárakat a hálózat neve alatt felsorolva.

Általában az ilyen jellegű kiadványoknak három kérdésre kell választ adniok:

1. egy helységben milyen könyvtárak vannak,
2. egy bizonyos könyvtár hol van,
3. egy szakterületen milyen könyvtárak és szolgáltatások állnak rendelkezésre.

A választ a kiadvány törzse és a mutatók együttesen adják meg. A fentebb ismertetett szerkezet mellett a következő mutatók nyújtanak teljes kiegészítést:

Összevont megyei és helységmutató
 Könyvtárak betűrendes mutatója
 Gyűjtőkörök betűrendes mutatója
 Különgyűjtemények mutatója
 Névmutató

A *Könyvtári Minerva* hazai és külföldi használhatóságát és értékét kívánjuk növelni néhány fontos könyvtárügyi intézményről, illetve kérdéssel adott szöveges ismeretessel:

1. Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács szervezete, bizottságai, kiadványai és a rávonatkozó rodalom,
2. a MTA Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága,
3. a Szabó Ervin Kör,
4. az ELTE Könyvtártudományi Intézete,
5. a könyvtárosképzés rendszere,
6. központi szolgáltatások: központi katalógusok (hány könyvtárról, milyen periódusról, milyen művekről, mennyi cédula), Országos Gyarapodási Jegyzék, Magyar Nemzeti Bibliográfia, Magyar Folyóiratok Repertórium, Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa,
7. Könyvtártudományi és Módszertani Központ,
8. könyvkiadás, könyvkereskedelem,
9. könyvtári folyóiratok annotált jegyzéke,
10. tagság nemzetközi könyvtári szervezetekben.

A kiadvány külföldi használói részére a bevezetést, az alkalmazott rövidítéseket, a gyűjtőköri mutatót és a fentebb felsorolt ismertetéseket angol és orosz nyelven is közöljük.

A „*Könyvtári Minerva*” adatgyűjtésének módszere eltér a múltban és más hasonló kiadványoknál alkalmazottaktól, nem utolsósorban azok tapasztalatai miatt. Nem mechanikusan kiküldött és esetlegesen beérkező kérdőívrendszeren alapul, hanem a kérdőíveket főbb hálózatonként a hálózat egyes könyvtárait jól ismerő munkatársi gárda gyűjti össze és dolgozza fel az adatokat. Az egyes könyvtárak ismeretében egyedileg határozzák meg, hogy milyen adatok, milyen részletességgel kerüljenek a címtárba.

A kiadvány terjedelme előreláthatólag 50 ív lesz. Előkészítését szerkesztőbizottság gondozza, melynek tagjai: BALÁZS Sándor, BÓDAY Pál, FARAGÓ Lászlóné, GERŐ Zsoltné, KÉKI Béla, SZÉKELY Sándor.

Egyet kell értenünk azonban a *Magyar Minerva* első kötetének recenziójával:¹⁸ „Egy megközelítőleg teljes és tökéletes névkönyv hosszú évek múlva lesz csak összeállítható. Hogy egyáltalában sikerüljön, ahhoz a szerkesztők buzgalma nem elegendő, feltétlenül szükség van az egyes intézetek vezetőinek közremunkálására is.” A fentieket kiegészíthetjük, hogy nemcsak a vezetők, hanem az egész magyar könyvtári társadalom együttműködése szükséges a *Könyvtári Minerva* megszületéséhez.

FARAGÓ LÁSZLÓNÉ

Magyar kiadványok és az UNESCO. Van abban valami jelképes, hogy az UNESCO párizsi palotájába lépőt könyvek fogadják. Jobbra a könyvtár, balra az UNESCO-kiadványok boltja hívogat. Mindez nem véletlen, mert a tizenkilenc éves UNESCO, alapítása óta, „book-minded” volt, s ma is az.

Osztályai közül a legnagyobb, a közel háromezrzes létszámú *Documents and Publications Service* foglalkozik a könyvek és periodikák kiadásával. Fordítói és lektorai a négy hivatalos nyelven — angolul, franciául, oroszul és spanyolul — ontják a rengeteg dokumentumot, munka-papírt, zárójelentést és jegyzőkönyvet, megannyi írásos lecsapódását egy nagy nemzetközi szervezet sokféle tevékenységének. A könyvtári osztály viszont, amelynek a szerző közel hét évig volt helyettes vezetője, a világ sokféle könyvtári és dokumentációs megmozdulásának legfőbb központja, egyeztetője és bizonyos fókig irányítója. Munkája nyomán közkönyvtárak egész sora jött máris létre a fejlődő országokban, de a fejlett országok számára is volt és van is mondanivalója, különösen a nemzeti és a szakkönyvtárak területén s ezenkívül konferenciáin és kiadványain keresztül.

Az UNESCO Titkárságát, főleg könyvtárát Magyarország is gyakran látta el tudományos és kulturális életünket ismertető dokumentációs anyaggal, viszont hazai könyvtáraink is igen sok hasznos kiadványt kaptak az UNESCO különböző részlegeitől. Nevünk és helyünk az UNESCO kiadványaiban, saját adatszolgáltatásunk alapján, sokat javult. Nevelésügyi eredményeinket, könyvtárainkat és bibliográfiai tevékenységünket ezen az alapon ma már nemzetközileg ismerik. Két éve az UNESCO *Museum* c. folyóirata önálló magyar számot adott ki, azelőtt meg egy magyar novellagyűjtemény jelent meg franciául az UNESCO gondozásában. A *Magyarországi művészeti emlékek a kezdetektől 1526-ig* c. kötet összeállítása most van folyamatban, a MADÁCH-centenárium tiszteletére *Az ember tragédiája* jelenik majd meg francia verses fordításban, s egy modern magyar novelláskötet előkészületei is megkezdődtek. Mindhárom mű az UNESCO égisze alatt fog megjelenni.

Saját kiadványainak dajkálásán kívül tagállamaiét is támogatja az UNESCO olyan munkák megjelentetésével, amelyek egy-egy „project”-je előbbrevitelét célozzák. Tavaly jelent meg az első ilyen, UNESCO támogatta kiadványunk a *Magyar bibliográfiai bibliográfiája — 1958—60* c. kötet, amelyet a *Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról, 1950—1962* c. válogatott bibliográfiája s az 1962-ben nálunk rendezett *Matematikai szimpózium* angol, francia és orosz nyelvű zárójelentése követett.

Végül megemlítjük a Magyar UNESCO Bizottság tervbe vett folyóiratát, amely hazai tevékenységeinket a nevelés, a tudomány és a kultúra, tehát az UNESCO munkaterületein lesz hivatva bemutatni, valamint bibliográfiai sorozatunkat, amelyek keretében az UNESCO kiadványait ismertetjük meg a magyar közönséggel.

MALLER SÁNDOR

Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán.¹ A tudományos tájékoztatási munka egyik fontos és újabban sokat vitatott kérdése a szakirodalomban a nem-publikált dokumentumok, közkeletű terminológiával az ún. kutatási jelentések gyűjtése, feldolgozása, aktív propagálása. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete Dokumentációs Csoportja által megjelentetett gazdaságossági bibliográfia kapcsán — mint egy tudományos tájékoztatási termék nyomán — indokoltan vetődnek fel fenti, a „kuta-

¹ *Irodalomjegyzék a gazdaságossági számítások problémáiról.* Összeáll. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Dokumentációs Csoportjának munkatársai. Szerk. FERENCZY Ödönné. Bp. 1964. 75, XI l. Sokszt.

tási jelentésre” vonatkozó kérdések, illetve ezek a kérdések (gyűjtés, feldolgozás, aktív propagálás) értelemszerűen kiterjednek immár a nem-publikált bibliográfiákra és dokumentációs összeállításokra is.

A nagy munkával, az *intézeti kutatások elősegítésére* készült hasznos irodalomjegyzékről vajon tudomást szereznek-e mindazok, akiket ez a téma érdekelhet — ezt kérdezzük a kutatás oldaláról; tudomást szereznek-e róla az illetékes szakkönyvtárak és dokumentációs intézmények, amelyek esetleg maguk is hasonló összeállítást terveznek, vagy már vesződnék is ilyesmivel — ezt a tudományos tájékoztatási oldalról. A kiadvány maga természetesen nem válaszolhat e kérdésekre, sajnálatosan még azt sem közli, hogy *hány példányban* sokszorosították. Pedig nem egy efemer, néhány tucat címet hevenyészve felsoroló jegyzékről van szó, hanem egy meghatározott — más kérdés, hogy helyes — szerkesztési elvet tükröző, több mint 800 tételt tartalmazó cikk-bibliográfiáról, amely egy mind a közgazdasági elméleti, mind pedig a gazdasági munkát érdeklő rendkívül időszerű témát dolgoz fel: a gazdaságossági számítások problematikáját.

A cikk-bibliográfia forrásául az intézeti folyóiratállomány szolgált — itt felmerül a kérdés: nem lett volna-e hasznos járulékosan feldolgozni az „állományon kívüli”-eket is? Feldolgozásra kerültek a magyar, szovjet, lengyel, csehszlovák és NDK-beli folyóiratok 1957—1963-as évfolyamai, valamint függelékként a kapitalista országok 1961—1963. évi periodika-irodalma. A szláv nyelvű tételeknél a cím fordítását is megadják.

Erősen vitatható a bibliográfia *szerkesztési elve*: *országoként és ezen belül évfolyamonként* sorolja fel a tételeket (a továbbiakban a betűrendezés természetesen helyes). Ez a fajta elrendezés olyan féle keresés megkönnyítésére alkalmas csak, amikor a kérdés az, hogy egy bizonyos országban pl. 1962-ben mit írtak a gazdaságossági számításokról. Valójában a *kutatást a téma érdekli*, függetlenül az irodalom megjelenési helyétől, évétől (egy rövid cikluson belül, mint amilyen 1957—1963, amúgysem különösen érdekes az évszám). Szerencsésebb lett volna talán a *téma jellegének megfelelő szakcsoportosításban elrendezni az anyagot* (pl. ipar, külkereskedelem stb.) és szükség szerint *földrajzi mutatóval* kiegészíteni azt, továbbá még kronológiai mutató is elképzelhető, ha ilyennek feltétlen indokoltsága van. A tőkés országokbeli irodalom függelékben történő szerepeltetése (ezen belül is az időrend a rendezés elve) — nem biztos, hogy a legjobb, de elfogadható — alternatív megoldás. De ha már az ismertetett szerkezet mellett döntöttek, legalább *egy tárgymutató* feltétlenül szükséges lett volna, hogy ha pl. valaki a külkereskedelem gazdaságossági számításai iránt érdeklődik, ne kelljen 5 országban és ezen belül hét évfolyamban fáradságosan keresgélnie, hanem kaphasson ehhez a tárgymutató által segítséget. Nem lett volna érzéketlen a *névmutató* és a *feldolgozott folyóiratok jegyzéke*, amely reprezentálta és tájékoztatta volna a kutatót a valóban gazdag szakirodalmi forrásanyagról.

A cikk-bibliográfia *értéke és pozitív értékelése* készítenek kritikai megjegyzésekre, hogy a további munka során és az ehhez hasonló „kézirat gyanánt” jellegű egyéb bibliográfiák szerkesztése során el lehessen kerülni olyan nem tartalmi nehézségeket, amelyek azonban alkalmasak egy-egy bibliográfia használhatóságának csökkentésére.

Végül felmerül az a kérdés: rendelkeznek-e az illetékes tájékoztatási központok megfelelő áttekintéssel az ország bibliográfiai és dokumentációs „termeléséről” (ideértve a házi használatra szánt 5—6 példányban készült irodalomjegyzékeket is), és nem kellene-e valamit tenni a nem-publikált tájékoztatási anyag központi regisztrálása érdekében?

RÓZSA GYÖRGY

A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai. 1962 decemberében írta ki a Művelődésügyi Minisztérium pályázatát könyvtártudományi kutatásokra. A pályázat kiírását igen alapos szakmai vita előzte meg. A KMK a külföldi szakirodalom és a hazai szükségletek gondos tanulmányozása alapján összeállította azt a témajegyzéket, amely felölelni igyekezett azokat a kutatási témákat, amelyeknek elméleti kidolgozása a hazai könyvtárügy, a bibliográfiai és dokumentációs tevékenység további fejlődése szempontjából fontosnak tűnt. A témák kijelölésében döntő szempontként az szerepelt, hogy a kijelölt téma elméleti kidolgozása országos szempontból fontos-e. Tudatosan nem vizsgálta azt, hogy tudományos vagy pedig gyakorlati jelentőségű-e a téma. A témajegyzék összeállításának alapjául SEBESTYÉN Géza 1960-ban, az Országos Könyvtártudományi Értekezleten előterjesztett elaborátuma szolgált. A témajegyzéket annak előkészítési stádiumában megvitatta és elfogadta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottsága mint a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának tanácsadó szerve a tervezetet módosításokkal és kiegészítésekkel magáévá tette, és javaslatot tett a Művelődésügyi Minisztériumnak arra, hogy a kutatási terv egyes országos jelentőségű témáival kapcsolatban pályázatot írjon ki.

Múlt év novemberében bírálta el az OKDT Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottsága, külső szakértők véleményének meghallgatása után a beérkezett pályázatokat.

A bizottság két első és egy harmadik díj kiadását javasolta. A két 5000 forintos első díjat nyert munka DÉRI Miklósné (Budapesti Egyetemi Könyvtár) *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozódási szokásai és a szakirodalmi tájékoztatás iránti igényei* és GALLAI Ervin (Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ) *A mezőgazdasági bibliográfiai tájékoztatás kérdései* c. pályamunkája nyerte.

A 2000 forintos harmadik díjat a minisztérium a bizottság javaslatára KÁROLYI Zsigmondnének (Országos Pedagógiai Könyvtár) ítélte *Kísérlet a középiskolai tanárok olvasási szokásainak elemzésére* c. pályamunkájáért.

A könyvtártudományi pályázat első éve sikeresnek mondható. A díjazott pályamunkák mindegyike a magyar könyvtárügy, a szakemberek szakirodalmi ellátása szempontjából fontos kérdéseket tisztázott. Mindhárom díjazott pályamunka tudományos módszerekkel, a gyakorlati alkalmazás lehetőségeinek figyelembevételével készült.

A könyvtártudományi kutatás új rendszerének sikerét az is bizonyítja, hogy a kidolgozás hevenyészettsége, a tudományos vizsgálati módszerek mellőzése miatt nem díjazható pályamunkák is a magyar könyvtárügy szempontjából fontos kérdéseket vetettek fel, és ha a pályázók nagyobb gonddal fognak hozzá témájuk kidolgozásához, bizonyára a siker reményében küldhetik be munkájukat az 1964. évre is kiírt pályázatra.

Nem is volt remélhető, hogy az első évben a témajegyzékben felvetett valamennyi téma vagy akárcsak a pályatételként kiemelt témák mindegyike gazdára találjon. A kutatási program az 1963—65. évekre szól, tehát kellő időt biztosít az egyes témák kidolgozására.

Sz. J.

A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága február 3-án tartotta alakuló ülését az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában. A kartográfia-történeti kutatások köréből külföldön számos értekezés, tanulmány, tudományos térkép-bibliográfia látott napvilágot az utóbbi időkben. Egymás után jelennek meg a reprezen-

tatív kiállítású *Monumenta Cartographica* kiadványok, amelyek egy-egy ország legrégebb térképeit mutatják be tudományos ismertetések keretében. Nálunk is történtek kezdeményezések ezen a téren, de a kutatások tervszerűbb és intenzívebb kifejlődését, többek között a publikációs lehetőség úgyszólván teljes hiánya akadályozta. RADÓ Sándor professzor, a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottságának elnöke vette magára azt a gondot, hogy a magyar térképtörténeti kutatások ügyét felkarolja, elvállalva az általa létrehozott Térképtörténeti Munkabizottság vezetését.

A Munkabizottság hármastól kezdte meg működését. Elsősorban a magyar kartográfiatörténeti kutatások megszervezését tűzte ki célul. Másodsorban, ezzel párhuzamosan, a kutatások eredményeinek publikálására egy állandó jellegű hazai szakperiodika megteremtését és végül, de nem utolsósorban, lehetővé kívánja tenni a nemzetközi érdeklődésre is számotartatható tanulmányok számára, hogy a nemzetközi kartográfiatörténeti szakfolyóirat, az *Imago Mundi* lapjain megjelenhessenek. A folyóirat szerkesztősége biztosította erre a lehetőséget. Két tanulmány időközben már ki is érkezett. A Munkabizottság ezzel utat akar nyitni, hogy a magyar térképtörténeti kutatások eredményei is bekapcsolódhassanak a nemzetközi kutatások organizmusába.

N. K.

Plakátkiállításokról. A felszabadulás után 1948-ban rendezték az első plakátkiállítást a Nemzeti Szalonban. 1945 óta ekkor lépett először a magyar használati grafika kiállítászerűen a nyilvánosság elé. Ebben az időben a reklám-grafika már nem kizárólag az üzleti spekuláció hatóeszköze, hanem közösségi, állami és tervezőbizottsági szervek magasabb szempontok által vezérelt propagandatevékenységének segítőtársa. A plakátok mellett illusztrációk, könyv- és tankönyvcímlapok, valamint kivitelezésre nem került plakáttervek is ki voltak állítva.

1950-ben rendezte a Kulturális Kapcsolatok Intézete az Iparművészeti Múzeumban a lengyel plakátkiállítást. Ez a művészet Lengyelországban igen magas fokot ért el, mint a tájékoztatás és a kulturális propaganda meggyőző és kifejező eszköze. Az elért sikerek bizonyítják, hogy a lengyel plakátművészet méltó feladatára és az állami intézmények és hivatalok nagymértékben élnek is a kínáló művészeti lehetőségekkel.

Nagyobb méretű, a használati grafika széles területét bemutató kiállításra 1953-ban került sor az Ernst Múzeumban. A kiállított plakátok híven szemléltették, hogy a művek társadalomalakító szerepük tudatosodásával miként telítődtek szocialista tartalommal, illetve a súlypont miként tolodott át a politikai és kulturális nevelő jellegű műfajokra. De új tartalmat kapott az árupropaganda-grafika is, célja a dolgozó nép érdekeinek becsületes szolgálata.

1954-ben került sor a Kulturális Kapcsolatok Intézete rendezésében a Német Demokratikus Köztársaság plakát, könyvgrafika és reprodukció kiállítására a Nemzeti Szalonban. A kiállítás jellemzője az igényesség és a magas technikai színvonal. Célja a nemzeti értékek és sajátosságok megismertetése a célból, hogy szolgálják a kölcsönös megbecsülés eszméjét, a népek megegyezését és a békét. A nagy gonddal összeválogatott reprodukciók, — bár az eredetét távolról sem tudták pótolni — a tömegek művészettörténeti nevelésének előmozdítását szolgálták.

1956-ban a második Plakátkiállítás a Nemzeti Szalonban beigazolódott, hogy tehetségekben nincs nálunk hiány, az ismert plakátművészek mellett felsorakoztak a fiatalok is. Megjelentek az előző időkben sokat hiányolt szatirikus plakátok is, magasabb minőségű lett a reklámgrafika. Hiányoztak azonban a belpolitikai jellegű plakátok, a szocializmus építése ünnepeinek a plakátjai, a szocialista építésre, iparunk, mezőgazdaságunk fejlesztésére való mozgósításnak a plakátjai. A kiállított művek legnagyobb

Tésze kiadatlan, illetve már eleve nem kivitelezésre szánt plakátokból állt. Az utcák sokszor gyenge minőségű plakátjaival találkozva, az volt a látszat, mintha megállt volna fejlődésében a plakátművészet, a Felszabadulást követő idők nagyszerű eredményei után. Nehéz eldönteni, hogy ez a művész vagy a megrendelő hibája-e, — kétségtelen, hogy kevés műfaj függ annyira a megrendelőtől, mint a plakát.

Ugyancsak a Nemzeti Szalonban rendezték 1956 júniusában az *angol grafikai kiállítást*. A tárlat az angol alkalmazott grafika különféle ágaival, műfajaival ismertetett meg. A plakátok és más üzleti reklámok, valamint művészi nyomtatványok anyagát könyvcímlapok és illusztrációk kis gyűjteménye egészítette ki. Feltűnt a kiállításon a bel-földi idegenforgalmat és a turisztikát propagáló plakátok nagy száma. Az angol művészek kedvelik a humort, de a kiállításon úgy tűnt, hogy az a mértéktartás, amellyel a modernizmustól általában elzárkóznak, néha a modern művészet egészséges vívmányainak elvetését is okozza.

Ezekben a termekben rendezték előzőleg seregszemléjüket a plakát magyar művészei. Az időpontnak ez a közelsége ritka alkalom volt az *egybevetésre*. Örömmel lehetett megállapítani, hogy a magyar plakátművészet eredményei megállják helyüket európai viszonylatban is. Sőt a plakátszerűség tekintetében a mi grafikánk, ha kevésbé csiszolt is, de erőteljesebb, határozottabb, mint az angoloké.

Ugyancsak 1956-ban került sor ismét *lengyel plakátkiállításra* a Nemzeti Szalonban. A tárlaton a népi Lengyelország 10 éves plakátművészetét mutatták be. A művészeket erős szálak fűzik a lengyel plakátművészet hagyományaihoz, a népművészethez. Plakátművészetük színes és változatos, de mindig érthető, egyszerű és világos fogalmazású. A világszerte népszerű lengyel plakátok Ázsiától Amerikáig számos keleti és nyugati országot sikerrel jártak meg kiállításokon.

A harmadik magyar plakátkiállítást megelőző időkben került sor a baráti Lengyelországban és az NDK-ban grafikusainknak kiállítás rendezésére. Ezekről a kiállításokról elismerő szavakkal emlékeztek meg mindkét főváros sajtójában. A *Graphis*, az egyik legtekintélyesebb külföldi szakfolyóirat is helyt ad a magyar plakátművészet legjelesebb alkotásainak.

Az 1958-ban megrendezett *harmadik plakátkiállítás* a Nemzeti Szalonban bebizonyította, hogy az 1956-i kiállítás óta plakátművészetünk megindult a fejlődés útján. A közönség már az utcán is láthatott a kinyomott, kiragasztott plakátok között szép számmal, jó, ötletes és gondos nyomdai munkáról tanúskodó plakátot, — nemcsak a kiállításon a plakáttervek között.

Hazánkban 1958 óta kerülnek kiosztásra az *év legjobb plakátjai* díjai. A díjakat a Felszabadulás ünnepe alkalmából osztják ki a Műcsarnokban. Díjazásra kerülnek az év legjobb politikai, kulturális és kereskedelmi plakátjai, — valamint az általános népgazdasági kategória legjobb plakátja. A *Május 1* plakát pályázat díjait az MSZMP tudományos és kulturális osztálya nyújtja át a nyerteseknek, hangsúlyozva ezzel is a plakát jelentőségét.

1960-ban a Műcsarnokban rendezett *Magyar Plakáttörténeli Kiállítás* 1204 db plakátot mutatott be a magyar képes plakát történetét. Az Országos Széchényi Könyvtár 263 darabot kölcsönzött a kiállításra.

A plakátok korszakonkénti csoportosításban kerültek kiállításra. A legrégebb magyar plakát, BENCZÜR Gyula kiállítási plakátja nyitotta meg a sort. A legrégebb plakátok rajzolóit neves művészek voltak, mint BARDÓCZ Árpád, BIRÓ Mihály, FARAGÓ Géza, FÉNYES Adolf, FERENCZY Károly, GLATZ Oszkár, IVÁNYI GRÜNWARD Béla, RIPPL-RÓNAI József, SZINYEI MERSE Pál, TUSZKAY Márton, VASZARY János. Az 1919-i Magyar Tanácsköztársaság idején virágzik ki a politikai plakátművészet, a két világháború közti korban sok jó áru-reklámmal találkozunk, amelyek sok jó ötletet, mesterségbeli tudást

tartalmazznak. A felszabadulás utáni fellendülést követően a vulgarizálás, majd ismét a fellendülés következett. 1945 után KONECSNI György, ÉK Sándor, BORTNYIK Sándor plakátjai a legjobbak közé tartoznak. Majd később FILÓ (MIHÁLYFI Ernőné) „Nem” feliratú, nemzetközileg is elismert plakátja emelkedik ki. A jelenlegi nemzedék méltó folytatója legjobb hagyományainknak. BALOGH István, DARVAS Árpád, GÖRÖG Lajos, HAJNAL Gabriella, MÁTÉ András, PAPP Gábor, ZALA Tibor és ZELENÁK Crescencia munkássága említésre méltó. A kiállítás, bár túlszűfolt volt, bebizonyította a 3/4 évszázados magyar plakátművészet fejlettségét.

Az 1961-ben a Műcsarnokban rendezett *IV. Magyar Plakátkiállításon* már a megjelent művek szerepeltetése is hangsúlyt kapott. A kiállított plakátokat a művészek vagy megrendelés nélkül készítették, vagy más formában megjelent plakátok változatai voltak. A kiállított alkotások ötletben, formában és színekben egyaránt magas színvonalat mutattak. Kiemelkedtek a politikai plakátok. A kiállított kereskedelmi plakátok nem érték el sem a politikai, sem a kulturális plakátok színvonalát. Hiányzott a kiállításról a tipográfiai eszközökkel előállított szöveges plakátanyag, amely külföldön sokszor egyenrangú színvonalon áll a legnemesebb grafikákkal, és alig volt képviselve a kiállításon az árucsomagolási anyag és a könyvgrafika.

1963 májusában a Kulturális Kapcsolatok Intézete Kiállítótermében rendezték a *hanglemez-grafikák kiállítását*. A hanglemezgyártás fejlődése, a hanglemezgyűjtők táborának növekedése arra készíteti a Hanglemezgyártó Vállalatot, hogy a fokozódó igényeknek megfelelően egyre színvonalasabb csomagolásban bocsássa ki az újabb lemezeket. A kiállított hanglemez-tasakok legtöbbször nem sokszorosított mű, hanem csak javaslat, a művész szabadon fogant terve volt. A grafikai művészet szemszögéből ez a kiállítás rendkívül magas színvonalú volt, bátran állítható a külföldi hanglemezgrafikák legjáva mellé.

Ugyancsak 1963 őszén került sor a Kulturális Kapcsolatok Intézete Kiállítótermében a *naptár-grafika* kiállításra.

1963-ban BERÉNY Róbert Munkácsy-díjas festő halálának 10. évfordulóján rendezett emlékkiállításon voltak először láthatók a XX. század e kimagasló alakjának művei a Magyar Nemzeti Galériában. A művek 3 fő csoportban kerültek kiállításra. 1. 123 festmény között a *Fegyverbe! Fegyverbe!* című grafikai plakát, 2. 59 grafika, 3. 17 darab grafikai plakát, ez utóbbiak az Országos Széchényi Könyvtár kölcsönözte. BERÉNY magas színvonalú és szuggesztív erejű plakátjai eleget tettek a plakátművészet lélektani követelményeinek is. Jellemzőjük a rajzi biztonság, a határozott színmegválasztás, a fölösleges, a látást zavaró részletek kihagyása, a tömegelosztás helyes aránya. BERÉNY képerzéke és plakátérzéke egyformán biztos volt.

1963. év végén rendezte ZALA Tibor Munkácsy-díjas művész plakátkiállítását az Ernst Múzeumban. ZALA Tibor három alkalommal négy díjat nyert legjobb plakátjaival. 1957-ben rendezett első önálló kiállításán főként politikai plakátjaival tűnt ki. Azóta is ez a témakör foglalkoztatja a legtöbbet.

1964. februárban volt a Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállítótermében a *svájci plakátkiállítás*. A két részben (kulturális és kereskedelmi) bemutatott plakátok az utolsó 3 év termésének legjáva. Az utolsó évek hazai plakáttermésén a svájci plakátgrafika hatása erősen érezhető. A formák és vonalak plakátszerűségének kikísérletezett ismerete, a színek egymásmellettségének biztonsága, a betűs plakátok tipográfiai megoldásának tisztasága méltán tett hatást grafikusközösségeinkre. A svájci reklámgrafika kb. 100 éves, és közügynek számít, fejlesztését állami ösztöndíjak létesítése is segíti, sokszor hirdetnek pályázatot, hogy ismeretlen művészek is indulhassanak. Nem utolsósorban segítője a plakátművészetnek a magasfokú, nagy gondal alkalmazott nyomdatechnika.

A magyar plakátművészet sokoldalú, nagyszerű hagyományai, számos nemzetközileg is számottevő grafikuskunk állandóan gazdagodó munkássága és nem utolsósor-

ban a plakát egyre nagyobb szerepe bel- és külföldi propagandánkban növeli minden művész felelősségérzetét, és nem lankadó kezdeményezésre buzdít.

A plakát, amely a képzőművészeti közízlés egyik elsőrendű formálója, legközvetlenebb hatású eszköze, — megérdemli (és meg is hálálja) a ráfordított segítő figyelmet. Plakátkiállításokra a plakát rövid élete miatt is szükség van. A plakát ugyanis megjelenése után rövid idő alatt betöltvén feladatát, eltűnik, újabbnak adva helyet, — a kiállítás viszont megteremti a mélyreható vizsgálat feltételeit, és teret ad az alkalmazott grafika más ágainak is.

MUNKÁCSI PIROSKA

Kódex-miniátúra kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (1963. dec.—1964. márc.).

Szűkös helyiség-viszonyaik közt egyik könyvtárunk sem gondolhat arra, hogy kódexgyűjteményét a maga teljességében vagy legalább értékesebb részét saját épületében bemutatthassa szakembereknek vagy a nagyközönségnek. Az az egy-két darab, amelyet tárlókban elhelyezve meg lehet nézni, legfőljebb izelítőnek elég, nagyobb kiállítások rendezésére nincs mód. Pedig, hogy az érdeklődés és igény ebben az irányban megvan, annak világos jele volt az 1958-ban megrendezett esztergomi kódex-kiállítás és a Magyar Nemzeti Múzeum aranyvasárnapjai között sorra kerülő Corvina-kiállítás sikere. Nagyon figyelemreméltó vállalkozás volt tehát az Iparművészeti Múzeum részéről, hogy egyik legjelentősebb vidéki könyvtárunk, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotheca) illuminált kódexeit Budapestre szállította és a Múzeumban kiállította.

Az esztergomi Bibliotheca Magyarország legrégebb, megszakítás nélkül fennálló könyvtára, bár ez a fennállás sajnos inkább csak az élet s nem az állomány kontinuitását jelenti. A középkori magyar könyvtárak és könyvvállomány hányatott sorsának egyik legszomorúbb bizonyossága éppen az esztergomi könyvtár. Esztergomból, ahol egykor VITÉZ János nagyhírű gyűjteménye volt, ahol még OLÁH Miklós a székesegyház bolthajtásos helyiségében elhelyezett sokoldalú tartalmú, díszesen berendezett könyvtárról számol be, az érsekségnek és káptalannak a török elől Nagyszombatba kellett menekülnie. Hogy a meneküléskor a könyvek legnagyobb része Esztergomban maradt és ottpusztult, az a fennmaradt kódexanyagból látszik. Alig három-négy darabról lehet bizonyítani vagy valószínűsíteni, hogy a középkor óta állandóan a könyvtár birtokában volt: a pergiai BERNÁT ajándékozta XII. századi *Expositiones in Cantica canticorum*, a XV. századi úgynevezett *Pálóczy-antifonárium*, SZALKAY László primás sárospataki diákkorából való könyve. Még a *Bakócz-graduale* is átmenetileg más kézben lehetett, mert a bejegyzés szerint OLÁH Miklós ajándékozta az esztergomi egyháznak.

A gazdag gyűjtemény kódexeinek túlnyomó része csak XVIII—XIX. századi gyarapodás, vagy pedig a könyvtárba való kerülésük körülményei ismeretlenek (*Ulászló graduale*). Jellemző, hogy OLÁH Miklós két könyve is csak a XVII. és XVIII. században került Esztergomba. Végeredményben azonban ma már sokoldalú, gazdag, változatos gyűjteményével, amelyben magyar, olasz, francia, flamand, német, cseh és angol alkotások egyaránt találhatók, a Főszékesegyházi Könyvtár kódexanyaga vonzóan szép és tanulságos bemutatást tett lehetővé.

A könyvkiállításokat könnyen fenyegető egyhangúságot, színtelenséget feloldják, és megfelelő háttérrel, illetve színező anyagot, hangulatot adnak az egykorú táblaképek és a vitrinekben elhelyezett egykorú kötéstáblák és iparművészeti tárgyak: ötvösművek, textiliák. Sikerültek a simavonalú üvegtárlók is, és külön ki kell emelni az eredeti megoldású, átlátszó műanyagból (plexi) készített könyvtámasztókat. A kiállítás lehetővé tételéért és megrendezéséért egyformán elismerést érdemel az esztergomi Bibliotheca és az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, SZENTLÉLEKYNÉ KOROKNAY Éva.

CSAPODI CSABA

A bibliográfiai hivatkozásról. A MSz 3497—57. sz. szabványnak az a célja, hogy lehetővé tegye az idézett könyvek stb. azonosítását, felismerését és felkutatását, valamint, hogy megkönnyítse a tudományos és ismeretterjesztő irodalom használatát.

Sajnos igen gyakori, hogy egyébként igényes publikációk szerzői kevéssé tartják magukat ehhez, s a hiányos bibliográfiai hivatkozások megnehezítik, nemegyszer lehetlenné teszik a javasolt irodalom felkutatását és használatát.

HARANGHY László—REGÖLY-MÉREI Gyula: *A magyar orvostörténelem múltja, jelen helyzete és jövő feladatai* (Magyar Tudomány, 1964. 69—77. l.) mélyenjáró, elvi és gyakorlati jelentőségű cikkénél annál erősebben érezzük ezt, mert amikor az adott tudományterület eredményeit felméri („Az utóbbi 10 év alatt az alábbi fontosabb orvostörténelmi munkák jelentek meg”), az általuk kiemelt művek felsorolása egyben ajánló bibliográfiának is minősül. A felsorolás 22 bel- és külföldi munkát jelöl meg. Figyelemmel a rövidített hivatkozás szabályaira, rámutatunk néhány problematikus megoldásra.

„Leff: Varázslattól az orvostudományig. 1957.” helyett helyesebb lett volna: „Leff S. — Leff V.: Varázslattól az orvostudományig. 1957.” — „Dósa Rudolfné könyve a Magyar Tanácsköztársaság egészségügyéről” helyett: „Dósa R.—Liptai E.—Ruff M.: A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi politikája. 1959.” — „Schultheisz—Tardy: Kapcsolatok az orosz—magyar egészségügy múltjából. 1960.” helyett: „Schultheisz E.—Tardy L.: Fejezetek az orosz—magyar orvosi kapcsolatok múltjából. 1960.” — „Palla Ákos: *Nymphis medicis*. 1962.” helyett: „Nymphis medicis. Szerk. Palla Ákos stb. 1962.” „Domány Imre Semmelweis könyve, 1958.” helyett: „Domány I.: Semmelweis küzdelmes élete a tudományos igazság szolgálatában. 1958.” — „Larger—Decker: Sebészkes és szemtükör, 1961.” helyett: „Karger—Decker B.: Sebészkes és szemtükör. 1961.” — „Gläser: A gyógyító kés, 1961.” c. munkája nem szerepel katalógusainkban (George SAVÁNAK jelent meg hasonló című munkája 1941-ben; GLÁSER Hugo orvostörténésznek magyar nyelven két munkája is megjelent az utóbbi években, de ezeknek egészen más a címe).

Még nehezebb kérdés elé állítja az olvasót „Haranghy László Babes Viktorról írt könyve a Román Tudományos Akadémia kiadásában”. Nem tűnik ki ebből, hogy a szóban forgó munka milyen címmel, hol, mikor és milyen nyelven jelent meg.

WESZPRÉMI nagy jelentőségű életrajzgyűjteményére a cikk kétizben is hivatkozik, mint *Succintára*: szabatosabb és helyesebb lett volna a mű teljes címét megadni: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*.

Mindezek természetesen egyáltalán nem érintik a publikáció tudományos értékét, de feltétlenül megnehezítik a helyes tájékozódást.

TARDY LAJOS

Walter Hagemann halálára. 1964. május 16-án, hatvannégy éves korában, olyankor, amikor a tudományos alkotók jórészenek életműve még egy utolsó, nem egyszer minden megelőzőt felülmúló lendületet vesz, halt meg a német közléstudomány legnagyobb tekintélyű művelője a második világháború vége óta eltelt húsz év alatt. Még élénken emlékeztünkben él, hiszen a napilapok is bőven adtak róla hírt, amikor HAGEMANN odahagyta egy fényes tudományos pályafutást megkoronázó münsteri katedróját — mert nem tudott megalkudni, és a Német Demokratikus Köztársaságban keresett menedéket. Kevéssel azután volt ez, hogy *Dankt die Presse ab?* (Meghunyáskodik-e a sajtó?) c. műve megjelent, a „modern” sajtóerkölcsök mélybevágó kritikájával.

Ez a könyv több évig érlelődött, és a sajtó tudományos vizsgálatának szentelt életpálya végén a tudós lelkiismeretének megszólalását, az eszmék és a maga körül tapasztalt élet közti ellentmondás visszavonhatatlan felismerését jelentette. HAGEMANN egyetemi tanulmányait elvégezve sokáig mint gyakorló újságíró működött, utoljára a

müncheni *Neue Zeitung*nál (1945–1948). 1946-ban hívták meg egyetemi tanszékére, ahol kifejthette és taníthatta alap gondolatát: a publicisztikai eszközök, a közlés különböző módjainak közös, mindegyikre egyformán érvényes elméletét. 1947-ben írta első nagy művét (*Grundzüge der Publizistik*), és ebben fogalmazta meg emlékezetes definícióját, amely lehetővé tette, hogy a sajtó, a film, a rádió, a televízió problémáinak eddig külön utakon járó tudományos vizsgálatát egy összefüggő rendszerbe foglalja. 1951-ben alapította meg a Német Publicisztikai Társaságot, 1955-ben annak máig is élő *Publizistik* c. folyóiratát. Sorra jelentette meg újabb és újabb munkáit (*Die Zeitung als Organismus; Der Film, Wesen und Gestalt; Fernhören und Fernsehen* stb.). Utolsó nagy művét, a sajtó nemzetközi történetének tervezett nagy szintézisét már nem tudta befejezni.

Sokan elvontnak, túlrendszerezőnek érezték tanait és különösen film-elmélete – amely a játékfilmeket is a „közléstudomány” keretébe vonta – keltett sokakban megütközést. De egyéniségének, a sajtó elfajzása fölött vészharangot kongató művének hatása alól senki sem vonhatta ki magát. A kimondott, a leírt és a nyomtatott szó hatásának egyik legjelentékenyebb modern kutatója távozott el.

D. B.

SZEMLE

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata. Negyven felé közeledik azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei* c. sorozatban eddig napvilágot láttak. A kiadványoknak nemcsak tárgya, témaválasztása igen változatos, hanem formátumuk, sokszorosítási módjuk is. Sok az egyszerű különlenyomat (a *Magyar Tudományból* és a *Magyar Könyvszemléből*), de vannak kisebb-nagyobb önálló publikációk, sőt húsz-harminc ív terjedelmű vasok kötetek is. Több cikk foglalkozik az Akadémiai Könyvtár történetével (HARASZTHY Gyula: *A 130 éves AK.* 1. sz.; BERLÁSZ Jenő és SZAKMÁRYNÉ NÉMETH Mária: *A MTA Könyvtárának múltja és jelene.* 2. sz.; F. CSANAK Dóra: *Az AK története a szabadságharcig.* 14. sz.; FRÁTER Jánosné: „Nemzeti részvét emelle”. 28. sz.), a Könyvtár egyes osztályainak tevékenységével, így a kéziratárral (BERLÁSZ Jenő: *Az AK Kéziratárrának átalakulása.* 4. sz.; GERGELY Pál: *Az Akadémia levéltára a MTA Könyvtárának kéziratárában.* 9. sz.), a restauráló műhellyel (CSAPODI Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a MTA Könyvtárában.* 10. sz.), a fotolaboratóriummal (TÓKÉS László: *Az AK mikrokönyvgyűjteménye és fotolaboratóriuma.* 23. sz.; Uő: *A mikrokártya és a kutató.* 35. sz.), a könyvtár egyes állagaival (BÜKY Béla: *Székelly Bertalan hagyatéka az AK-ban.* 29. sz.; MÉREINÉ JUHÁSZ Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a MTA-n és tájmúzeumainkban.* 31. sz.; RÁSONYI László: *Stein Aurél és hagyatéka.* 18. sz.; GERGELY Pál: *Pápai Párizs-album a MTA Könyvtárában.* 21. sz.; Uő: *Bartók Béla ismeretlen levelei a TAK-ban.* 22. sz.). Több tanulmány könyvtárügyünk elvi és gyakorlati kérdéseire igyekszik a kor színvonalán álló választ adni (HARASZTHY Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései.* 5. sz.; RÓZSA György: *The documentation of science organization as an emerging new branch of*

scientific information. 32. sz.), olvashatunk bennük a könyvtári szabványokról (MORAVEK Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen.* 7. sz.), katalogizálási problémákról (MORAVEK Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából.* 11. sz.; Sz. NÉMETH Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései.* 12. sz.; CSAPODI Csaba: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek.* 16. sz.), a dokumentáció kérdéseiről (CSAPODI Csaba: *L'avenir des périodiques scientifiques.* 13. sz.), könyv- és könyvtártörténetről (CSAPODI Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje.* 3. sz.; Uő: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* 24. sz.; Uő: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* 34. sz.), de talá-
lunk érdekes történelmi és irodalomtörté-
neti adalékokat is (SARLÓSKA Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok.* 23. sz.; RÁSONYI László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai.* 26. sz.; BÜKI Béla és CSENGERYNE NAGY Zsuzsa: *Székelly Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi életrajzhoz.* 36. sz.), ismét más műfajt képvisel az akadémiai folyó-
iratok repertóriuma (GERGELY Pál és MOLNÁR Zoltán: *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma 1840–1960.* 33. sz.).

A gyakorlati könyvtári munka szempont-
jából kétségkívül legfigyelemreméltóbb MORAVEK Endre és WEGER Imre könyvé-
szeti szakszótára (*Magyar könyvészeti kife-
jezések kis orosz szótára.* 15. sz.), és még-
inkább a MORAVEK Endre szerkesztésében
megjelent, hatalmas anyagot feltáró könyv-
tári rövidítések szótára (*Vocabularium
abbreviatarum bibliothecarii.* 1. vol. *Abbre-
viaturae cyrillicae.* 25. sz., 2. vol. *Abbre-
viature litteris Latinis compositae.* [elő-
készületben], 3. vol. *Index acronymorum
selectorum.* 1. pars. *Instituta rerum publi-
carum.* *Instituta a compluribus gentibus
mutuo consensu fundata.* [előkészületben],
2. pars. *Instituta scientifica.* 30. sz. 3. pars.
Instituta paedagogica. 38. sz.). Az eddig
megjelent kötetek gondos és szokatlanul

széles körű gyűjtőmunkáról tanúskodnak. A cirillbetűs rövidítések válogatott jegyzéke a legfontosabb bolgár, orosz, macedón, orosz, szerb és ukrán könyvtári érdekű rövidítéseket tartalmazza, ezek magyar, német és angol jelentésével együtt (részletesebben ismertette Dzsó László, *Magy. Könyvszemle*. 1963. 296. l.). A különféle betűszavakból, kezdőbetűkből álló rövidítések feloldását közlő harmadik kötet második része a tudományos testületek, intézmények, intézetek, társulatok stb. névrövidítéseit öleli fel a pedagógiai intézmények kivételével; a harmadik rész a nevelés- és oktatásügyi intézmények, tanintézetek, pedagógiai célú szervek nevének rövidítésein kívül az egyetemi és egyéb tudományos fokozatok, diplomák, valamint az egyetemi és egyéb ifjúsági szervezetek rövidítéseit is felsorolja. A sorozatot a már készülő latinbetűs rövidítések, és a nemzeti, nemzetközi, politikai és közgazdasági intézmények névrövidítéseit tartalmazó kötetek teszik majd teljessé. Kár, hogy az eddig megjelent kötetek nem közlik az anyaggyűjtés során eredményesen használt forrásművek részletes jegyzékét.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát feltétlenül dicséret illeti azért, hogy munkatársainak tudományos publikációs számára állandó megjelenési lehetőséget biztosított, a közzétett dolgozatok az esetek többségében ezt kétségkívül meg is érdemlik. Olykor azonban nem ártott volna nagyobb figyelmet fordítani a kifejezések és a bibliográfiai hivatkozások formájára. A PÁPAI PÁRIZ-albumról szóló tanulmányban különösen feltűnő a jegyzetek pongyola stílusa (5. sz. jegyzet: „Tanulmányúton volt többször Utrecht, Leyden és több német városban.”; 8. sz.: „... atyja tanszékére hívták meg, több melléktárgyat tanítva.”; 9. sz.: „... a kancellár mellett maga is sokat művelődött tovább.” 19. sz.: „Amsterdami, leydeni tanulmányai után az utóbbiban lelkésznek választották.” Az első pillantásra szemet szúr az egyik *Canterbury*-i bejegyzés írójának neve: „Anglia érsekprimása: G. Eborum.” (7. p.). Ilyen nevű „érsekprimás” soha nem létezett. A *Canterbury*-i érsek a kérdéses időben, 1716 és 1737 között William WAKE volt, de minden bizonnyal nem róla, hanem William [= Guilelmus] DAVES yorki érsekről van szó, York latin neve ui. „Eboracum”, ebből származhat a rejtélyes „Eborum” név, a bejegyzés helyes olvasata tehát „G[uilelmus] Eboracensis” lehet.

A BOLYAI János házasságáról szóló közlemény értékéből sokat levon, hogy okfejtését nehéz nyomon követni, a lényeges elsíkkad a lényegtelen túlhangsúlyozása következtében. A kelleténél jóval rész-

letesebben ismerteti pl. ENGEL József életrajzát, holott a főprobléma szempontjából semmi jelentősége sincs. A házasság felbontásának okait vizsgálva úgy érezzük, a szerző önmagával kerül ellentétbe, amikor azt írja, hogy BOLYAI és ORBÁN Rozália azért váltak el egymástól, mert „a katonai hatóságok merev magatartása véget vetett minden további tervezgetésnek”, és a válás „nem kapcsolatuk belső ütközéseiből, hanem a külső hatalom parancsoló akaratából” történt. (11. l.). A következő lapon azonban ott találjuk — igaz, németül — ORBÁN Rozália vallomását arról, hogy férjével „sajnos céptelen volt összeférni, és emiatt életük csaknem állandó veszekedés volt.” (12. l.).

RÁSONYI László értekezése, *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai*, érdekesen foglalja össze a magyar és orosz kutatók munkásságának kölcsönhatásait a különböző tudományok, elsősorban a nyelv-, néprajz- és történettudomány területén a legrégebbi időkől napjainkig. Annál elkeserítőbb — különösen mivel könyvtári kiadványról van szó — a bibliográfiai hivatkozások következtelensége, hiányos volta. Csak a legfontosabb, leggyakrabban előforduló hibákat soroljuk fel: 1. a folyóiratoknál egyes esetekben csak az évfolyam-, ill. kötetszám van feltüntetve, a megjelenés éve nem (pl. 4. sz. jegyzet), máskor viszont csak az évszámot találjuk meg, az évfolyam jelölése elmaradt (20. sz.); 2. a folyóiratcímek rövidítéseiben teljes a zűrzavar: egyszer *Magyar Nyelv* (4. és 5. sz.), máskor *MNy* (62. sz.); egyszer *Nyelvtud. Közlem.* (22. sz.), máskor *Nyelvt. Közl.* (24. sz.), de akad *NyK* is (23. sz.); van *Keleti Szemle* (56. sz.), de van *K. Sz.* (57. sz.) és *KSz* is (79. sz.); ugyanígy hol *Ethnogr.* (61. sz.), hol pedig *Ethn.* szerepel (uo.); 3. egy és ugyanazon mű hivatkozásai a könyvek esetében is eltérnek egymástól: *Krompecher i. m.* (20. sz.) és *Krompecher B. op. cit.* (23. sz.); 4. a nagy kezdőbetűk használata önkényes: *Keleti Kútfők* (33. sz.) *A Magyar Honfoglalás Kútjói* (uo.), *Opüt Szlovárja Tjurkszkih Narecsij* (38. sz.); 5. idegen szerzők keresztneve egyszer elől, máskor hátravetve szerepel: *Radlov, V.* (37. és 38. sz.), de *M. Pogodin* (46. sz.); 6. az interpunkció erősen eltér a megszokottól, vesszőt találunk a szabványnak megfelelő kettőspont, pont helyett; 7. két szerző közös művét egyszer így idézi: *Kunik i Rozen* (31. sz.) — nem szabályos, de kevésbé félreérthető, mint egy másik: *Danilevszkij-Grot* (17. sz.), amely kettős nevet sejtet, holott itt is két szerzőről van szó; 8. csak feltételezzük, hogy a „külön kiadvány” (36. sz.) különnyomatot jelenthet.

A felsorolt hibák legnagyobb része mit

sem von le a közreadott tanulmányok tudományos értékéből, de figyelmeztetnek arra, hogy a sorozat szerkesztőinek, az egyes tanulmányok lektorainak a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítaniok formai, fogalmazási hibák, a szövegben előforduló ellentmondások kiküszöbölésére.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Fonotov, G. P.: V. I. Lenin o bibliografii. Moszkva, 1962. 56 l.

BONCS-BRUEVICS a *Szovjetszkaja Bibliografija* 1940-i évfolyamában arról a kérdéstről ír, hogy érdemes-e kutatni LENIN véleményét egy speciális és szűk szakterületről. Gyakran felmerül az a kérdés, hogyan volt LENINnek ideje pl. az Októberi Forradalom időszakában különböző kulturális problémákkal foglalkozni. Valójában el tudta-e mélyülni részletkérdésekben, meg tudta-e részletesen tárgyalni a dekrétumokat, rendelkezni róluk, és érdeklődött-e eredményükről. A kérdésre pozitív választ kell adnunk. Egész munkássága alatt nagy jelentőséget tulajdonított a kultúra ügyének, tanulmányozta és előmozdította azt.

LENINT különösen érdekelte a könyvtárügy. Életét, politikai pályafutását mindnyájan ismerjük, és tudjuk, hogy számos külföldi országban megfordult, sokáig élt börtönben, száműzetésben, emigrációban. Anyagi helyzete, körülményei nem engedték meg, hogy a munkájához szükséges összes könyvet megszerezze, illetve magával vigye. Ezért fokozott mértékben használta az állami és magánkönyvtárakat. Mint családtagjaihoz, barátjaihoz írt leveleiből értesülünk, kérte, hogy a hazai és külföldi könyvtárak és kiadók nyomtatott katalógusait szerezzék be és küldjék el számára. Így használta a British Museum, a Bibliothèque Nationale, a berlini, berni, brüsszeli, aarai, moszkvai, pétervári könyvtárak megjelent katalógusait, valamint az egyes országok nemzeti és szakbibliográfiáit is. Száműzetésében nyolcszáz forrást használt fel munkájához. A kreml-i könyvtárban megtalálható *Knizsznaja Letopisz* 1917–19-i számaiból 213 könyvet jelölt ki tanulmányozásra. 126-ot a párt-történet, az anarchizmus és a cárizmus dokumentumai közül, 20 az agrárkérdéssel foglalkozik stb. Olvasmányairól készült jegyzékeiben ilyeneket találunk: „van bibliográfiája”, „a munka nem ér semmit, de van bibliográfiája.” Ismerte és használta STAMMHAMMER *A socializmus és kommunizmus bibliográfiája* c. 1893–1909 között Bécsben megjelent kiváló munkáját. Mint az *Imperialista füzetek*ben írja, fel-

használta az 1913-ban Bostonban (USA) megjelent *Munka bibliográfiája* és az 1906–1912 között napvilágot látott nyolc kötetes *Gazdasági és jogi bibliográfia* c. műveket.

LENIN jelentős munkája a GRANAT-testvérek *Lexikonában*, 1915-ben megjelent (7. kiad. 28. köt.) *Marx-bibliográfiája*. A 60 000 betűs cikkhez 15 000 betűs bibliográfia kapcsolódik, amelyet a következő rendszerbe foglal: 1. *Bibliográfiák* (pl. SOMBART 1905-ben megjelent 300 tételes műve). 2. *Biográfiák*. 3. *Filozófia és történelmi materializmus*. 4. *Marx gazdasági tanításai*. 5. *Revizionizmus és az ellene való harc*. 6. *Tőkefelhalmozás a kapitalizmusban — imperializmus*. 7–8. *Régi orosz irodalom és narodnyikok Marxról*. 9. *Kiegészítés*. 10. *Engels munkáiról*. 11. *Anarchista és szindikalista irodalom a marxizmusról*. Az egyes könyvek „történetét”, a megjelenés, illetve a megírás dátumát is közli, ha orosz nyelvre lefordították, értékeli a kiadást. (Pl. megtudjuk, hogy a *Tőkének* ekkor már öt orosz kiadása volt.) Az egyes részekben belül a — kronológikusan — feltüntetett burzsoá, revizionista irodalommal szembeállítja a marxistát, így BOGDANOV *Tanulmányok a marxista filozófiáról* c. munkájával a *Materializmus és empiriokriticismus*. LENIN tanulmányának és bibliográfiájának nagy szerepe volt abban, hogy MARX élete és munkássága eljutott a széles tömegekhez. 1922-ben közreadott *Harcos materializmus* c. cikkében konkrét tanácsot ad a bibliográfia felhasználására az anti-klerikális propagandisták számára.

LENIN a bibliográfia területén is pártos-ságot követelt, hangsúlyozva, hogy a nép politikai nevelésében, a tömegek forradalmi öntudatának növelésében milyen fontos szerepet tölt be.

FONOTOV tanulmányában részletesen foglalkozik LENIN és a bibliográfia kapcsolatával. Szemléletesen bemutatja, hogyan vált az állandó munkaeszközzé tudományos és politikai munkájában. A szerző valóban pártos, igényes tanulmányt ad a kutatók és könyvtárosok kezébe.

LAKOS KATALIN

The typographic book 1450—1935.

A study of fine typography through five centuries exhibited in upwards of three hundred and fifty title and text pages drawn from presses working in the European tradition. With an introductory essay by Stanley MORISON and supplementary material by Kenneth DAY. London, 1963, Bern. XIII, [1], 99 l., 377 t.

MORISON *Four centuries of fine printing* című, 1924-ben megjelent könyvének új

kiadásával állunk szemben. A könyv célja akkor is szemléltetés volt elsősorban, a tipográfia fejlődésének képekben való bemutatása és nem rendszeres könyv- vagy nyomdászattörténet. A könyvgrafika angol művészei vették mintául és önképzésük alapjául a MORISON könyvében közölt ábrákat.

A közel negyven éve kifogyott könyvet most a lehető legszebb külső kiállításban és az azóta eltelt idő fejlődésének kiegészítő szemléltetésével teszi ismét közzé az eredeti mű kiadója. A MORISON eredeti bevezetéséhez függelékként csatlakozó rövid történeti részt a XX. század harmadik és negyedik évtizedéről Kenneth DAY írta, és végezte az e periódusra eső — aránylag kevés — új címlap- és szövegminta válogatását is. A könyv nagyobbik és ma is legértékesebb része a tipográfia öt évszázados fejlődését szemléltető ábrák gyűjteménye.

A könyvnek sem művészi értékéből, sem tanulságos használhatóságából nem von le, ha aláhúzzuk, hogy elsősorban az angol nyomdászat mestereinek történelmi galériája. Túlnyomóan angolszász, sőt elsősorban angliai nyomdászok legremekebb alkotásait vonultatja fel. A legújabbkori — Kenneth DAY válogatta — ábrák közül csak 6 a német és 3 az amerikai, szemben a 26 angol könyvcímlap-, ill. szövegmintával. A kelet-európai könyvművészetet egyedül egy prágai nyomtatvány címlapja képviseli. Persze, tekintetbe kell venni, hogy a könyv tudományos célja mellett bibliofil kiadvány, és elsősorban angolul értő olvasók számára készült — talán ezért is kevés az egyéb nyelvű szemelvény. (A német kiadványok egy része is angol nyelvű, illetve egy ízben latin: az *Énekek éneke* egy művészi kiállítású lapja.)

Hibáztathatjuk azt is, hogy MORISON gyűjtését az új kiadás csak 10 évvel bővítette ki, — nem mertek volna még a legmodernebb törekvésekről véleményt nyilvánítani?

És — bármily sikerültek a fekete-fehér ábrák, bármily tökéletesen szemléltetik a nyomtatványok tipográfiai képét és annak korokon át következő változásait — szívesen láttunk volna színes ábrákat is.

D. B.

Winna latorosl w exlibrisie. Katalog wystawy. Tarnów, 1963, Grudzien. [28] 1.

A Tarnóvi Múzeum 1963 végén kiállítást rendezett Norbert LIPPÓCZY, a magyar származású lengyel exlibris-gyűjtő szőlő és bor vonatkozású exlibriseiből, és a kiállításnak szép kiállítású katalógussal állított emléket. A kiállított 192 lap csak egy része a LIPPÓCZY-féle gyűjteménynek, mert első-

sorban — művészi kivitel és technikai megoldás szempontjából — csak az átlagon felüli lapok kerültek a tárlókba. A lapok többsége szőlővel és borral kapcsolatos zsánerkép; a szőlős-boros csendéletek külön csoportot alkotnak. A lapok egy részén a szőlő és a bor mint szimbólum jelentkezik: hol a jótét, hol a termékenység kifejezőjeként. Néhol az egészséget szimbolizálja, néhol a napsütötte tájak iránti nosztalgiát. Osztrák, belga, cseh, francia, holland, német, norvég, lengyel, olasz és szovjet művészek lapjai mellett bőven találhatunk magyar lapokat is. A magyarokat DRAHOS István 14 fametszete, HARANGHY Jenő, KÜRTI József, REITHOFER Jenő egy-egy klisé nyomata, NAGY Arisztid, NAGY Árpád Dániel, NAGY Ferenc és VADÁSZ Endre egy-egy fametszete, STETTNER Béla egy linometszete, FERY Antal hat fametszete, két klisényomata és három részkarca képviseli, nevekben is, lapokban is színvonalasan. A katalógus külön érdekessége FERY Antalnak LIPPÓCZY Norbert részére készített és egy XVIII. századi tokaj-hegyaljai bálvány-sajtót ábrázoló, kétszínnyomatú fametszete, amely a katalógus külön melléklete. Az illusztrációk között egy magyar (DRAHOS István KARDOS Róbert részére készült fametszete) és két magyar vonatkozású lap (Erich SCHÖNER FERY Antal részére készített és Zbigniew DOLATOWSKI SEMSEY Andor részére készített linometszete) is szerepel.

A kiállítás katalógusa három nyelvű bevezetőjében (lengyel, magyar és francia) nemcsak a LIPPÓCZY-féle gyűjteményt ismerteti, de a kiállítás létrejöttének körülményeit is, és precíz leírásaival (a művész neve, születési, illetve halálzási éve, a lap tulajdonosának neve, a lap technikája, keletkezése éve, az esetleges jelmondatok szövege és ha van: opus-szám is) azoknak is jó áttekintést ad a kiállítás anyagáról, akik magát a kiállítást nem láthatták. Kár, hogy a lapok méretének közlése elmaradt.

GALAMBOS FERENC

In memoriam Valentin le Campion. (Nanoy 1962.) 20 l.

A francia exlibris-egyesület az 1962-ben Párizsban megrendezett IX. Exlibris-Kongresszus alkalmából pályázatot hirdetett az orosz származású kitűnő francia exlibrisművész és illusztrátor, Valentin Le CAMPION emlékének fametszetű grafikai lapon történő megörökítésére. A pályázaton 7 országból 38 művész vett részt 43 művel, köztük 8 magyar művész 9 lappal.

A pályázaton résztvevő művek a IX. Exlibris-Kongresszus elnökének és felesé-

gének, Odile és André HERRYnek az áldozatkészségéből külön füzetben is megjelentek, sőt e kis füzet még a későn érkezett és így a pályázaton részt nem vett lapokat is (így DRAHOS István lapját is) közli, s ezzel nemcsak a pályázaton résztvett művészeknek állít emléket, de minden exlibris-gyűjtőnek módot nyújt arra is, hogy a fametszés mai fő irányával és stílustörékvéseivel, is megismerkedhessék. A közzölt munkák az olasz, lengyel, magyar és belga fametszőművészek korszerű technikáját demonstrálják, és ismét meggyőznek bennünket arról, hogy a nagymúltú francia fametszőművészet napjainkban nem tud reprezentáns művészt felmutatni. A pályázaton résztvett francia lapok a századforduló és a húszas évek ma már ódonnak ható szimbolikáját, zsúfolt, szinte áttekinthetetlen kompozíciós törekvéseit és elavult metszőtechnikáját lehelik, talán az egy M. JAMAR lapja kivételével.

A bemutatott magyar lapok — egy lap kivételével — méltón reprezentálják a mai magyar fametszőművészetet. FERY Antalnak a pályázaton elért negyedik helyezése nem véletlen, s ha a zsűriben magyar képviselő is részt vett volna, talán még jobb lett volna az eredmény.

GALAMBOS FERENC

MAT'OVČIK, Augustín: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice. Martin, 1962, Matica. 150 l.

Pavol FLOREK kéziratban maradt munkája s az eddigi szakirodalom felhasználásával, de főleg saját szorgos kutatásai eredményeképpen Augustín MAT'OVČIK kimerítő alaposággal dolgozta fel CSAPLOVICS Lőrinc és az alsókubini CSAPLOVICS-könyvtár egész problematikáját.

Az Árva megyében született CSAPLOVICS Lőrinc (1778—1853) a magyarországi felvilágosodás és reformkor érdekes alakja volt. Mint több földesúr jegyzője és levéltárosa, otthon is, Pozsonyban is, Bécsben is szorgalmasan gyűjtötte össze mindazt, amit kora kulturális értékének tartott; főleg könyvgyűjteménye volt hecses, de számos kézirat, természettudományi eszköz, régi érem stb. is a birtokában volt. A kor művelődéstörténete több hasonló gyűjtőt tart nyilván; itt most csak JANKOVICH Miklóst említjük, akiről köztudomású, hogy — főleg népdalgyűjteményével — a magyar irodalmi élet fejlődésére milyen nagy hatással volt. CSAPLOVICS Lőrinc szerepe a szlovák művelődés történetében legalább ilyen fontos; amikor 1839-ben 45 000 kötetnyi gyűjteményét szülőföldje, Árva megye közönségének adta

át, a szlovák kultúra színvonalának emelése lebegett a szeme előtt. Ebből a szempontból igen érdekes és fontos annak az ajándékozó (alapító) levélnek a szövege, amelyben CSAPLOVICS a könyvtár Alsókubinban való felállítását s gondozásának, fenntartásának módszereit írja elő. Ez a levél jó képet ad e kor magyarországi könyvtárainak fejlettségi fokáról, de magáról az ajándékozóról is. Célkitűzése is jellemző: a közműveltséget, a nép kultúráját akarja vele emelni; ennek a szolgálatában áll az is, hogy előírja: a könyvtárosnak tudnia kell, hogy melyik könyv kinek való. A szépirodalom iránt erős ellenszenvet érez; nem ismeri fel nevelő erejét, s hatását egyenesen károsnak tartja az erkölcsök szempontjából. Ez viszont arra utal, hogy jellegzetesen hazai, sőt szlovák aufklárisztáról van szó, akinek a racionalista népnevelő szempontjaiba az egyházi hatások is belevegyültek.

MAT'OVČIK a legkisebb részletekre is kiterjeszkedő aprólékosággal mutatja be CSAPLOVICS életrajzát, gyűjtő módszerét, az ajándékozás eseményeit, a könyvek átszállítását Pozsonyból Alsókubinba, majd a könyvtár történetét 1840-től mindmáig. Adatgazdagsága és precizitása mintaszerű; nincs a magyarországi könyvtörténetnek olyan szakembere, aki művét ne tudná haszonnal forgatni. Jól jellemzi azokat a személyeket is, akik a gyűjteménynek Alsókubinba való kerülése után fenntartásán, konzerválásán, bővítésén stb. fáradoztak. Végigvezeti a könyvtár múltját a forradalom, a BACH-korszak, a dualizmus, az első világháború, az államfordulat, a polgári Csehszlovákia, az „önálló fasiszta” Szlovákia, majd az 1945-i felszabadulás eseménytörténetén, s igyekszik mindenütt rámutatni arra, hogy az egyes korszakok vezető személyiségei s rendeleteik végrehajtói hogyan s milyen mértékben teljesítették az adományozó CSAPLOVICS Lőrinc intencióit.

Míndez lehetetlen alapos korrajz nélkül. S amilyen elismerésre méltó az a pontosság, amellyel a szerző a könyvéhez szükséges adatokat feltárta és rendszerbe szedte, a társadalmi és politikai háttér megajzolója annyi kívánni valót hagy maga után. Az első fejezetben elsősorban arról a gazdasági válságról beszél, amely a XIX. század első évtizedeiben Magyarországon uralkodott, majd a nemzetiségek üldözéséről szól. Sem itt, sem később nem emlékezik meg arról, hogy CSAPLOVICS egész beállítottsága, magatartása a felvilágosult racionalizmusban gyökerezik, s a könyvtár történetének további fejlődési fokozatain sem tudja megragadni a kor eszmevilágának lényegét. Így érthető, hogy nem tud mit kezdeni a nagy

könyvgyűjtő patriotizmusának s a többi magyarországi nemzetiséghez fűződő viszonyának kérdésével sem. CSAPLOVICS hangsúlyozta a magyar nyelv megtanításának szükségességét, de ugyanakkor élesen beszélt azokkal, akiket — kortársaihoz hasonlóan — „magyaromán”-oknak nevezett (9., 49 — 50. l.). Aki számol azzal, hogy a „magyaromán” szó nemcsak a magyar nyelvért, hanem a radikális liberalizmusért is küzdő ellenfeleket jelenti, annak ez a kijelentés is elég arra, hogy megállapítsa: CSAPLOVICS a szlovák nemzeti öntudat fejlődésében az első korszak képviselője, aki már a szlovák kultúra önállóságára törekszik ugyan, de még nem szakít teljesen a múlt közös patriotizmusával. De MAT'OVČIKnak alaposabban, mélyrehatóbban kellett volna megvizsgálnia a nyelvi harc magyar oldalát is. Az 1790/91-i, 1792-i és az 1805-i országgyűlésről mint a magyar *burzsázia* nemzetiség-ellenes támadásairól nem lehet beszélni; már többen is több helyen szóltak arról, hogy a polgárság egész Délkelet-Európában és így Magyarországon is később fejlődött ki s jutott politikai szerephez. A polgárosodás harcának Magyarországon a középnemesség volt a vezető rétege. A nyelvi harcban a feudális világ latin és német nyelve ellen és a nemzetiségek nyelvével szemben indított támadást, egyszerűen: a pozitívumot és a negatívumot *egyszerre* kell meg látnunk. De a könyvtár történetének bemutatása közben ugyancsak mélyrehatóbban és differenciáltabban kellett volna bemutatni a további korszakok képét is. Erre csak egyetlenegy példát idézünk. REXA Dezsőnek a XX. század elején Alsókubiban kifejtett tevékenységével kapcsolatban a pozitív vonások bemutatása mellett joggal említi meg a nacionalista negatívumokat is, s joggal szól arról is, hogy REXA CSAPLOVICSról szóló tanulmányában (*Műzeumi és Könyvtári Értesítő*. 1907—1908) helytelenül nevezi hősét a magyar nemzeti könyvtárügy előfutárának. De azt már nem mondja meg eléggé pontosan, hogy mindez az imperializmus korának kielezett nemzetiségi harcaival volt összefüggésben, s ezért nem látja meg azt sem, hogy REXának a kor sajátos nemzetiség szemléletével összefüggő magatartásában mindenek ellenére éppen nemzetiségi szempontból is milyen előremutató, pozitív vonások is vannak: ma már köztudomású pl., hogy HVIEZDOSLAV Kisfaludy társasági tagságának ő volt az egyik kezdeményezője.

CSAPLOVICS eredeti célkitűzéseit egyetleny következő korszak sem tartotta be; az alapító felvilágosult racionalista magatartása már a következő nemzedék számára is elavultnak bizonyult; a XIX. századvég-

nek s századunk elejének magyarosító tendenciái éppen úgy a kor mentalitásával magyarázhatók, mint JÁN SMETANÁnak az 1918-i államfordulat utáni tevékenysége, amelyben viszont a polgári Csehszlovákia jellegzetességei tükröződnek.

Hadd hívjuk fel MAT'OVČIK figyelmét még egy — éppen az alaposabb korekpeppel kapcsolatos — fontos problémára. MAT'OVČIK REXA említett tanulmányában azt hibáztatja, hogy CSAPLOVICS könyvtárát SZÉCHÉNYI Ferenc és JANKOVICH Miklós gyűjteményeivel hozza összefüggésbe. Abban természetesen igaza van, hogy REXA a „hungarus” (uhorsky) patriotizmust tévesen fordítja „magyar”-ra, s ezért tévesen tekinti CSAPLOVICS működését „magyar hazafiúi” ténykedésnek. Viszont szerintünk nincs kizárva az összefüggés CSAPLOVICS és a magyar könyvgyűjtés említett két kiválósága között. Hiszen pl. SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye nemcsak Magyarország keretein belül, hanem a cseheknél is nagy tekintélynek örvendett.¹ JANKOVICH Miklóssal kapcsolatban pedig arra hívjuk fel MAT'OVČIK figyelmét, hogy osztrák tanára, KOLLÁR Sámuel, az Erudita Societas Kishontensis tagja jól ismerte, levelezett vele, tehát felhívhatta rá CSAPLOVICS figyelmét.

Könyve utolsó fejezetében MAT'OVČIK bemutatja a könyvtár legfontosabb és legértékesebb könyveit és kéziratait. Felsorolása arról tesz tanúságot, hogy az alsókubini CSAPLOVICS-könyvtár anyagával a magyar könyvtártudományak és filológiának is törődnie kell. A könyv függeléke az ajándékozó levél eredeti latin szövegét és más fontos dokumentumokat közöl. Bő bibliográfia, számos illusztráció és orosz, német, valamint magyar nyelvű kivonat zárja le az értékes kötetet.

SZIKLAY LÁSZLÓ

Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied. Bratislava, 1963, Slovenská Akademia Vied. 158, 7 l.

J. BOLDIŠ könyve sokkal többet ad, mint amennyit címe ígér. A könyv első részének fejezeteiben amellett, hogy részletesen ismerteti az akadémia könyvtárhálózatának munkáját és problémáit, összefoglalja a tagolt tudományos intézmények, különösképpen pedig az akadémia könyv-

¹ Vö. PRAŽÁK Richard: *Josef Dobrovský kapcsolatai Jankovich Miklóssal és Széchenyi Ferencsel.* Filológiai Közölny, 1962. VIII. 3—4. 315—326. l.

tárhálózatának elvi kérdéseit is. Következtetéseit a szocialista országok könyvtári tapasztalatainak általánosításából vonja le, és bőségesen idézi a hozzáférhető irodalmat, köztük a magyar szerzőket is. Az akadémiai könyvtárhálózatok problémáinak elvi tisztázására irányuló igényét teljes mértékben indokolja a Szlovák Tudományos Akadémia könyvtárhálózatának múltbeli és jelenlegi helyzete. Az akadémia és könyvtára is viszonylag fiatal intézmény. Kialakulása tulajdonképpen 1926-ban indul meg, amikor a bratislavai Komensky Egyetem mellett megalakul a Šafarik Tudományos Társaság. Ennek utóda 1939-ben a Szlovák Tudós Társaság, mely 1943-ban beolvad az újonnan alapított Szlovák Tudományos és Művészeti Akadémiába. Ezt 1946-ban újjászervezik, majd 1953-ban megtörténik a végleges átszervezése, és létrejön a Szlovák Tudományos Akadémia mint a szlovákiai tudományos munka csúciszerve. A könyvtár is híven követi ezt a fejlődést, és mai funkcióját szintén az akadémia átszervezése után nyeri, amikor számára is kijelölik a tudományos munkában betöltendő szerepet. A könyvtár a kialakuló akadémiai könyvtárhálózat központi irányító szervévé válik. Ezt a szerepet 1955 óta tölti be, ekkor vált önálló intézménnyé. A könyvtár feladatát ekkor helyesen jelölték meg, azonban alapvető hibát követtek el a célhoz vezető módszerek megválasztásában. Ugyanis centralizált könyvtári hálózatrendszert valósítottak meg, amelyben mind a szakmai, mind a gazdasági vezetés a központi könyvtár kezében volt, holott ennek sem a központi könyvtárban, sem az intézeti könyvtárakban nem voltak meg a szükséges feltételei. Az elmúlt évek során a hibák következményei egyre nyilvánvalóbbakká váltak, úgy hogy átszervezést kellett végrehajtani. Így érthetővé válik, hogy J. BOLDIŠ a könyvtárhálózat munkájának ismertetése során valamennyi kérdésnél az alapvető elvi kérdésekre hivatkozik, azokat definiálja, mert csak így küszöbölhetők ki azok a hibák, amelyeket a rossz gyakorlat során követtek el, és következményeiket még hosszú időn keresztül orvosolni kell.

J. BOLDIŠ abból az alapvető tételből indul ki, hogy a könyvtári hálózat alapkérdése a központi könyvtár és a hálózat tagjainak szervezeti viszonya. Csak ennek a viszonynak a helyes kialakítása teszi lehetővé az egész hálózat helyes működését. Az ideális állapot az lenne, ha az akadémiai hálózatban ki tudnának építeni egy univerzális központi könyvtárat és emellett minden intézetben optimális terjedelmű és anyagú speciális könyvtárakat. Gazdasági okok miatt azonban ez megvalósít-

hatatlan, ehelyett szükségszerű a hálózati könyvtárak fejlesztésének koordinálása. Szükségszerű a koordinálás azért is, mert sem a központi könyvtár, sem a hálózat tagjai külön-külön nem tölthetik be feladataikat.

A helyes kapcsolat tehát az, amely mind a központi, mind a hálózati könyvtárak speciális feladatának effektív végrehajtását lehetővé teszi.

A szervezeti egyesítésnek több formája lehetséges, amelyek az adott feladatoknak megfelelően lehetnek centralizált vagy decentralizált típusúak. BOLDIŠ az irodalom és a gyakorlat alapján három típust különböztet meg: 1. A hálózatban csak a csúcsadminisztrációt centralizálják, egyébként a hálózat tagjai teljesen önállóan végzik feladataikat. Ilyen rendszert vezetett be a Lengyel, a Csehszlovák és részben a Német Tudományos Akadémia könyvtárhálózata is. 2. A központi könyvtár az egész hálózat részére betölt meghatározott funkciókat, emellett az intézeti könyvtárak önállóan végzik a szerzeményezés, a feldolgozás és a szolgáltatások területén az alapvető tevékenységet. Ilyen rendszerű a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárhálózata, és erre tért át a Szlovák Tudományos Akadémia könyvtárhálózata is 1959-ben. 3. Az egész könyvtárhálózatot szorosan a központi könyvtárhoz kapcsolja az egységes költségvetés, a központi szerzeményezés és a feldolgozás. Ezt a rendszert vezette be a Szovjetunió Tudományos Akadémiája könyvtárhálózata.

BOLDIŠ minden alkalmat megragad annak hangsúlyozására, hogy e szervezeti típusok között értékbeli különbség nincs, pusztán a körülmények döntenek el, hogy hol, mikor és melyik alkalmazható. Önálló fejezeteket szentel a hálózati munka egyes területeinek, a módszertani irányításnak, a szerzeményezésnek, a nemzetközi cserének és kölcsönzésnek, a katalógusrendszernek, a folyóiratok problémájának, a tudományos irodalom felhasználása kérdésének, és részletesen elemzi azokat a hibákat, amelyeket a központi könyvtár és a hálózat tagjai szervezeti viszonyának helytelen értelmezése folytán az objektív körülményeknek meg nem felelő hálózatrendszer bevezetése miatt követtek el. A döntő hiba a központi könyvtár szerepének lebecsülése volt a centralizált rendszeren belül. Ez aztán a szerzeményezett könyves folyóiratanyag helytelen mennyiségi és minőségi elosztásához vezetett, és azt eredményezte, hogy egyrészt a hálózattal együtt sem tudta betölteni feladatát az tudományos információk szolgáltatását az akadémian folyó tudományos munkához, másrészt nem épített ki megfelelő alapot az

akadémia jövőbeni kutatásaihoz szükséges tudományos információk területén sem. A fentebb ismertetett, a könyvtárhálózat általános elvi kérdéseivel foglalkozó fejezet mellett fontos elvi kérdéseket fejtetett ebben az akadémiai könyvtárhálózat szerzeményezési kérdéseivel foglalkozó fejezetben is.

Könyvének második részében a Szlovák Tudományos Akadémia tudományos könyvtáraival kapcsolatos gyakorlati tudnivalókat és adatokat ismerteti.

DARABOS PÁL

Myson, William: Librarianship as a carrier. London, 1963, Batsford, 120 l., 4 t. (Batsford Carrier Books.)

A pályaválasztási tanácsadó sorozat, amelynek keretében ez a könyvtárosi pályát ismertető könyv is megjelent, a fogtechnikusságtól kezdve a polgári repülésen át az újságírásig mindenféle foglalkozási ágat ismerteti.

A szerző, W. MYSON, gyakorló könyvtáros, egy kisebb londoni public library vezetője, a szakma gyakorlatát, követelményeit, lehetőségeit és szépségeit olvasmányos formában ismerteti.

Vázolva az újonccal szemben támasztott követelményeket (iskolai végzettség, fizikai és szellemi adottságok), igen helyesen, azt ajánlja, hogy a leendő könyvtáros először próbálja ki a gyakorlatban is, tetszik-e neki a könyvtári munka, és elmagyarázza, hogyan lehet hosszabb-rövidebb időre szóló ideiglenes könyvtári elfoglaltságot szerezni. Ezután ismerteti a közművelődési könyvtárakat, rövid történetüket, főbb formáikat és munkájukat, részletesen kitérve a fizetési és munkafeltételekre, majd röviden leírja az egyéb könyvtártípusokat (országos, kormányzati, egyetemi, iskolai, szak- és magánkönyvtárakat) és az országos könyvtárközi együttműködés szervezeti formáit is. Részletesen tájékoztat a könyvtárosképzés formáiról és módszereiről, a tanmenetről és a megkövetelt vizsgákról (ezen belül talál módot a katalógizálás és osztályozás lényegének rövid ismertetésére). Beszámol a bel- és külföldi elhelyezkedési lehetőségekről, a szakmai és érdekvédelmi szervezetek munkájáról (SLA, ASLIB, NAGLO stb.). Végül bemutatja egy heti munkáját A művet a könyvtárosképző iskolák jegyzékét, az első alapfokú vizsga anyagát és az érdeklődők számára további irodalmat tartalmazó függelékek és tárgymutató egészítik ki.

A magyar könyvtáros a könyvben rövid összefoglalást talál az angol könyvtári viszonyokról, a könyvtári munka mindennapjainak gyakorlati kérdéseiről.

és óhatatlanul eszébe jut, mennyire égető probléma nálunk is a megfelelő utánpótlás toborzása.

SZILÁGYI TIBOR

Die Bibliothek der Technischen Hochschule Stuttgart 1962. Mit einer Darstellung ihrer Geschichte von Paul GEHRING. Stuttgart, 1962, Koschlig. 267 l.

A stuttgarti műegyetemi könyvtár díszes kiadvánnyal ünnepelte meg új épületének felavatását. A gazdagon illusztrált kötet részletesen ismerteti a legkorszerűbb elvek alapján épített és felszerelt könyvtárat, ugyanakkor bemutatja az egyik legrégebb német műegyetem könyvtárának a fejlődéstörténetét is.

A könyvtár alapításától, 1829-től osztózik a politechnikum könyvtárak sorsában: állandó harc ez a felsőbb hatóságok jogász és bölcsész szemléletű hivatalaival a létet jelentő magasabb dotációért. E könyvtárakat kezdettől fogva az jellemzi, hogy szorosabb kapcsolatot teremtenek az élettel, mint a zárt egyetemi gyűjtemények. A stuttgarti politechnikum 1841-i könyvtári szabályzata már lehetővé teszi, hogy a könyveket a tanárokon és a tanulókon kívül az iparosok és egyéb szakemberek is használhassák. A szaktárgyak képzése mellett nagy súlyt helyez a növendékek általános műveltségének emelésére is. 1885-ben már közös jegyzékben foglalták össze a tanszéki gyűjteményekben található könyveket, s ez az egyetemi központi katalógus egyik korai kísérlete. A könyvtár vezetői közül kiemelkedik Ernst MARX, aki 1919-től 1933-ig állt könyvtár élén. A fasiszta uralom a könyvtárra is végzetes következménnyel járt: 1944-ben bombatámadás következtében elpusztult az épület és az állomány 40%-a. Az új épületet 1959 és 1961 között emelték, s a legmodernebb követelményeknek megfelelően rendezték be. A 650 000 kötetre biztosított férőhelyből 200 000 kötet szabadpolcokon áll az olvasók rendelkezésére. A flexibilitás elvét érvényesítve, a belső átalakítások építkezés nélkül is egyszerűen és gyorsan megoldhatók. A legkorszerűbbek a könyvtár épületgépészeti, hírközlő és egyéb technikai berendezései is (csőposta, szállítószalagok, fotocella stb.).

MÓRA LÁSZLÓ

Drtna, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog. Leipzig, 1961, Verl. Buch- und Bibliothekswesen. 96 l.

A szerző munkáját a prágai Károly Egyetem könyvtártudományi tanszékén elhangzott előadások, az Egyetemi Könyvtár tárgyszókatálógusával szerzett tapasztalatok, továbbá az 1938—45 között éven-

ként megjelent *Bibliografický katalog Československé Republiky* tárgyszójegyzékének a felhasználásával állította össze.

A tárgyszó-katalogizálás problémáiról folyó élénk vita világosan mutatja, mennyire fontos a gyakorlat számára az alapvető elvi tételek tisztázása. A három nagy egységre tagolt mű első szakasza a történelmi rész. A szerző nem elégszik meg a tárgyszó-katalógus múltjával kapcsolatos nevek és címek pusztá felsorolásával, hanem jellemzi és értékeli is azokat. Külön fejezetben foglalkozik Martin SCHRETTINGERREL (1772—1851), a müncheni udvari könyvtár egykori könyvtárosával, illetve annak munkatársával. Hasonlóképpen ismerteti a híres amerikai könyvtáros, CUTTER által összefoglalt tárgyszó-katalógus szabályait. Bemutatja a Szovjetunió, Németország, Csehszlovákia nagy könyvtárai hasonló katalógusainak fejlődését. Etörténeti áttekintésből kitűnik, hogy a jelenleg vitatott problémák hosszú sora mennyire ismert volt már a korábbi időkben, s megoldásuk

mennyire foglalkoztatta a szakembereket.

A második rész a tárgyszó-katalógusra vonatkozó elméleti és gyakorlati összefoglalás. Részletesen tárgyalja felépítését, szerkesztését és anyagát. Mindengyakorlatban megvalósított vagy megvalósítandó mozzanatot először elméletileg pontosan megindokol, majd annak gyakorlati kivitelezését adja, lehetőleg mindenütt példákkal illusztrálva.

A harmadik rész rámutat annak a fontosságára, hogy a tárgyszó-katalógusnak az egyes nyelvek jellegét feltétlenül figyelembe kell vennie. Hasznos tanácsokkal szolgál az ilyen katalógus szerkesztéséhez szükséges segédeszközökre. Hangsúlyozza a szakkatalógus és tárgyszó-katalógus közötti különbséget, és ismételtelen kiemeli utóbbinak igen fontos, de csupán segéd-katalógus, illetve segédeszköz jellegét.

A művet a vonatkozó legfontosabb irodalom jegyzéke egészíti ki.

WITTEK LÁSZLÓNÉ

BIBLIOGRAFIÁK

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs. Bd. 3. Steiermark. Bearbeitet von Gerlinde MÖSER—MERSKY. Graz—Wien—Köln, 1961. 129 l.

Újabb kötete jelent meg 1961-ben annak a középkori könyvlajstromok közreadó kiadványsorozatnak, amelynek elindítását még 1897-ben határozta el az osztrák Tudományos Akadémia. Az a bizottság, amely a munka kivitelezése céljából létesült, hamarosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az eredetileg a régi Német Birodalom egész területére tervezett kiadványsorozatot két, az akkori politikai helyzetnek, illetőleg az országhatároknak megfelelő részre kell tagolni. Ehhez képest az 1915-ben megjelent első kötet (Niederösterreich) után Ausztria és Németország részéről párhuzamosan jelentek meg kötetek. Osztrák részről 1929-ben másodikiként az első kötet regisztere, harmadikként pedig a jelenlegi, már regiszterrel is ellátott Steiermark-kötet jelent meg. A Németországban kiadott második, ill. a három részből álló harmadik kötet Erfurt, Eichstädt, Bamberg idevágó forrásanyagával 1928 és 1962 között látott napvilágot.

Történelmi, politikai események, személyi változások okozták, hogy ilyen távoli időközben követték egymást a kiadványok, amelyeknek sorát a jövőben is folytatni kívánják.

A könyv-, ill. könyvtárlajstromok általában jelentős forrásanyaggal járulnak hozzá a középkorra vonatkozó ismereteinkhez. De nem egyedüli és nem is elsődleges forrásai ezeknek. A művek pusztá lajstromában eligazodni jóformán csak az tud, aki a fennmaradt szövegeket, a kor történetét, irodalmát ismeri. Elsőbbrendűnek tűnik tehát maguknak a szövegeknek a megismerése, nagyobb a jelentősége a különböző szövegkiadási sorozatoknak.

Középkori forrásanyag közzétételét, megismerését nem egy nemzetközi szövegkiadási vállalkozás tűzte ki céljául. Ezzel foglalkozik többek között egy egész intézmény, a párisi Institut de Recherche et d'Histoire de Textes. Ennek az intézménynek egyik munkatársa, G. OUY, nemrégiben fejtette ki nézeteit a középkori kéziratanyag tudományos forrásként való feltárásáról, felhasználásáról (*Pour une archivistique des manuscrits médiévaux*. Bulletin des Bibliothèques de France, 1958.). Fejtegetéseit azért tartjuk érdekesnek itt megemlíteni, mert érdekes párhuzamot vagy talán inkább ellentétet alkotnak azzal az elgondolással, amelynek eredményeképpen a középkori könyvtárlajstromok nyomtatásban való megjelentetése megvalósult. OUY a könyvjegyzékeket csupán segédeszközöknek tekinti az elsőrendű cél: az egyes könyvtáregységek

eszmei vagy akár materiálisan való helyreállítására érdekében. Az OUY által ajánlott módszernek az az előnye, hogy nem csupán a művek listája, hanem kedvező esetben maguk a művek, a szövegek állnak rendelkezésre a könyvtárlisták alapján rekonstruált könyvtár összefüggéseiből további következtetéseket lehet levonni. Így pl. lehetővé válik névtelen munkák szerzőjének megállapítása, vagy esetleg új írókat lehet felfedezni az írás azonossága alapján.

Nem akarjuk ezzel csökkenteni a könyvtárlajstromok nyomtatásban való közzétételének jelentőségét, vagy semmibe venni azokat a nehézségeket, amelyeket az OUY-féle elgondolás kétségkívül magában rejt, csupán rá akartunk mutatni a kutatás lehetőségeire és a fennálló, egymástól eltérő elgondolásokra.

A középkor-kutatásnak föltétlenül nyeresége a Stájerországi szerzetesi, plébániai XI–XV. századi könyvtárak listáinak szakszerű gondossággal készített kötete. Tekintettel a területi közelségre és történelmi kapcsolatainkra, e jegyzékek tanulmányozása hazai szempontból is sok tanulságot nyújthat. A most megjelent, valamint a korábbi kötetek regisztereiben már első pillantásra sok magyar vonatkozást találhatunk. Hogy csak a legismertebb példákat említsük: az admonti kolostorból került ki az a legrégebbi törvényszövegünket tartalmazó XII. századi kódexrészlet, amelyet ma *Admonti-kódex* néven az Országos Széchényi Könyvtár őriz, és ugyancsak innen, Admontból került a bécsi Nemzeti Könyvtárba az a díszesen illuminált két kötet is, amelyet a hazai irodalom *Guth-Keled biblia* néven szokott emlegetni, s amelynek művészi díszéről ma is eldöntetlen, hogy salzburgi vagy magyar eredetű-e.

CSAPODI CSABÁNÉ

Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle. Halle, 1963, Universitäts- und Landesbibliothek. 70 l. (Schriften zum Bibliotheks- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt 18.)

A Német Demokratikus Köztársaság két legnagyobb és legjelentősebb könyvtára, a Deutsche Staatsbibliothek és a Deutsche Bücherei a közelmúltban ünnepelte fennállásának évfordulóját, s ebből az alkalomból mind a kettő összeállította a történetére vonatkozó irodalom bibliográfiáját.¹ Most egy kisebb, de ugyancsak nem jelentéktelen könyvtár, a hallei Egyetemi Könyvtár bocsátott közre hasonló bibliográfiát — nem várva semmiféle ünnepi alkalmat.

Karl Klaus WALTHER 542 irodalmi adatot gyűjtött össze a könyvtárról. Igyekezett mindent feldolgozni, még a nagyobb köteteknek a könyvtárral foglalkozó néhány lapját és a történeti forrásul felhasználható hírlapi közleményeket is. A bibliográfia célja, hogy a mindennapi munkához segédeszközül szolgáljon, s elősegítse a könyvtár történetének a megírását. Az utolsó rövid összefoglalás a könyvtár történetéről ugyanis 50 évvel ezelőtt jelent meg.

A bibliográfia az általános jellegű irodalom fejezete után a könyvtári munkának megfelelően tagolódik fejezetekre (igazgatás, állománygyarapítás, katalógusok, raktár, használat, tájékoztatás, különgyűjtemények stb.). Az *Igazgatás* fejezetben belül — önálló alfejezetben — találjuk a személyzetre, az egyes könyvtárosokra vonatkozó műveket.

A hallei Egyetemi Könyvtár magyar szempontból kiemelkedik a német könyvtárak közül, hiszen itt őrzik a CASSAI György Mihály által alapított „Magyar könyvtárat”, amely számos unikumot és ritkaságot tartalmaz főként a XVII. századból. WALTHER feldolgozta az erre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmat is.

A kötet — s a korábban megjelent többi könyvtári bibliográfia — felveti a kérdést, nem jutna-e előbbre a magyar könyvtártörténeti bibliográfia ügye hasonló jellegű részletfeldolgozásokkal.

S.

¹ Vö. *Magy. Könyvszle.* 1962. 78. évf. 2–3. sz. 251–253. l. és 1963. 79. évf. 3. sz. 297–298. l.

TARTALOM

<i>Csapodi Csaba</i> : Beatrix királyné könyvtára — La bibliothèque de la reine Béatrice	201
<i>Kovácsics József—Duxné Nagy Katalin</i> : A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján — A Comparative Measurement of Library Work with Standardization	225

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Vértesy Miklós</i> : Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban	239
<i>Mészáros István</i> : Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke	233
<i>Arady Kálmán</i> : Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez	247
<i>Sonkoly István</i> : Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz	253
<i>Markovits Györgyi</i> : Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta-cenzúra	257

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Kelecsényi Ákos</i> : Három XVI. századi énekeskönyv	260
---	-----

F I G Y E L Ő

<i>Faragó Lászlóné</i> : A „Könyvtári Minervá”-ról	266
<i>Maller Sándor</i> : Magyar kiadványok és az UNESCO	270
<i>Rózsa György</i> : Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán	270
<i>Sz. J.</i> : A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai	272
<i>N. K.</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága	272
<i>Munkácsi Piroška</i> : Plakátkiállításokról	273
<i>Csapodi Csaba</i> : Kódex-miniatúra kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	276
<i>Tardy Lajos</i> : A bibliográfiai hivatkozásról	277
<i>D.B.</i> : Walter Hagemann halálára	277

S Z E M L E

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	279
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	281
The typographic book 1450—1935 (Ism. <i>D. B.</i>)	281
Winna latorosl w exlibrisie (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282
In memoriam Valentin le Champion (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282
Mat'ovčik, Augustin: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice (Ism. <i>Sziklay László</i>)	283
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (Ism. <i>Darabos Pál</i>)	284
Myson, William: Librarianship as a carrier (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	286
Die Bibliothek der Technischen Hochschule Stuttgart (Ism. <i>Móra László</i>)	286
Drtina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (Ism. <i>Wittek Lászlóné</i>)	286

B I B L I O G R Á F I Á K

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (Ism. <i>Csapodi Csabáné</i>)	287
Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (Ism. <i>S.</i>)	288

TABLE DES MATIÈRES

<i>Cs. Csapodi</i> : La bibliothèque de la reine Béatrice (Avec résumé en français)	201
<i>J. Kovacsics—K. Dux—Nagy</i> : Méthode de statistique comparée sur le travail des bibliothèques (Avec résumé en anglais)	225

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>M. Vértesy</i> : Un manuscrit autographe de Bernardino da Siena à la Bibliothèque Universitaire de Budapest	239
<i>I. Mészáros</i> : Une liste de manuels scolaires établie par un des élèves de János Apáczai Csere	239
<i>K. Arady</i> : Ex-libris hongrois du XIX ^e siècle en tant que sources de l'histoire des cercles de lecture et des bibliothèques de prêt de l'époque	247
<i>I. Sonkoly</i> : Contributions aux chansons de Csokonai édités par József Márton . .	253
<i>Gy. Markovits</i> : Livres relatifs à la France et censurés sous le régime de l'amiral Horthy	257

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>Á. Kelecsényi</i> : Trois chansonniers du XVI ^e siècle	260
--	-----

CHRONIQUE

<i>L. Faragó</i> : Sur le Manuel des bibliothèques hongroises («Könyvtári Minerva»)	266
<i>S. Maller</i> : L'UNESCO et les publications hongroises	270
<i>Gy. Rózsa</i> : Observations à propos d'une bibliographie faisant fonction de «rapport de recherches scientifiques»	270
<i>J. Sz.</i> : Le résultat du concours ouvert pour les recherches bibliothéconomiques et l'enseignement qui s'en dégage	272
<i>K. N.</i> : La Commission de l'Académie Hongroise des Sciences pour l'étude de l'histoire de la cartographie	272
<i>P. Munkácsi</i> : Expositions d'affiches	273
<i>Cs. Csapodi</i> : Exposition des manuscrits enluminés au Musée des Arts Décoratifs	276
<i>L. Tardy</i> : La référence bibliographique	277
<i>B. D.</i> : Walter Hagemann	277

COMPTES RENDUS CRITIQUES

La série de publications de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences (<i>E. Pálvölgyi</i>)	279
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (<i>K. Lakos</i>)	281
The typographic book 1450—1935 (<i>B. D.</i>)	281
Winna latorosl w exlibrisie (<i>F. Galambos</i>)	282
In memoriam Valentin le Campoin (<i>F. Galambos</i>)	282
Mat'oveik, Augustin: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice (<i>L. Sziklay</i>)	283
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (<i>P. Darabos</i>)	284
Myson, William: Librarianship as a carrier (<i>T. Szilágyi</i>)	286
Dršina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (<i>É. Wittek</i>)	286
Die Bibliothek der Technischen Hochschule Stuttgart 1962 (<i>L. Móra</i>)	286

BIBLIOGRAPHIES

Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (<i>K. Csapodi</i>)	287
Walter, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (<i>S.</i>)	288